T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-BEYÂN ADLI ESERİNİN METOT VE MUHTEVA AÇISINDAN İNCELENMESİ
(Kitâbü's-Salât Örneği)

Yüksek Lisans Tezi

ADILKHAN ZHUNISSOV

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-BEYÂN ADLI ESERİNİN METOT VE MUHTEVA AÇISINDAN İNCELENMESİ
(Kitâbü's-Salât Örneği)

Yüksek Lisans Tezi

ADILKHAN ZHUNISSOV

Danışman: PROF. DR. KEMAL YILDIZ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ADILKHAN ZHUNISSOV'nın KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L -BEYÂN ADLI ESERİNİN METOT VE MUHTEVA AÇISINDAN İNCELENMESİ (KİTÂBÜ'S-SALÂT ÖRNEĞİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 8.08.2019 tarih ve 2019-25/6 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...23../..08.../...2019...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. KEMAL YILDIZ	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi ENVER OSMAN KAAN	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi AHMET EKŞİ	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Adilkhan Zhunissov
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: İslam Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Kemal Yıldız
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ağustos 2019
Anahtar Kelimeler	: Kıvâmüddîn el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*

ÖZET

KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-BEYÂN ADLI ESERİNİN METOT VE MUHTEVA AÇISINDAN İNCELENMESİ
(Kitâbü's-Salât Örneği)

Fıkıh, kelâm, gramer ve matematik alanlarında eserler yazan Kıvâmüddîn el-İtkânî, hicrî VII. yüzyılın sonları ile VIII. yüzyılın ortalarında yaşamış Hanefî mezhebinin önde gelen çok yönlü âlimlerindendir. Hanefî mezhebinin en muteber metinlerinden biri kabul edilen el-Hidâye üzerine yazdığı Gâyetü'l-beyân, ilk yazılan şerhlerden olması açısından büyük bir önemi haizdir. Hanefî mezhebince kendi dönemine kadar teşekkül eden fıkıh birikiminden de faydalanarak yazmış olduğu eser, başta el-Hidâye şerhleri olmak üzere daha sonraki kaleme alınan bir hayli Hanefî eserine kaynak olmuştur. Taşıdığı önem nedeniyle eserin tanıtımının yapılıp incelenilmesi gerektiği âşikârdır. Bu ihtiyacı belli oranda gidermek maksadıyla bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, sınırlandırılması, yöntemi ile kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında söz edilmiştir. İkinci bölümde önce eserin genel tanıtımına yer verilmiş, daha sonra çeşitli konu başlıkları altında eserin namaz bölümünün metot açısından tahlili ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise müellifin namaz bölümünde işlediği konuların bazıları muhtasar bir şekilde aktarılmıştır.

Çalışma sonuç ve kaynakça ile son bulmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Adilkhan Zhunissov
Field	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Islamic Law
Supervisor	: Professor Kemal Yıldız
Degree Awarded and Date	: Master – August 2019
Keywords	: Qiwāmuddīn al-Itqānī, *Ghāyat al-bayān*

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF THE METHOD AND CONTENT OF QIWĀMUDDĪN AL-ITQĀNĪ'S WORK NAMED GHĀYAT AL-BAYĀN (The Case of the Book of Prayer)

Qiwāmuddīn al-Itqānī is a prominent and multi-disciplinary Hanafī scholar lived from late 7th century to the mid-8th century of the hegira and he is the author of different books on Islamic jurisprudence, kalām (theology), grammar and mathematics. His commentary, Ghāyat al-bayān, on a widely-accepted and praised jurisprudence text of Hanafī school, al-Hidayah, is a very important commentary because of being an early explanation on al-Hidayah. The author, Qiwāmuddīn al-Itqānī, benefited widely from the sources of jurisprudence and the related literature. His book became a source for the next works of Hanafī jurisprudence; especially for the commentaries of al-Hidayah. Its great value necessitated a presentation and analysis of the book. This study is the result of this necessity and aims to meet this need.

Our study is composed of an introduction and three chapters. Introduction gives information about the aim, importance, limits, method and sources of this study. The first chapter gives information about the life, career and books of the author. The second chapter begins with a general presentation of the book and analysis of the method of the part of the Book of Prayer is explained in next pages under different titles. The third chapter cites some subjects of the Book of Prayer shortly.

Our study finishes with the deduction and bibliography.

ÖNSÖZ

İslam tarihine baktığımızda pek kıymetli âlimlere ve onların yazdığı değerli eserlere bolca rastlamaktayız. Bu âlimler yaşadığı çağlarda karşılaştıkları her türlü fırsatı en iyi biçimde değerlendirmişler; sanki bütün ömürlerini ilme adamış, bu yolda meşakkatli ve uzun yolculuklara katlanmışlar, hiçbir fedakarlıktan çekinmemişlerdir.

İslâm ilim geleneğinin bütün alanlarında bol sayıda ilim adamı yetişmiş ve bu ilim adamları kendi sahalarında kaleme aldıkları kitaplarla ilme katkıda bulunmuşlardır. Kıvâmüddîn el-İtkânî (ö. 758/1357) de bu ilim adamlarından biridir. Fıkıh, kelâm, gramer ve matematik alanlarında eserler yazan çok yönlü bir âlimdir.

İtkânî, Hanefî fıkıh âlimi Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si üzerine *Gâyetü'l-beyân* adıyla bir şerh kaleme almış, böylelikle kendisinin ismi *el-Hidâye* şârihleri arasında zikredilir olmuştur. Onun kitapları İslâm coğrafyasının birçok ülkesinde akademik çalışmalara konu olmuş iken, özellikle Türkiye'de onun eserleri üzerinde akademik olarak hiçbir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Bir giriş ve üç ana bölümden müteşekkil araştırmamızın amacı, önemi, yöntem ve kaynakları hususunda giriş bölümünde detaylı bilgi verilecektir.

Tez konusunun belirlenmesinden tezin tamamlanmasına kadar olan bütün çalışma sürecinde bilgi ve tecrübesinden faydalandığım pek kıymetli danışmanım Prof. Dr. Kemal YILDIZ'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez savunmasında katkı ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim değerli jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKŞİ ile Dr. Öğr. Üyesi Enver Osman KAAN'a ve tezin yazım sürecinde verdikleri destek dolayısıyla YTB ile İLAM yetkililerine teşekkür ederim.

Adilkhan ZHUNISSOV

27.08.2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....iii

İÇİNDEKİLER.....iv

KISALTMALAR.....vii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....1

ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI.....2

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....2

BİRİNCİ BÖLÜM

KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN (ö. 758/1357) HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....4

1.1.1. İsmi, Nisbesi, Lakabı ve Künyesi.....4

1.1.2. Doğum Yeri ve Yılı.....5

1.1.3. Gençliği, Yurt Dışı Yolculuğu ve Üstlendiği Görevler.....5

1.1.4. Hocaları.....7

1.1.5. Talebeleri.....9

1.1.6. Ailesi ve Çocukları.....11

1.1.7. Vefatı.....11

1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....12

1.2.1. İlmî Kişiliği.....12

1.2.2. Eserleri.....14

1.2.3. İstinsah Ettiği Eserler.....18

İKİNCİ BÖLÜM

GÂYETÜ'L-BEYÂN'IN GENEL TANITIMI VE NAMAZ BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ

2.1. *GÂYETÜ'L-BEYÂN* ADLI ESERİN GENEL TANITIMI.....20

2.1.1. Eserin Adı.....20
2.1.2. Eserin Müellife Aidiyeti.....21
2.1.3. Eserin Yazılma Sebebi.....22
2.1.4. Eserin Mahiyeti.....23
2.1.5. Eserin Muhtevası ve Önemi.....25
2.1.6. Eserin Yazma Nüshaları.....26
2.1.7. Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar.....29
2.1.7.1. Kitaplar.....30
2.1.7.2. Tezler.....32
2.1.7.3. Makaleler.....39
2.1.7.4. Bildiri ve Tebliğler.....39
2.2. NAMAZ BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ.....39
2.2.1. Müellifin Namaz Bölümünde Takip Ettiği Yöntem.....40
2.2.1.1. Meseleyi Ele Alış Şekli.....40
2.2.1.1.1. Tasnif.....40
2.2.1.1.2. Terimler.....41
2.2.1.1.3. Tarifler.....44
2.2.1.1.4. Dilsel Açıklamalar.....45
2.2.1.1.5. Kavâid-i Fıkhiyye.....48
2.2.1.1.6. Usul Konuları.....51
2.2.1.1.7. Latife ve Hikâyeler.....52
2.2.1.1.8. Ek Bilgiler.....54
2.2.1.2. Şer‘î Delilleri Kullanması.....55
2.2.1.2.1. Kitâb.....55
2.2.1.2.2. Sünnet.....56
2.2.1.2.3. İcmâ.....62
2.2.1.2.4. Kıyas.....62
2.2.1.2.5. İstihsân.....63

2.2.1.3. Farklı Görüşlere Yer Vermesi ve Kendi Görüşünü Belirtmesi.....64
2.2.1.3.1. Mezhep İçerisindeki Farklı Görüşlere Yer Vermesi.....64
2.2.1.3.2. Diğer Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi.....66
2.2.1.3.3. Kendi Görüşünü Belirtmesi.....70
2.2.2. Müellifin Namaz Bölümünde Yararlandığı Eserler.....73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÂYETÜ'L-BEYÂN'IN NAMAZ BÖLÜMÜNÜN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

3.1. Namaz Vakitleri.....78
3.1.1. Sabah Namazının Vakti.....78
3.1.2. Öğle Namazının Vakti.....79
3.1.3. İkindi Namazının Vakti.....81
3.1.4. Akşam Namazının Vakti.....81
3.1.5. Yatsı Namazının Vakti.....82
3.2. Farz Namazlarında Kıraat.....84
3.2.1. Açıktan ve Gizli Okuma Açısından Kıraatın Durumu.....84
3.2.2. Açıktan ve Gizli Okumanın Sınırı.....84
3.3. Namazda Kur'an'ı Mushaftan Okumak.....85
3.4. Vitir Namazının Hükmü.....86
3.5. Küsûf Namazı.....87
3.5.1. Küsûf Namazının Keyfiyeti.....87
3.5.2. Küsûf Namazında Kıraat.....88
3.5.3. Küsûf Namazında Hutbe.....89
3.5.4. Küsûf Namazının Cemaatle Kılınması.....89
SONUÇ.....90
KAYNAKÇA.....94

KISALTMALAR

b. : bin, ibn

b.y. : basım yeri yok

bkz. : bakınız

bs. : basım, baskı

c. : cilt

ed. : editör

haz. : hazırlayan

Hz. : Hazreti

Ktp. : Kütüphane, Kütüphanesi

md. : madde

nr. : numara

ö. : ölümü, ölüm tarihi

s. : sayfa

sy. : sayı

thk. : tahkik eden, muhakkik

trc. : tercüme, tercüme eden

ts. : tarihsiz

tsh. : tashih eden, musahhih

v.dğr. : ve diğerleri

vr. : varak

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mezheplerin ortaya çıkışından beri zaman içerisinde teşekkül eden yoğun ve zengin mezhep birikimi her devirde tedvin çalışmalarına konu edinilmiştir. Bu tedvin esnasında eserlerin değişik edebî türlerde yazıldığı gözlenmektedir. Çoğunlukla mezhepte tercih edilen görüşlerin bir araya getirildiği muhtasar metinler; bu muhtasarlarda bulunan görüşlerin delillerinin takdim edildiği, bir anlamda mezhep görüşlerinin savunmasının yapıldığı şerhler ve yeni vuku bulup da mütekaddimûn tarafından açıklanmamış güncel meselelere ait hükümleri kapsayan fetva ve nevâzil kitapları bu edebî türlerin en yaygın çeşitlerindendir.

Hicrî VIII. yüzyılın önemli Hanefî fukahasından biri olan Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) kaleme aldığı *Gâyetü'l-beyân* da, Hanefî fürû fıkhının en meşhur ve muteber metinlerinden sayılan *el-Hidâye* üzerine yazılan pek çok şerhten biridir. Bu çalışma, İtkânî'nin hayatı, üstlendiği görevleri, ders aldığı hocaları, yetiştirdiği talebeleri, vefatı, ilmî kişiliği, eserleri ve özellikle en önemli eseri *Gâyetü'l-beyân*'ın genel tanıtımı yapılarak incelenmesini ve mezhep literatüründeki konumunun belirlenmesini amaçlamıştır.

Gâyetü'l-beyân, el-Hidâye üzerine yazılan ilk şerhlerden olması açısından büyük bir önemi haizdir. Hanefî mezhebince kendi dönemine kadar teşekkül eden fıkıh birikiminden faydalanılarak yazılan eser, başta *el-Hidâye* şerhleri olmak üzere daha sonraki kaleme alınan bir hayli Hanefî eserine kaynak olmuştur. Müellif ve onun eserleri Türkiye'de hiçbir ilmî ve akademik çalışmaya konu edilmemişken bu eserden istifade eden diğer şerhlerin bazıları araştırılmıştır. En önemli şerhlerden biri kabul edilen bu eserin incelenmemesi -İtkânî'nin mezhep içerisindeki konumu düşünüldüğünde- büyük bir eksikliktir. Dolayısıyla bu çalışma, belirtilen eksikliğin bir ölçüde giderilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu yönüyle çalışmamız kendi alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

Ayrıca son yıllarda Kazakistan genelinde bir devlet projesi olarak ülke topraklarında doğmuş ve yetişmiş büyük âlimlerin hayat ve eserleri incelenmeye

başladı. Bu bağlamda biz de bu mutevazi çalışmayla ilk adımımızı atarak ileride konuyu daha da geliştirip nitelikli bir çalışma elde etmeye ön hazırlık yapmış olduk.

ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir konuma sahip olan bu eserin metot ve muhteva açısından incelenmesi konusunda bir örneklemin seçilmesi zaruri idi. Çünkü eserin tamamının bu şekilde bir araştırmaya tâbi tutulması bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle müellifin, eserinde sergilediği ilmî tavrın genel hatlarıyla anlaşılmasını sağlayacağı düşüncesiyle kitabın baş tarafından "namaz" bölümü seçilerek incelendi.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmada genel olarak müellif ve eser merkezli bir yöntem izlenmiştir. Bunun yanında tahlil, tasvir ve örneklendirme yöntemlerine de başvurulmuştur.

Gâyetü'l-beyân'ın -namaz bölümü özelinde- metot ve muhteva açısından tahlili ve tanıtımına yer verilen bu çalışma, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, sınırlandırılması, yöntemi ile kaynakları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İlk bölümde müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında söz edilmiştir. İkinci bölümde önce eserin genel tanıtımına yer verilmiş, daha sonra çeşitli konu başlıkları altında eserin namaz bölümünün metot açısından tahlili ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise müellifin namaz bölümünde işlediği konuların bazıları muhtasar bir şekilde aktarılmıştır. Sonuç kısmında araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar sunulmuştur.

Önemli bir eserin incelenmesine yer verildiği bu çalışmanın temel kaynağını eserin kendisi, yani Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Ağa Camii Koleksiyonu'nda 96 kayıt numarası ile kayıtlı olan el yazma nüshası oluşturmaktadır.

Çalışmada klasik bir eserin konu edinilmesi nedeniyle müracaat edilen kaynakların büyük bir kısmını klasik eserler oluşturmaktadır. Ancak bununla birlikte çalışmanın genelinde ihtiyaç hissedilen noktalarda konuyla ilgili modern kaynaklara ve

çalışmalara da atıf yapılmıştır. Özellikle *el-Hidâye* ve onun şerhleri ile ilgili yapılan akademik çalışmaların bize pek çok konuda yol gösterici olduğunu belirtmek gerekir.

İtkânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ile ilgili bilgileri aktarabilmek için Safedî'nin (ö. 764/1363) *A'yânü'l-'asr*'ı, İbn Râfi''in (ö. 774/1372) *el-Vefeyât*'ı, Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudıyye*'si, İbn Ferhûn'un (ö. 799/1397) *ed-Dîbâcü'l-müzheb*'i, İbn Nâsırüddin'in (ö. 842/1438) *Tavzîhu'l-Müştebih*'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tebsîrü'l-müntebih*'i ile *ed-Dürerü'l-kâmine*'si, İbn Tağrîberdî'nin (ö. 874/1470) *el-Menhelü's-sâfî*'si, İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tâcü't-Terâcim*'i, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Bugyetü'l-vu'ât*'ı, *Hüsnü'l-muhâdara*'sı ile *Lübbü'l-Lübâb*'ı, Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftâhu's-sa'âde*'si, Temîmî'nin (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye*'si, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'u, İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*'i, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Bedrü't-tâli'*'i, Leknevî'nin (ö. 1886) *el-Fevâ'idü'l-behiyye*'si, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1920) *Hediyyetü'l-'ârifîn*'i, Merâgî'nin (ö. 1945) *el-Fethu'l-mübîn*'i, Ziriklî'nin (ö. 1976) *el-A'lâm*'ı, Kehhâle'nin (ö. 1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*'i gibi çok sayıda tabakat, terâcim ve tarih kitabına müracaat edilmiştir.

Tez yazımında istifade edilen diğer kaynaklar ise kaynakçada gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIVÂMÜDDÎN EL-İTKÂNÎ'NİN (ö. 758/1357) HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bu bölüm iki ana başlık altında ele alınacaktır. İlk başlıkta Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin hayatı üzerinde durulacak ve diğer başlıkta müellifin ilmî kişiliği ile eserleri hakkında bilgi verilecektir.

1.1. HAYATI

Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin hayatı "İsmi, Nisbesi, Lakabı ve Künyesi", "Doğum Yeri ve Yılı", "Gençliği, Yurt Dışı Yolculuğu ve Üstlendiği Görevler", "Hocaları", "Talebeleri", "Ailesi ve Çocukları" ve "Vefatı" alt başlıklarında incelenecektir.

1.1.1. İsmi, Nisbesi, Lakabı ve Künyesi

Müellifin ismi Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Amîd b. el-Amîd Emîr Gâzî'dir. Nisbesi kaynaklarda doğduğu yere nisbetle el-Fârâbî, el-İtkânî, et-Türkistânî[1], el-Otrârî[2] ve mensup olduğu mezhebe nispetle el-Hanefî olarak geçer. Lakabı Kıvâmüddîn'dir. Kısaca el-Kıvâm diye de anılır. Künyesi ise Ebû Hanîfe'dir.[3] Burhânüddîn İbn Ferhûn (ö. 799/1397) *ed-Dîbâcü'l-müzheb*'inde kendisinin dışında kimsenin söylemediği Ebû Muhammed künyesini dile getirir.[4] Bazı biyografi yazarları müellifin ismini Lutfullah olarak zikretmişlerdir.[5] Müellif eserlerinin baş ve son kısımları ile bir iki eser hariç tüm tabakat ve tarih kitaplarında kendisinin ismi olarak kaydedilenler arasında bu isme rastlamayışımız bunun isim değil, olsa olsa onun lakabı olabileceğini göstermektedir.

---

[1] Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Kahire: Dârü't-Türâs, 1972, I, s. 334.

[2] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tebsîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., I, s. 32; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992, s. 351.

[3] Hanefî fıkhında derin bilgi sahibi olduğundan dolayı kendisine bu künye verilmiştir.

[4] İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, I, s. 334.

[5] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979, I, s. 459.

Ahmet Akgündüz, kendisi gibi babası ve dedesinin isimleriyle birlikte zikredilen "Emîr" sıfatından anlaşılacağı üzere müellifin yönetici bir aileye mensup olduğunu söylemiştir. Yine hattat olan müellifin istinsah ettiği birtakım eserlerinin bulunduğundan kendisine "Kâtib" unvanı verildiğini dile getirmiştir.[6]

1.1.2. Doğum Yeri ve Yılı

İtkânî, 19 Şevval 685 (8 Aralık 1286) Cumartesi gecesi Seyhun nehri civarında bulunan Fârâb şehrine bağlı İtkân kasabasında dünyaya geldi.[7] Burası günümüz Kazakistan'ın güneyinde bulunan Türkistan Eyaletine bağlı bir ilçedir. Doğum tarihi konusunda İtkânî'nin hayat hikâyesini kaleme alan bütün yazarlar görüş birliği içinde bulunmakla birlikte, Şevkânî (ö. 1250/1834) müellifin doğum tarihini diğer yazarlardan farklı 695 olarak kayda geçirmiştir.[8] Ancak inceleyeceğimiz eserin dîbâcesinde de söz edildiği gibi Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin 30 küsür yaşında 721 yılında eseri yazmaya başladığı göz önünde tutulursa söz konusu doğum tarihinin yanlış olduğu ortaya çıkar.[9]

1.1.3. Gençliği, Yurt Dışı Yolculuğu ve Üstlendiği Görevler

Müellif *et-Tebyîn* adlı eserinin sonuç kısmında kendisinden bahsederken "İtkân halkına özlem duyan" terkibini kullanmıştır.[10] Hemşehrilerine özlem duymasından yola çıkarak onun en azından gençliğini kendi memleketinde geçirdiği söylenebilir. Kaynaklar İtkânî'nin ilk tahsilini doğduğu memleketinde alarak ileri seviyeye geldiğini ve önce kendi ülkesinde çalışma hayatına başladığını söylemekten başka gençlik çağı hakkında pek fazla bilgi aktarmazlar.[11]

---

[6] Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, XXIII, s. 464-465.

[7] Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Alî Ebû Zeyd v.dğr., 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-Fikr, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1998, I, s. 625.

[8] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts., I, s. 158.

[9] Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ağa Camii, nr. 96, vr. 2[a].

[10] İtkânî, *et-Tebyîn*, thk. Sâbır Nasr Mustafa Osman, 1. bs., Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1999, II, s. 498.

[11] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1993, I, s. 414; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 459.

İtkânî'nin kendi ülkesinden dışarı çıktığına dair kayıtlara düştüğü en erken tarih 716 (1316) senesidir. Müellif, Hüsâmeddin el-Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb*'ine yazdığı *et-Tebyîn* adlı şerhini 716 (1316) yılında kendi ülkesinden uzak Tüster'de tamamladığını kaydetmiştir.[12]

720 (1320) yılında Dımaşk'a, oradan da Mısır'a gitmiştir.[13] Daha sonra 722 (1322) yılında Mısır'dan Bağdat'a geçmiştir.[14] Bağdat'ta Ebû Hanîfe türbesinde hocalık yapmış[15] ve oranın kadılık görevini üstlenmiştir.[16]

İtkânî, 10 Recep 747'de (27 Ekim 1346) ikinci kez Dımaşk'a gelmiştir.[17] Burada Belhiyye Medresesi'nde[18] ve ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) vefatından sonra Zâhiriyye Dârülhadisi'nde ders vermiştir.[19]

8 Safer 751 (17 Nisan 1350) Cumartesi günü Mısır'ın yönetim kademesinden gelen davet üzerine Dımaşk'tan ayrılarak Mısır'a doğru yola çıkmıştır.[20]

2 Rebîülevvel 751 (10 Mayıs 1350) Pazartesi günü Mısır'a ikinci kere gidişinde Memlük emîrlerinden Sargatmış en-Nâsırî, İtkânî'yi şahsen kendisi karşılayıp,

---

[12] İtkânî, *et-Tebyîn*, II, s. 498; Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 623; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414.
[13] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 459.
[14] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 416.
[15] Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Râfi' İbn Râfi' es-Selâmî, *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdî Abbâs, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982, II, s. 206; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 416; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-vâfî*, thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1985, III, s. 101-102; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 139.
[16] Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsırüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, I, s. 130; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 460.
[17] Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 625; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2. bs., Cîze: Hicr li't-tıbâa ve'n-neşr, 1993, IV, s. 128; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 139.
[18] İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, s. 206.
[19] Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 460; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414.
[20] Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 625; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 139.

ona sahip çıkmıştır.[21] Müellif, ilk olarak Mâridânî Camii'nde ders vermeye başlamıştır.[22]

Daha sonra Sargatmış'ın bizzat kendisi yaptırdığı ve inşaatı 5 Ramazan 756'da (13 Eylül 1355) başlanıp Cemâziyelevvel 757 (Mayıs 1356) senesinde tamamlanan Sargatmışiyye Medresesi'ne onu müderris tayin ettiği ve sadece Hanefî fıkhını okutmasını istediği belirtilmektedir.[23]

İtkânî, medresenin açılışından sonra bir seneden biraz fazla daha yaşamıştır.[24] Böylelikle müellifin en son seyahatı Mısır'a olmuş ve en son görevi de Kahire'deki Sargatmışiyye Medresesi'nde hocalık olmuştur.

Kazak ilim adamı Prof. Dr. Aşirbek Muminov'un kanaatine göre Mâverâünnehir fakihlerinin Ortadoğu ülkelerine göç etmelerinin sebebi, oradaki Türk-Moğol asıllı yöneticilerin sünnî doktrini resmî devlet ideolojisi yapma yolundaki siyasetlerinin ilimde kök salmış derin bilgili ilim adamlarına ihtiyaç duymasından kaynaklanır. Bu ihtiyaç Mâverâünnehir'den gelen âlimlerin sayesinde karşılanmıştır. Böylelikle Mâverâünnehirli Hanefîler, kendi mezheplerinin Ortadoğu'da yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.[25]

1.1.4. Hocaları

Terceme-i hâl kitapları İtkânî'nin kendilerinden ders aldığı hocaları pek zikretmemişlerdir. Müellif, bazı eserlerinde kendilerinden ilim tahsil etmiş olduğu hocalarının isimlerini vermiştir. Burada o eserlerden yola çıkarak İtkânî'nin hocaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

---

[21] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, IV, s. 128; Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 625; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 460.

[22] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1967, I, s. 470; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, IV, s. 128.

[23] Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 625; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, III, s. 102.

[24] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 414; Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 627; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 460.

[25] Aşirbek Muminov, *Rol i mesto Hanafitskih ulama v jizni gorodov Tsentralnogo Mavarannahra (I-VII/VIII-XIII)*, Taşkent, 2003, s. 30-31.

İzzuddîn el-Hüseyin b. Ebü'l-Kâsım el-Bağdâdî (ö. 712/1312), en-Nîlî[26] ve el-Mâlikî diye tanınır. Nisbesinden de görüldüğü gibi Mâlikî mezhebine mensup büyük bir fakih, usulcü ve dil âlimidir. Kendisi Bağdat'ta kâdılkudât olmuştur. Müstansıriyye Medresesi'nin Mâlikî mezhebi mensuplarına ayrılmış bölümünde hocalık yapmıştır. İzzuddîn en-Nîlî, fıkıh alanında *el-Hidâye*, *Mesâ'ilü'l-hilâf* adlı eserleri ve *Kitâbü İbni'l-Cellâb*'ın elden ele dolaşan çok güzel bir muhtasarını, fıkıh usûlü ile ilgili *el-İmhâd* adlı eseri telif etmiştir. 712 yılında vefat etmiştir.[27]

Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314) Hanefî fakihi, usulcü ve nahivci. Celâleddin el-Ma'şer, Abdülazîz el-Buhârî'nin hocası ve amcası olan Fahreddin Muhammed b. Muhammed b. İlyâs el-Mâymergî ve Hâfızüddin Muhammed b. Muhammed b. Nasr gibi hocalardan ders almıştır. Ayrıca birlikte ders halkasına katıldığı Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hüsâmeddin en-Niyâzevî el-Ahvezî, Rükneddin el-Efşencî, Şemseddin el-Adud el-Kindî gibi çağdaşlarından da istifade etti. Siğnâkî'nin öğrencileri arasında Emîr Kâtib el-İtkânî, Kıvâmüddin el-Kâkî, Celâleddin Ahmed b. Mahmûd el-Gucdüvânî, Celâleddin Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî el-Kurlânî, Şemseddin Abdullah b. Haccâc el-Kâşgarî ve İbnü'l-Fasîh'in isimleri geçer. Siğnâkî, *el-Vâfî fî usûli'l-fıkh*, *el-Kâfî: Şerhu'l-Pezdevî*, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, *et-Tesdîd şerhu't-Temhîd fî kavâ'idi't-tevhîd*, *el-Muvassal* ve *en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh* adlı eserleri kaleme almıştır. Siğnâkî 714 yılında vefat etmiştir. 711 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır.[28]

Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Tâcüddîn el-Buhârî ez-Zendî (ö. 700/1300'den sonra) Yedi kıraat ile beraber şâz kıraatleri de çok iyi bilen kıraat âlimidir. Tefsir ve hadis ilimlerini Hâfızüddin el-Buhârî'den almıştır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *Gâyetü'n-nihâye*'de Zendî'nin 700 yılından sonra vefat ettiğini söylemiştir.

---

[26] Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1991, II, s. 310.

[27] İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, I, s. 334; Abdullah Mustafa el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, Kahire: Abdülhamîd Ahmed Hanefî, ts., I, s. 115.

[28] Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn*, II, s. 116; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 537; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, s. 114; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, I, s. 623.

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kubâvî el-Hanefî (ö. 726-730 [?]) Diyalektik kabiliyeti güçlü bir fakih, şairdir. Şemsüleimme el-Kerderî'den (ö. 642/1244) fıkıh öğrenmiştir. Kendisinin *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr* ve *Nazmü'l-Câmi'i's-sagîr* adlı eserleri vardır. İtkânî, Kubâvî'den *el-Ferâizü's-Sirâciyye* isimli kitabı okumuştur. Ölüm tarihine dair görüş birliği yoktur. Kubâvî, 726 veya 730 yılında vefat etmiştir.[29]

Burhânüddîn Ahmed b. Es'ad b. Muhammed el-Hurîfağnî el-Buhârî el-Hanefî, İtkânî'nin kendisinden fıkıh dersi alan esas hocasıdır. İncelenecek olan eserin giriş kısmında İtkânî, hocası hakkında efendim, sığınağım, fakihlerin fakihi, âlimlerin efendisi, takvâ ve zühd membaı, fıkıh ve fetva kaynağı, yüksek makam ve yüce kerametlerin sahibi, müslümanların gururu gibi saygı ifadelerini kullanarak övgüde bulunmuştur.[30]

1.1.5. Talebeleri

Âlimlerin hayat öykülerini ele alan kaynak eserler İtkânî'nin kendilerinden ders aldığı hocaları pek zikretmedikleri gibi, onun talebelerine de fazla yer vermemişlerdir. Müellifin Bağdat, Şam ve Kahire gibi ilim merkezlerinde ders verdiği dikkate alınarak, onun ders halkalarına iştirak eden öğrencilerinin sayısı oldukça çok olduğu söylenebilir. Ancak kaynaklar çoğu kez sadece onun görev aldığı medreseleri zikretmekle yetinmişlerdir. Böyle kısa tutmaları konuyu fazla uzatmaktan çekindikleri veya şöhret kazanmış talebelerinin az olmasından kaynaklanabilir. İtkânî'den ilim tahsil eden talebelerinden bazıları şunlardır:

Celâlüddîn et-Tebbânî (ö. 793/1391) fakih, usulcü ve nahivcidir. Döneminin önde gelen Hanefî bilginlerinden sayılmıştır. Uzun süre fetva vermekle meşgul olmuştur. Kendisinden kadılık yapması istenince kabul etmemiştir. Sargatmışiyye Medresesi'nin eğitiminden sorumlu olmuştur. Kıvâmüddîn el-İtkânî ile Kıvâmüddîn el-Kâkî'den (ö. 749/1348) ilim tahsil etmiştir. Tebbânî'nin *Menâr* şerhi *Minhâcü'ş-şerî'a*, Moğoltay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *et-Telvîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*'ini ihtisar ettiği *Muhtasaru't-Telvîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh, el-Muhtasar fî tercîhi mezhebi'l-İmâm Ebî*

[29] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, III, s. 350.
[30] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 2[a].

Hanîfe adlı eserleri ile *'Ademi cevâzi'l-cum'a fî mevzı'ayn*, *el-Besmele* ve *el-Fark beyne'l-farzi'l-'amalî ve'l-vâcib* isimli risaleleri vardır. 13 Receb 793 (16 Haziran 1391) yılında Kahire'de vefat etmiştir.[31]

Muhammed b. Alî b. Salâh el-Harîrî el-Hanefî (ö. 797/1395) 720 yılında doğdu. Şemsüddîn lakabı ile de anılır. Sargatmışiyye'de imamlık yapmıştır. Kıraat ve fıkıh ilimleriyle ilgilenmiştir. Hadislere de âşinalığı vardır. Kahire'de yardımcı Hanefî kazılarından biriydi. Kendisinden İbn Hacer (ö. 852/1449) ilim öğrenmiştir. Harîrî, 797 yılının Receb ayında vefat etmiştir.[32]

Muhibbüddîn İbnü'l-Vecdiyye (ö. 803/1400-1401) Tam ismi Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım el-Muhib el-Mısrî el-Mâlikî'dir. Fas kentlerinden biri Vecde'ye nisbetle İbnü'l-Vecdiyye olarak da tanınır. Bir kaç ilim dalıyla uğraşmıştır. İyi bir şairdir. İbn Hacer'in hocalarından biridir. İbnü'l-Vecdiyye, 803 yılında Mısır'da vefat etmiştir.[33]

Cemâl el-Malatî (ö. 803/1400) Hanefî fakihidir. Tam ismi Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Malatî el-Halebî'dir. 725 veya 726 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Erken yaşta Kur'ân'ı ve bir kısım temel metinleri ezberlemiştir. Tahsiline daha sonra ikamet ettiği Halep'te devam etmiştir. Ardından Mısır'a giderek Kıvâmüddin el-İtkânî, İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Alâeddin et-Türkmânî (ö. 750/1349), Hâfız Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve İzzeddin İbn Cemâa'dan (ö. 767/1366) dersler almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Halep'e tekrar dönerek fetva ve ders vermeye başlamıştır. Emîr Tağrîberdî tarafından Halep'te yaptırılan camide ders okutmakla görevlendirilmiştir. Kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğundan mütâlaa etmeksizin günde 50'den fazla fetvayı yazıya geçirdiği rivayet edilmiştir.

---

[31] İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, V, s. 350-351; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-Aʿlâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstaribîn ve'l-müsteşrikîn*, 9. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1990, II, s. 132.

[32] *el-Mevsûatü'l-müyessere fî terâcimi e'immeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, haz. Velîd b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî v.dğr., 1. bs., Medine: Mecelletü'l-Hikme, 2003, III, s. 2279.

[33] İbn Hacer, *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Marʿaşlî, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Maʿrife, 1994, II, s. 546; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Yaʿlâvî, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2006, VII, s. 235.

Rebîülâhir 800'de (Ocak 1398) Sultan Berkuk'un (ö. 801/1399) davetine icabet ederek Mısır Hanefî kadılığını üstlenmiştir. Bir yandan Sargatmışiyye Medresesi'nde de ders vermiştir. Aralarında Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) de olduğu birçok öğrenci yetiştirmiştir. Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Müşkilü'l-âsâr*'ına Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) *Muhtasaru Müşkili'l-âsâr* adıyla yazdığı muhtasarın muhtasarı olan *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar* adlı eser el-Malatî'ye aittir. 803 yılının Rebîülâhir ayında (Kasım-Aralık 1400) Kahire'de vefat etmiştir.[34]

Cibrîl b. Sâlih b. İsrâil el-Bağdâdî. Emînüddîn lakabı ile de tanınır. Usul, meânî ve Arap dili dallarında derin bilgi sahibidir. Kıvâmüddîn el-İtkânî ile Sa'düddîn et-Teftâzânî'den (ö. 792/1390) ders almıştır. Bedreddin el-Aynî yetiştirdiği talebelerinden biridir.[35]

1.1.6. Ailesi ve Çocukları

İtkânî, Ebû Nâsır en-Nesefî'nin (ö. 519/1125) *Nazmü'l-Câmi'i'l-Kebîr* adlı eserini istinsah etmiştir. Bu kitabın son kısmında 721 yılında Mısır'dan Irak'a geçtiğini ve orada Hadîce bint el-Hâc Mustafâ isimli hanımefendiye evlendiğini, düğünlerinin Bağdat'ta Rebîülevvel'in ilk günleri 722 Cuma gecesi olduğunu yazmıştır.[36]

Hümâmüddîn Emîr Gâlib b. Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Amîd b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî, müellifin kaynaklarda adı geçtiği tek çocuğudur. 780 yılında Dımaşk'ta Hanefî mezhebinin baş kadısı olmuştur. Dımaşk'ta Rebîülevvel veya Cemâziyelevvel 784'de (Mayıs veya Temmuz 1382) 50 yaşını doldurmadan vefat etmiştir.[37]

1.1.7. Vefatı

Kıvâmüddîn el-İtkânî 11 Şevval 758 (27 Eylül 1357) Cumartesi günü 73 yaşında Kahire'de vefat etti. Yazarın vefat ettiği yılı kaynaklar görüş birliği içinde

[34] Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, s. 254-255; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, s. 473, II, s. 185; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, III, s. 332; IV, s. 32.
[35] Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 484.
[36] Ebû Nâsır en-Nesefî, *Nazmü'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1189, vr. 169[a]; *İstoriya Kazahstana v arabskih istoçnikah*, ed. A. K. Muminov, Almatı: Daik-Press, 2006, III, s. 192.
[37] Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 1. bs., Riyad: Dârü'r-Rifâî, 1983, II, s. 224.

zikrederler. Ancak Ebü'l-Velîd İbnü'ş-Şıhne (ö. 815/1412) *Ravzatü'l-menâzır*'da 753 senesinde meydana gelen bir takım olayları anlatırken bu senede Şeyh Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî el-Hanefî vefat etmiştir diyerek tek başına farklı bir tarih dile getirmiştir.[38] Bu bilgiyi daha sonra kendisinden Abdülhay el-Leknevî (1848-1886) nakleder. İbnü'ş-Şıhne 753'te öldüğünü kaydediyorsa da açılışı 757 yılında gerçekleşen Sargatmışiyye Medresesi'nde hayatının sonuna kadar İtkânî'nin çalıştığı dikkate alındığında bu tarihin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Vefat ettiği güne gelecek olursak 10 günlük bir farkla 21 Şevval diyenler de olmuştur. Cenaze namazına kalabalık bir cemaat katılmış[39] ve Kahire dışında Kubbetü'n-Nasr bölgesine yakın bir boş araziye defnedilmiştir.[40]

1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin ilmî şahsiyeti ile ilgili olarak dinî ilimlerdeki olgunluğu ve bu ilimlere dair kaleme aldığı kıymetli eserleri aktarılacaktır.

1.2.1. İlmî Kişiliği

Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin ilmî kişiliği, dinî ilimlerdeki olgunluğu onun yazdığı eserlerinin çeşitliliğinden de anlaşılıyor. Müellif, usul ile fürû fıkıh, dil, şiir, kelâm, gramer ve matematik alanlarında çeşitli kitaplar, risâleler yazmıştır.

Biyografik eserlerde İtkânî'nin Hanefî mezhebinin dâhilerinden biri kabul edildiği, edebiyat ile aklî ilimlerde bilgi sahibi olduğu, farklı bilim dallarından haberdar değerli bir ilim adamı olduğu zikredilmektedir.[41]

Yine kaynaklarda müellifin fıkıh, nahiv, lugat, usul, mantık, meânî, beyân ve edebiyat sahaların çok iyi bildiği, Arap dilin üst düzeyde kullandığı geçmektedir.[42] Zaten yazdığı bazı kitap ve risâlelerini önce nazımla anlattığına, daha sonra onu nesirle açıkladığına bakıldığında onun Arapça'yı ileri seviyede bildiği anlaşılmaktadır.

---

[38] Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1998, s. 89.
[39] İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, III, s. 103.
[40] İbn Râfi', *el-Vefeyât*, II, s. 205.
[41] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 416; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, s. 470.
[42] İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, III, s. 101; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, s. 470.

İtkânî'nin muhaddis olduğuna ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *el-Muvatta'* rivayetini nâzil isnadla aktardığına dair bilgiler de kayıtlarda vardır.[43]

Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) "*er-Risâle fî tabakâti'l-mücdehidîn*" adlı eserinde "müctehid" unvanını verilmiş 50'den fazla Hanefî âliminin içinde İtkânî'nin ismi de vardır.[44]

İtkânî'nin ilmî kişiliğini olumsuz etkileyebilecek birtakım nâhoş özellikler de tabakat kitaplarında zikredilmiştir. İlk defa kendi akranı Safedî'nin (ö. 764/1363), *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr* adlı eserinde müellif hakkında "Bu zat kendisini çok beğenen bir kimse idi; Şâfiîler'e karşı çok şiddetli mutaassıptı; onlarla ilgili nefretini açıkça ifade eder ve onları tenkit ederdi; onlarla ilgili hiç kimsenin kınamasına aldırış etmezdi; Şâfiîler'in medreseleri üzerinde güvercinlerin çığlık atmalarını temenni ederdi; Şam'da bulunmuş ve orada faydalı bir iş yapmamıştı; Mısır'a girmiş ve orada da inatçılığını bırakmamıştı; Şâfiîler'e iftiralar atmış, onları yok etmek için elinden gelen gayreti göstermişti; onların bulundukları yerlerde zehirle bulanmış kâselerle dolaşırdı"[45] gibi aslı ve esası olmayan son derece çirkin ifadeler yer almıştı. Bu tür bilgileri daha sonra İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) başta olmak üzere birçok musannif kendi kitaplarında Safedî'nin adı geçen eserine atıfta bulunarak veya bulunmayarak yazdılar.[46]

Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* adlı eserinde "İlmi, fazileti, doğruluğu, beceri ve yeteneğinde görüş birliği olan İtkânî hakkında İbn Hacer'in Safedî ve diğerlerinden naklederek zikrettiği olumsuz davranışların böylesine bir âlimden sâdır olmasının imkansızlığı birazcık düşünen ve onun eserlerini karıştıran herkes tarafından çok net anlaşılabilir. Tüm bunlara karşı verilebilecek cevap gayet basittir. Akranların birbirleri hakkında olumlu şeyler söylemelerine nâdiren rastlanılır" diyerek kötü hasletlerin müellifte

[43] Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, s. 398; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 416; Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât*, I, s. 460.
[44] Muminov, *Hanafitski mazhab v istorii Tsentralnoi Azii*, Almatı, 2015, s. 44-45.
[45] Safedî, *A'yânü'l-'asr*, I, s. 623.
[46] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, s. 415-416; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût, 1. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992, VIII, s. 317; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 139.

bulunduğunu inkâr etmiş ve gerçeğe dayanmayan bilgilerin iktibas edilmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir.[47]

1.2.2. Eserleri

Kaynaklarda İtkânî'ye nisbet edilen eserler şunlardır:

et-Tebyîn. Hüsâmeddin el-Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb* adlı eserinin şerhidir. Musannif bu eseri 20 küsür yaşında şerhetmeye başlamış[48] ve 716 (1316) yılında Tüster'de tamamlamıştır.[49] Kitabın Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi Koleksiyonu'nda 508-509, Lâleli Koleksiyonu'nda 745 kayıt numaraları ile kayıtlı birçok nüshası mevcuttur. Ayrıca bu eserin müellif hattıyla yazılmış nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih Koleksiyonu'nda 1311 ve Kütahya Vâhid Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 186 kayıt numaraları ile kayıtlıdır. 1980 yılında Ezher Üniversitesi'nde Sâbır Nasr Mustafa Osman tarafından doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmıştır. Daha sonra 1999 yılında Kuveyt'te Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye tarafından iki cilt halinde basılmıştır.

Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân. Bu eserle ilgili ikinci bölümde detaylı bilgi verilecektir.

Risâle fî terki ref'i'l-yedeyn. Bu risâle Dımaşk'ta yazıldığından *er-Ravzatü'd-Dımaşkıyye* diye de isimlendirilmiştir. Müellif, Dımaşk'ta bir akşam namazı sırasında arkasında namaz kıldığı imamın muhtemelen Şâfiî mezhebine bağlı olması nedeniyle rükûdan önce ve sonra alınan tekbirle ellerini kulak hizasına kaldırmasına sinirlenip namazını tekrar kılmış ve imamla münakaşa etmiştir. Bu olaydan haberdar olan Şâfiî fakihi aynı zamanda Dımaşk kadılığını yapan Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355) İtkânî'ye karşı çıkmış ve mesele ile irtibatlı hadisleri toplayıp *Ehâdîsü refʿi'l-yedeyn* adlı bir yazı kaleme almıştır. Konuyla ilgili Sübkî'nin eserine İtkânî, reddiye olarak işte bu risâleyi 17 Şevval 747 (31 Ocak 1347) tarihinde yazmıştır.

---

[47] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, s. 222-223.
[48] İtkânî, *et-Tebyîn*, I, s. 115.
[49] İtkânî, *et-Tebyîn*, II, s. 498.

Rükûa giderken veya rükûdan kalkarken el kaldırmanın namazı ifsat edeceği ve bu nedenle Şâfiî bir imama Hanefîler'in uyamayacağını öne süren İtkânî'ye daha sonra kendi çağdaşı Hanefî fakihi Cemâleddin el-Konevî (ö. 770/1369) *Mukaddime (Risâle) fî ref'i'l-yedeyn fi's-salât* adlı reddiye yazmıştır.

Risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih Koleksiyonu'nda 2269-3, Lâleli Koleksiyonu'nda 3706-15, Lala İsmâil Koleksiyonu'nda 98-9 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları vardır.

Ayrıca yurt dışında Leiden Kütüphanesi'nde Or. 706 ve 1839, Princeton Kütüphanesi'nde 931h ve 1723 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları da mevcuttur.[50]

Kasîdetü's-Safâ fî zarûreti'ş-şi'r ve şerhuhâ. Bu eserde şiirin vezin ve kafiye düzeniyle âhenkli yapısını muhafaza etmek için şaire tanınan kural dışı tasarruflar hakkında söz edilmiştir. Müellif, eserini önce şiir biçiminde yazmış, daha sonra onu düz yazıyla şerhetmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrâhim Paşa Koleksiyonu'nda 1151-3 ve Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda 3930-1 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları vardır.

eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî. Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl* adlı eserinin en geniş şerhlerinden biridir. Kitabın Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi Koleksiyonu'nda 487, 485, 488M, 489, 500 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları vardır. Eser 25 Şâban 753 (6 Ekim 1352) tarihinde Kahire'de tamamlanmıştır. Ezher Üniversitesi ile İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora tezleri olarak tahkiki yapılmıştır.

Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâ'i'l-merviyye fi'l-mü'enneseti's-semâ'iyye. Müellif, eseri önce nazımla yazmış, daha sonra onu düz yazıyla açıklamıştır. Eser, isminden de anlaşılacağı üzere dişil alâmetleri taşımamaları nedeniyle çok tartışılan semaî müennesler hakkındadır. Bazılarının eril sayılmasının da câiz olduğunu söyleyen İtkânî,

[50] Absettar Derbisali, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî (1286-1357) Ömiri men murası*, Almatı, 2013, s. 45; Şamşedin Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî – gulama galım, akın*, Almatı: Nur Mübarek Yayınevi, 2017, s. 68.

bu konuyu eserinde 4 bölüme ayırarak incelemiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmâil Koleksiyonu'nda 706-23 kayıt numarası ile kayıtlı nüshası mevcuttur.[51]

el-Lübâb fî 'ilmi'l-hisâb. Müellifin matematiğe dair birkaç varaklık küçük bir eseridir. Safer 714'de (Mayıs-Haziran 1314) Faryamud'da tamamlamıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Koleksiyonu'nda 301-6 kayıt numarası ile kayıtlı nüshası vardır.

Dürer (Manzûmetü Dürer). Bu eser, Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200'den sonra) *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* adlı kitabının manzum şeklidir, 400 beytten oluşmaktadır. 711 (1311) senesinde Buhara'da yazılışından kırk yıl sonra Kahire'de Sargatmış'a takdim edilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Koleksiyonu'nda 1328-1 kayıt numarası ile kayıtlı müellifin kendi eliyle yazdığı nüshası bulunmaktadır.[52]

Risâle fî 'ademi sıhhati'l-cum'a fî mevzı'ayn mine'l-beled. Kaynaklarda sadece adı zikredilen bu risâlenin kendisine rastlanılamadı.[53]

Dav'ü'n-nehâr. Müellif tarafından istinsah edilmiş Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430/1039) fıkıh usulüne dair *Takvîmü'l-edille* adlı eserinin sonuna eklenmiş birkaç varaklık küçük bir risâledir. Arap dilindeki hafta günlerinin isimleri, onların anlamı, adlandırma nedenleri, hicrî takvimde kullanılan ayların isimleri ile mânaları hakkında söz eden bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Koleksiyonu'nda 690 kayıt numarası ile kayıtlıdır.[54]

Reddâdetü'l-bida'. İtkânî, bu risâlede İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetini farz saymayıp yerine şeyhlerin kabrini ziyaret etmeye davet eden ve ondan bol rızık ve bereket elde etmeyi uman kimselere zındık denilebilir mi sualine cevap aramıştır. Ayrıca Karmatîler (Karâmita) ve Bâtınîler'e müslüman muamelesi uygulanır mı uygulanmaz mı gibi konular ile dinî emirleri yoka çıkarıp şer'î ilimlerden felsefeyi

[51] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 126-127.
[52] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 140-146.
[53] Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2002, II, s. 242; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 140; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, s. 470; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, s. 398.
[54] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 30.

üstün gören bid‘atçılar hakkında bahsetmiştir. Bunlara ilâveten müellif, kâfir, mürted, zındık, mülhid, Karmatî, Bâtınî, müşrik gibi terimlerin anlamını açıklamıştır. Risâle 13 Şâban 751 (16 Ekim 1350) tarihinde Kahire’de tamamlanmıştır. Risâlenin Princeton Kütüphanesi Brell Koleksiyonu’nda (2) 932 2h, Leiden Kütüphanesi’nde Or. 706 (vr. 29-34)[55] ve 227 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları mevcuttur.[56]

Şeddâhetü’l-Mu‘tezile. Küçük risâlede müellif, çok yönlü Mu‘tezile âlimi Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) rü’yetullah meselesine dair görüşünü tenkit etmiştir. Risâle 750 (1349-50) yılında Kahire’de yazılmıştır. Risâlenin Leiden Kütüphanesi’nde Or. 706 (vr. 34-38)[57] ve 2028 kayıt numaraları ile kayıtlı nüshaları vardır.[58]

er-Risâletü’l-alâiyye. Alâüddîn Ebü’l-Hasan Ali es-Sivâsî el-Malatî’nin “Rahmân, Arş’a istivâ etmiştir”[59] âyeti ile “Hac, bilinen aylardadır”[60] âyetini açıklayarak anlatmasını istemesi üzerine yazılmış itikadî ve şer‘î meseleleri içeren küçük bir risâledir. Eser Şâban 751’de (Ekim 1349) yazılmıştır. Risâlenin Leiden Kütüphanesi’nde Or. 706 (vr. 21-29) kayıt numarası ile kayıtlı bir nüshası vardır.[61]

el-Kasîdetü’l-mevsûme bi’l-leâli’l-masûne fi’s-sarf ve şerhuhâ. İtkânî, bu eserinde İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* isimli eserini manzum hale getirmiş, daha sonra onu düz yazıyla şerhetmiştir. Kaside, 357 beyitten oluşup 25 baba ayrılmıştır. Eser 13 Zilkade 710 (3 Nisan 1311) tarihinde Buhara’da yazılmıştır. Eserin İtalya’nın Floransa Kütüphanesi’nde 39 kayıt numarası ile kayıtlı tek bir nüshası vardır.[62] Bu eser 2016 yılında Prof. Dr. Şamşedin Kerim tarafından Kazakça’ya çevrilerek Arapça metniyle birlikte yayımlanmıştır.

[55] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 31.
[56] Derbisali, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî*, s. 44.
[57] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 32.
[58] Derbisali, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî*, s. 44.
[59] Tâhâ 20/5.
[60] Bakara 2/197.
[61] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 33-34.
[62] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 114-119.

1.2.3. İstinsah Ettiği Eserler[63]

İtkânî, kendi eserlerinin büyük çoğunluğunu kaleme almadan önce erken yaşlarda birkaç önemli kitabı istinsah etmiştir.

el-Hidâye. Müellif, 709 (1309-10) yılında Burhânüddîn el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinin 1. (Tahârât-Vakıf) ve 2. (Büyû'-Hünsâ) cüzlerini ayrı ayrı cilt halinde istinsah etmiştir. İtkânî tarafından istinsah edilen nüshalar "*Kitâbü'l-Hidâye fî şerhi'l-Bidâye*" adıyla Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu'nda 997 ve 998 kayıt numaraları ile kayıtlıdır.

Takvîmü'l-edille. Müellif, 10 Muharrem 715 (16 Nisan 1315) tarihinde Hemedan'da Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh* adlı eserini istinsah etmiştir. İtkânî'nin kendi hattıyla olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Koleksiyonu'nda 690 kayıt numarası ile kayıtlıdır. Bu eserin ilk 260^{b} varağında *Takvîmü'l-edille*, 261^{a}-261^{b} sayfaları arasında Ebü'l-Abbâs en-Nâtıfî'nin (ö. 446/1054) *el-Ecnâs ve'l-furûk* adlı kitabından bir parça, 262^{a} varağında Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tenbîhü'l-gâfilîn* adlı eserinden kısa bir bilgi, 262^{a}-264^{a} yaprakları arasında İtkânî'nin "*Dav'ü'n-nehâr*" adlı risâlesi ve 264^{a} varağında müstensihin Ebû Hanîfe'ye ithafen yazdığı şiiri yer almaktadır.

Nazmü'l-Câmi'i'l-Kebîr. Müellif, Ebû Nâsır en-Nesefî'nin (ö. 519/1125) *Nazmü'l-Câmi'i'l-Kebîr* adlı eserini istinsah etmiştir. İtkânî tarafından yazılmış nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Koleksiyonu'nda 1189 kayıt numarası ile kayıtlıdır. Bu eserin 169^{a} varağında 721 yılında Mısır'dan Irak'a geçtiğini ve orada Hadîce bint el-Hâc Mustafâ isimli hanımefendiye evlendiğini, düğünlerinin Bağdat'ta Rebîülevvel'in ilk günleri 722 Cuma gecesi olduğuna dair bilgi yer almaktadır.

el-Fetâva's-sugrâ li's-Sadri'ş-şehîd. Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî'nin *el-Fetâva's-sugrâ li's-Sadri'ş-şehîd* adlı eserinin İtkânî tarafından istinsah edilmiş bir nüshasının var olduğuna dair bilgi Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Koleksiyonu'nda 639 kayıt numarasıyla yer alan el yazmanın ilk sayfalarında kaydedilmiştir. Orada müstensih "bu nüsha eserin diğer birçok nüshası ile

[63] Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî*, s. 156.

karşılaştırılarak yazıldı, o nüshaların içinde el-Kıvâm el-İtkânî'nin nüshası da vardır" demiştir. Böylelikle adı geçen eserin İtkânî tarafından kopyalanan bir nüshasının mevcut olduğu öğrenildi, ancak nüshanın bizzat kendisine ulaşılamadı.

İKİNCİ BÖLÜM

GÂYETÜ'L-BEYÂN'IN GENEL TANITIMI VE NAMAZ BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde *Gâyetü'l-beyân*'da takip edilen metot, namaz bölümü özelinde çeşitli başlıklar altında incelenecektir. Bu hususi incelemeleri yapmadan önce eserin "mezhep literatürü" içerisindeki konumunun daha net ve doğru bir biçimde belirlenmesi gerekir. Bu nedenle de ilk olarak eserin ana hatlarıyla genel bir tanıtımını yapmak yerinde ve yararlı olacaktır.

2.1. *GÂYETÜ'L-BEYÂN* ADLI ESERİN GENEL TANITIMI

Gâyetü'l-beyân'ın genel tanıtımı; eserin adı, müellife aidiyeti, eserin yazılma sebebi, mahiyeti, muhtevası, önemi, eserin yazma nüshaları, eser ve müellifi hakkında yapılan çalışmalar başlıklarıyla aktarılacaktır.

2.1.1. Eserin Adı

İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*'ın mukaddimesinde eserin tam adını *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân* şeklinde vermiştir.[64]

İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) kitabın ismini *Tâcü't-Terâcim* adlı eserinde "zemân" ile "evân" sözlerinin yerlerini değiştirerek ve yine "Gâyetü'l-beyân" terkibinden sonra bir vâv harfi ziyade ederek *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-evân fî âhiri'z-zemân* şeklinde zikretmiştir.[65]

Taşköprizâde (ö. 968/1561) *Miftâhu's-saʿâde*'sinde eserin adını *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'z-zemân* diye zikretmiştir.[66] Daha sonra buna Kehhâle (1905-1987) de tâbi olmuştur.[67]

---

[64] Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ağa Camii, nr. 96, vr. 2[a].
[65] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 140.
[66] Taşköprizâde, *Miftâhu's-saʿâde*, II, s. 242.
[67] Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn*, I, s. 398.

Keşfü'z-zunûn ve *Hediyyetü'l-ârifîn* gibi eserlerin yazarları ise kitabın ismini *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* şeklinde kaydetmişlerdir.[68]

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde eserin adı *Keşfü'z-zunûn* ve *Hediyyetü'l-ârifîn*'de olduğu gibi *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* olarak anılmıştır.[69]

Biz eseri tahkik etmediğimizden dolayı müellif nüshasına müracaat etmeksizin çalışmamızı Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları inceleyip içinden seçtiğimiz en iyi nüshayı esas alarak yapmıştık. Ancak eserin adında biyografi yazarlarının ihtilafa düştüklerini görünce Türkiye'de sadece Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan müellifin kendi hattıyla yazmış olduğu tek nüshaya da bakma ihtiyacı hissettik. Müellif hattıyla yazılmış olan bu nüshanın mukaddimesinde de eserin tam adı bizim esas aldığımız nüshadaki gibi *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân* şeklinde verilmiştir.[70] Müellifin kendi isimlendirmesine itimat ederek bu adın diğer adlara göre daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Eser adının *Gâyetü'l-beyân* kısmı yukarıda zikredilen farklı adlandırmaların tümünde değişmeden aynı kullanıldığını ve müelliften daha sonra gelen fakihlerin onun eserine böylece atıf yapmış olduklarını dikkate alarak biz de tez konusunda eserin tam adını değil yerine yalnız bu kısmı kullanmayı uygun gördük.

2.1.2. Eserin Müellife Aidiyeti

Gâyetü'l-beyân'ın İtkânî'ye aidiyetinde herhangi bir şüphe yoktur. Ulaşabildiğimiz nüshaların tamamında *Gâyetü'l-beyân*'ın İtkânî'ye atfedildiğini

---

[68] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts., II, s. 2033; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn esmâʾü'l-müʾellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge v.dğr., Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts., I, s. 839.

[69] Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, XXIII, s. 465.

[70] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 1336, vr. 2ª.

görüyoruz.[71] Nitekim İtkânî, *el-Hidâye*'nin kendisine nasıl ulaştığını eserinin mukaddimesinde açıklamıştır.

İtkânî, kitabın dîbâcesinde *el-Hidâye*'nin Burhâneddin el-Mergînânî'den (ö. 593/1197) başlayarak kendisine beş tarikle rivayet edildiğini yazmıştır. Müellifin *el-Hidâye* ile ilgili rivayet zinciri şöyledir: Kendi hocası Burhânüddîn Ahmed b. Es'ad b. Muhammed el-Hurîfağnî el-Buhârî, hocasının hocaları Hamîdüddîn ed-Darîr Alî b. Muhammed b. Alî er-Râmîtenî el-Buhârî (ö. 666/1268) ve Hâfizüddîn el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî, bu ikisinin hocası Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettâr b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî (ö. 642/1244) ve en son olarak *el-Hidâye*'nin sahibi Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl er-Rişdânî el-Mergînânî.[72]

Eserin müellife aidiyetinin kesin oluşunun yine bir delili bütün biyografi yazarları İtkânî'nin hayat hikayesini ele alırken onun *el-Hidâye*'yi şerhettiğini ve *Gâyetü'l-beyân* adlı eserinin olduğunu kaydederler.[73]

Son olarak bazı Hanefî fakihlerinin *Gâyetü'l-beyân*'dan nakiller yapmaları eserin İtkânî'ye aidiyetini tartışılmaz hale getirmektedir.[74]

2.1.3. Eserin Yazılma Sebebi

Müellif, 721 yılında 30 yaşlarında Mısır'da iken samimi, ahdine vefalı bir şahsın arzusu ve ısrarı üzerine eserini yazmaya başlamıştır. Hikâyesi şöyledir: Bir şahıs

---

[71] Eserin yazma nüshaları ileride ayrı bir başlık altında incelenecektir.

[72] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 2[a].

[73] Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye* s. 87; Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn*, I, s. 180; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, s. 14; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, s. 398; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, s. 242; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 140; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 2033; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, s. 839.

[74] Burada Hanefî fakihlerinin İtkânî ve *Gâyetü'l-beyân* isimlerinden sadece birini göstererek aktardıkları nakillerin bulunduğu eserler yerine, İtkânî ile *Gâyetü'l-beyân*'ın aynı cümlede yanyana zikredildiği nakillerin yer aldığı Hanefî fıkıh kaynaklarından bazıları belirtilecektir. Bkz. Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., III, s. 235; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, 2. bs., Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts., I, s. 115, II, s. 49, III, s. 312; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992, I, s.84, 93, 249, II, s. 603, III, s. 17, 41, 481, 643, IV, s. 547, V, s. 655, VI, s. 16, 294, 435, 546, 579, 662; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts., II, s. 174.

İtkânî'ye gelerek ondan *el-Hidâye* kitabına şerh yazmasını ister. İtkânî bu şahsa, "Size Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) *en-Nihâye* adlı eseri yeterlidir. Onun ele aldığı meseleleri çoktur ve onları çözüme kavuşturmuştur" der.

Şahıs, ona "Bahsettiğin *en-Nihâye* kitabı, sadece selefin görüşlerini nakille yetiniyor" der.

İtkânî, "Ben küçük kimselerdenim, *el-Hidâye* ise büyüklerin kitabıdır. *el-Hidâye* güzel, zarif incidir ve kıyısı olmayan derin denizdir. Ona şerh yazmak zor bir iştir" der.

Şahıs, "Biz senin usûl kitabını[75] nasıl şerhettiğini biliriz. Siz bu hususta oldukça muvafıksınız" der.[76]

Bunun üzerine müellif, 721 yılında eserini kaleme almaya başlamıştır. İtkânî, eserin bazı kısmının Arrân'da, çoğu kısmının Bağdat'ta, son tarafındaki sayılı konuların Dımaşk'ta yazıldığını ve 17 Zilkade 747 (1 Mart 1347) Perşembe günü toplam 26 yıl 7 ay 17 günde tamamlandığını belirtmiştir.[77]

2.1.4. Eserin Mahiyeti

Gâyetü'l-beyân, Mergînânî'nin Hanefî furû fıkhına dair yazdığı ve mezhepte itibar edilen metinlerden biri olarak kabul edilen *el-Hidâye* adlı eserin şerhidir.

Kaynakların bildirdiğine göre Mergînânî *el-Hidâye*'yi yazmaya başlamadan önce Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiʿu's-sagîr* ve el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar* isimli eserlerindeki meseleleri bir araya getirme amacıyla yola çıkmış ve *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eseri ortaya koymuştur. Daha sonra bu eseri, *Kifâyetü'l-müntehî* adı ile şerh etmiştir. Ancak bu eserin hacimli olması

[75] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*'ı kaleme almadan önce Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb* adlı eserini şerhetmiştir. Müellif, *et-Tebyîn* ismini verdiği bu şerhini 20 küsür yaşında yazmaya başlamış ve 716 (1316) yılında Tüster'de tamamlamıştır. Bkz. İtkânî, *et-Tebyîn*, I, s. 115, II, s. 498.
[76] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 2[a].
[77] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1929, vr. 346[b].

nedeniyle, kullanım kolaylığını gözeterek eseri ihtisar etmek istemiş ve neticede *el-Hidâye* isimli eserini kaleme almıştır.[78]

el-Hidâye üzerine sayıları 60'a yaklaşan şerh ve hâşiye yazılmış olup bunların en meşhurları şunlardır:[79]

1. Hamîdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî ed-Darîr (ö. 666/1268), *el- Fevâid*: Bu eserin *el-Hidâye*'nin ilk şerhi olduğu kaydedilmektedir.

2. Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö. 691/1292), *el-Kifâye fî Şerhi'l-Hidâye*.

3. Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc es-Siğnâkî (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*.

4. Ebû Abdillâh Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 709/1309), *Nihâyetü'l-kifâye li-dirâyeti'l-Hidâye*.

5. Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348), *Miʿrâcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*.

6. Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357), *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*.

7. Celâleddin el-Kurlânî (ö. 767/1366), *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*.

8. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî (ö. 786/1384), *el-ʿİnâye*.

9. Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*.

10. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457), *Fethu'l-kadîr li'l-ʿâcizi'l-fakîr*.

[78] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 2032.
[79] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 2031-2040.

Emîr Kâtib el-İtkânî'nin yazdığı bu şerh yirmi altı yıllık bir çalışmadan sonra 747'de (1346) tamamlanmıştır. Eser matbu değildir, çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır.

2.1.5. Eserin Muhtevası ve Önemi

Hanefî mezhebi fıkıh kitapları üç kategoride mütalaa edilmektedir. Bunlardan birincisi; mezhepte tercih edilen veya mutemed görüşü seçerek bunların arasında tercih yapan veya delillerini ortaya koymaksızın meseleleri ele alan, bundan dolayı da mezhepte ilk başvurulacak kaynak metin olma vasfına sahip muhtasarlardır.

İkincisi; muhtasar eserleri açıklayıp, delillerini ortaya koyan, farklı mezhep ve görüşlere de atıflar yapan şerhlerdir.

Üçüncü ve son kategori ise ferdî ictihatları ve yeni ortaya çıkıp da mütekaddimûn tarafından açıklanmamış güncel meselelere ait hükümleri kapsayan fetva ve nevâzil kitaplarıdır.[80]

İkinci kategoride değerlendirilen *Gâyetü'l-beyân*, fıkhın alt konuları etrafında o zamana kadar oluşan münakaşaları, farklı fikirlerin kabul veya red sebebini, diğer fıkıh mezhepleri ile mukayeseli olarak vermeyi amaçladığından, Hanefî fıkıh ekolünün çeşitli dönemlerdeki boyutlarını takip etme imkânı sunması bakımından ayrı bir önemi vardır. Bu nedenle Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si üzerine yapılan *en-Nihâye*, *el-Kifâye*, *el-ʿİnâye*, *el-Binâye* ve *Fethu'l-Kadîr* gibi şerhler hem kaza ve fetva, hem de fıkıh eğitimi alanında kıymete haiz olup büyük itibar görmüştür.

Mergînânî *el-Hidâye* adlı eserinde furû fıkıh konularının tamamına yer vermektedir. *el-Hidâye*'nin konu işleniş tertibi şu şekildedir: Tahârât, salât, zekât, savm, hac, nikâh, radâ', talâk, 'ıtâk, eymân, hudûd, serika, siyer, lakît, lukata, ibâk, mefkûd, şirket, vakıf, büyû', sarf, kefalet, havâle, edebü'l-kâdî, şehâdet, vekâlet, dâva, ikrar, sulh, mudârebe, vedîa, âriyet, hibe, icârât, mükâteb, velâ, ikrah, hacir, mezun, gasp,

[80] Ahmet Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasiği Kenzü'd-Dekâık", *Selçük Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, sy. 8, 1998, s. 354.

şüf'a, kısmet, müzâraa, müsâkât, zebâih, udhiyye, kerâhiyye, ihyâü'l-mevât, eşribe, sayd, rehin, cinâyât, diyet, meâkıl, vesâyet ve hünsâ.

İtkânî ise, şerhinde *el-Hidâye*'nin tertibine bağlı kalmakta, kitap ve bab başlıklarının sayılarını olduğu gibi bırakmaktadır.

Aynı şekilde *el-Hidâye*'nin muhtasar bir metin olması nedeniyle Mergînânî'nin eserinde yer vermediği pek çok delil, İtkânî tarafından zikredilmekte ve ihtiyaç duyulan noktalarda bu delillerin değerlendirmeleri de aktarılmaktadır.

Diğer yandan İtkânî, şerhinde birçok meselede konuyla ilgili diğer mezheplerin ya da şahısların görüşlerine de yer vermektedir. Bu görüşlerin delillerini de sıralayıp, farklı açılardan değerlendirmeye tâbi tutan müellifin eserinin bir şerh çalışmasından daha çok, mukayeseli bir fıkıh eseri hüviyetine sahip olduğu da rahatça söylenebilir.

Eserde kullanılan hadis malzemesi dikkatleri çekmektedir. Konu ile ilgili *el-Hidâye*'de zikredilmeyen pek çok hadis, şerhe dâhil edilmektedir. Ayrıca bu hadisler yalnızca nakledilmemekte ve bunun yanında gerekli görülen yerlerde hadislerin sened ve metin tenkitlerine de yer verilmektedir.

Bu şekilde eser, ahkâm hadisleri ağırlıklı bir fıkıh kitabı olarak da değerlendirilebilir. Esere yansıtılan bu tutumun, hadislere yaklaşım ve hadislerin delil olarak kullanılması hususunda Hanefî mezhebine yöneltilen tenkitlere yanıt verme amacının bir yansıması olduğu da söylenebilir.

Hanefî fıkhının en muteber eserlerinden birisi olan *Gâyetü'l-beyân*'ın literatürdeki yerini anlayabilmek için öncelikle *el-Hidâye*'nin literatürdeki yerine bakmak yeterli olacaktır.

2.1.6. Eserin Yazma Nüshaları

Müellifin eserleri içinde en çok yazma nüshası bulunanı *Gâyetü'l-beyân*'dır. Türkiye'nin birçok kütüphanesinde bu eserin el yazmaları mevcuttur. Burada bünyesinde en fazla yazma eser barındıran Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaları ile Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'ndeki müellif hattıyla olan tek nüshası

tanıtılacaktır. Eserin müellif hattıyla olan yazması ile araştırma yapmada kullanılan esas nüsha özellikleriyle birlikte detaylı takdim edilecek, koleksiyonlarda bulunan tam ve eksik nüshaları ise sadece bulunduğu yer ve konu içerikleriyle beraber zikredilecektir.

Gâyetü'l-beyân'ın müellif hattıyla yazılan Türkiye'deki yegâne nüshası Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin yalnızca ilk iki cildi mevcuttur. 1336 numara ile kayıtlı olan birinci cilt, ta'lik kırması ile yazılmış olup toplam 254 varaktır ve her sayfası 29 satırdan oluşmaktadır. Tahârât ile hac bölümleri arasındaki konuları içermektedir. Nüshanın başına fihrist konulmamıştır. İlk varaklarda "قوله" yazan yerler kırmızı mürekkeple yazılmış, sonraki varaklarda ise siyah mürekkep kullanılmış ancak "قوله" lafzı ile metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Sayfa kenarlarında hâmişlere (açıklama cinsinden notlar) sıkça rastlanmaktadır. Kitabın sonunda nüshanın müellif tarafından 13 Zilhicce 730 (27 Eylül 1330) yılında istinsah edildiği belirtilmiştir.

1337 numara ile kayıtlı olan ikinci cilt de ta'lik kırması ile yazılmıştır. Toplam 359 varak olan nüshanın her sayfasında 25 satır bulunmaktadır. Nikâh bölümü ile hırsızlık bölümünün "hırz ve ondan çalma" faslı arasındaki konuları içermektedir. Nüshanın başına konulmuş olan fihristte "kitap" başlıklarının yanında "bab" ve "fasıl" gibi alt başlıklar da varak numaralarıyla mevcuttur. Bu yönüyle istenilen konuya ulaşmak bu nüshada daha kolay olmuştur. Genelde "قوله" yazan yerler kırmızı mürekkeple yazılmış, bazı yerlerde siyah mürekkep kullanılarak üzeri kırmızıyla çizilmiştir. Kitabın sonunda nüshanın müellif tarafından 736 (1335) yılında Bağdat'ta istinsah edildiği kaydı bulunmaktadır.

Müellif hattıyla olan nüshanın Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bulunulduğu bilgisine araştırmamızın orta kısmına gelince muttali olduk. Eseri tahkik etmeyeceğimizden dolayı baştan müellif hattının dışındaki nüshalardan yararlandık. Bunun için Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları inceleyip içinden Mehmed Ağa Camii Koleksiyonu'nda 96 numara ile kayıtlı yazmayı seçtik. Nüsha, yazının okunaklı olması ve diğerlerine göre eksiklerinin daha az olması açısından en güzel nüshalardan biridir. Nüshadaki eksiklikler hiç yok denecek kadar azdır. Genelde bir

veya birkaç kelimenin nâdiren düşmesinden ibarettir. Tahârât ile hac bölümleri arasındaki konuları içermekte olan bu yazma, 233 varak ve 33 satır olmak üzere Alî b. Ahmed et-Tûsî tarafından 994 (1586) yılında nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Nüshanın istisnasız tamamında metin ve "قوله" yazan yerlerde kırmızı kalem kullanılmış ve böylelikle şerh ile metnin kolay ayırt edilmesi sağlanmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi'nin 17 farklı koleksiyonunda *Gâyetü'l-beyân*'ın toplam 116 yazma nüshası vardır. Ayasofya, Hekimoğlu Ali Paşa, Hamidiye, Damat İbrahim Paşa, Kara Çelebizâde, Esad Efendi ve Murad Molla koleksiyonlarında eserin 8 tam nüshası bulunmaktadır. Onlar Ayasofya, nr. 1320 (Tahârât-hünsâ), nr. 1321 (Tahârât-hünsâ); Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 367 (Tahârât-hünsâ); Hamidiye, nr. 526 (Tahârât-edebü'l-kâdî), nr. 527 (Şehâdet-hünsâ); Damat İbrahim Paşa, nr. 625 (Tahârât-vakıf), nr. 626 (Büyû'-hünsâ); Kara Çelebizâde, nr. 166 (Tahârât-hac), nr. 167 (Nikâh-eymân), nr. 168 (Eymân-büyû'), nr. 169 (Büyû'-mudârebe), nr. 170 (Vedîa-zebâih), nr. 171 (Udhiyye-hünsâ); Esad Efendi, nr. 827 (Tahârât-hac), nr. 1019 (Nikâh-siyer), nr. 828 (Siyer-büyû'), nr. 830 (Büyû'-dâva), nr. 829 (İkrar-ikrah), nr. 831 (Hacir-eşribe), nr. 832 (Sayd-hünsâ); Murad Molla, nr. 987 (Tahârât- salât), 988 (Zekât-hac), nr. 989 (Nikâh-talâk), nr. 990 (Talâk-mefkûd), nr. 991 (Şirket-er-rucû' ani'ş-şehâde), nr. 992 (Vekâlet-ikrah), nr. 993 (Hacir-eşribe), nr. 994'de (Sayd-hünsâ) kayıtlıdır.

Eserin en çok yazma nüshası bulunan Fatih, Mehmed Ağa Camii ve Yeni Cami koleksiyonları ile İsmihan Sultan Koleksiyonu'nda farklı müstensihlere ait birden fazla el yazması mevcut olup birçoğu eksiktir. Ancak bu koleksiyonlarda yer alan nüshaların ferâğ kayıtlarında çoğu kez istinsah işinin kimin tarafından gerçekleştirildiğine dair bilgi verilmediğinden sadece konu sıralamasına bakarak eserin yine birkaç eksiksiz nüshasını çıkarmak mümkündür. Onlar Fatih, nr. 1925 (Tahârât-zekât), nr. 1932 (Tahârât-hac), nr. 1959 (Tahârât-hac), nr. 1945 (Tahârât-talâk), nr. 1940 (Tahârât-eymân), nr. 1926 (Savm- nikâh), nr. 1933 (Nikâh-eymân), nr. 1937 (Nikâh-hudûd), nr. 1941 (Nikâh-vakıf), nr. 1946 (Nikâh-vakıf), nr. 1927 (Büyû'-edebü'l-kâdî), nr. 1942 (Büyû'-dâva), nr. 1938 (Sarf-mudârebe), nr. 1930 (Havâle-icârât), nr. 1934 (Havâle-mükâteb), nr. 1948 (Edebü'l-kâdî-mudârebe), nr. 1949 (Şehâdet-mudârebe), nr. 1928 (Şehâdet-mezun), nr. 1943 (İkrar-kerâhiyye), nr. 1951 (Mudârebe-ikrah), nr. 1939

(Vedîa-zebâih), nr. 1952 (İcârât-rehin), nr. 1935 (Mükâteb-cinâyât), nr. 1947 (Gasp-sayd), nr. 1929 (Şüfʿa-hünsâ), nr. 1961 (Şüfʿa-hünsâ), nr. 1931 (Udhiyye-rehin), nr. 1944 (İhyâü'l-mevât-hünsâ), nr. 1936 (Diyet-hünsâ); Mehmed Ağa Camii, nr. 96 (Tahârât-hac), nr. 102 (Tahârât-hac), nr. 97 (Nikâh-eymân), nr. 106 (Nikâh-vakıf), nr. 103 (Nikâh-vakıf), nr. 98 (Eymân-vakıf), nr. 99 (Büyûʿ-ikrar), nr. 104 (Büyûʿ-ikrah), nr. 107 (Büyûʿ-hünsâ), nr. 100 (Sulh-şüfʿa), nr. 105 (İcârât-hünsâ), nr. 108 (Hacir-hünsâ), nr. 101 (Kısmet-hünsâ); Yeni Cami, nr. 497 (Tahârât-savm), nr. 496 (Tahârât-savm), nr. 490 (Tahârât-talâk), nr. 498 (Nikâh-talâk), nr. 491 (Talâk-vakıf), nr. 502 (Lakît-büyûʿ), nr. 492 (Büyûʿ-icârât), nr. 499 (Büyûʿ-mezun), nr. 493 (Mudârebe-zebâih), nr. 494 (Vedîa-mezun), nr. 495 (Gasp-sayd), nr. 500 (Udhiyye-hünsâ), nr. 501 (Diyet-hünsâ); İsmihan Sultan, nr. 152 (Tahârât-nikâh), nr. 156 (Tahârât-talâk), nr. 158 (Talâk-vakıf), nr. 157 (Büyûʿ-hacir), nr. 154 (Sarf-mezun), nr. 159 (Mezun-hünsâ), nr. 155'de (Gasp-hünsâ) kayıtlıdır.

Kadızâde Mehmed, Cârullah Efendi, Yozgat, Süleymaniye, Hazreti Hâlid ve Mesih Paşa koleksiyonlarında değişik müstensihlere ait tam olmayan birden fazla nüshası vardır. Buralarda konu sıralamasına bakarak eserin eksiksiz nüshalarını çıkarmak mümkün değildir. Onlar Kadızâde Mehmed, nr. 190 (Tahârât-talâk), nr. 191 (Salât-hac), nr. 192 (Talâk-vakıf), nr. 193 (Kefalet-gasp), nr. 194 (Dâva-hacir), nr. 195 (Mezun-hünsâ); Cârullah Efendi, nr. 793 (Tahârât-savm), nr. 794 (Büyûʿ-mudârebe), nr. 798 (Vekâlet-mudârebe), nr. 797 (Vedîa-ikrah), nr. 795 (Hacir-hünsâ), nr. 819 (Şüfʿa-eşribe), nr. 799 (Diyet-hünsâ); Yozgat, nr. 267 (Hudûd-vakıf), nr. 263-1 (Büyûʿ-gasp), nr. 263-2 (Mükâteb-hünsâ); Süleymaniye, nr. 542 (Hac-talâk), nr. 536 (Nikâh-serika), nr. 541 (Talâk-büyûʿ), nr. 537 (Serika-vekâlet), nr. 538 (İcârât-şüfʿa), nr. 543 (Şüfʿa-hünsâ), nr. 539 (Kısmet-cinâyât), nr. 540 (Diyet-hünsâ); Hazreti Hâlid, nr. 63 (Zekât-eymân); Mesih Paşa, nr. 5'de (Tahârât-savm) kayıtlıdır.

2.1.7. Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Araştırma neticesinde İtkânî ile ilgili Türkiye'de yapılmış olan hiçbir akademik çalışmaya rastlanmadı. Dolayısıyla bu başlık altında verilecek olan çalışmalar Türkiye dışında belirtmek gerekirse Kazakistan ile Arap ülkelerinde yapılmış olan çalışmalar

olacaktır. Amacımız ileride bu konuyu araştıracak olan kişilere müellif ve onun eserleri hakkında ne tür çalışmalar yapıldığı bilgisini vermektir.

Tez konusu olan İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân* adlı eseri hakkında Mısır ile Lübnan üniversitelerinde pek çok çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür. Bunların tümü eseri tahkik eden yüksek lisans düzeyinde yazılmış tezlerdir.

Bunlardan başka müellif ve onun diğer eserleri hakkında yapılmış olan birtakım çalışmalar da vardır. Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl* adlı eserine yazdığı İtkânî'nin *eş-Şâmil* isimli şerhi tahkik edilerek Ezher Üniversitesi ile İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora düzeyinde yazılmış tezlere konu olmuştur.

Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb* isimli eserine yazdığı *et-Tebyîn* adlı şerhi hakkında da 1980 yılında Ezher Üniversitesi'nde Sâbır Nasr Mustafa Osman tarafından doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmıştır. Daha sonra bu tez kitap olarak basılmıştır.

Son yıllarda Kazakistan genelinde de devlet projesi olarak ülke topraklarında doğmuş ve yetişmiş büyük âlimlerin hayat ve eserleri incelenmeye başlandı. Bu bağlamda Kazakistan'da İtkânî hakkında mustakil bir kitap yazan ilk akademisyen eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Absettar Derbisali'dir. Daha sonra müellif ve eserleri hakkında çeşitli kitap, makele, bildiri ve tebliğler yazan kişi Nur Mübarek İslam Medeniyeti Üniversitesi eski Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Şamşedin Kerim olmuştur. Kazak dilinde yazılmış çalışmaların tamamı tanıtıcı mahiyette kaleme alınmıştır.

Müellif ve eserleri ile ilgili çalışmalar kitaplar, tezler, makaleler, bildiri ve tebliğler başlıkları ile şu şekilde sıralanabilir:

2.1.7.1. Kitaplar

1. Absettar Derbisali, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî (1286-1357) Ömiri men murası*,[81] Almatı, 2013, 244 s.

[81] *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî (1286-1357) Hayatı ile ilmî mirası.*

Kitap ana bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Ana bölümde müellifin nesebi, ilim yolculukları, hocaları, çağdaşları, talebeleri, üstlendiği görevler, ilmî kişiliği ile eserleri ele alınmaktadır.

Ekler kısmı 9 ekten oluşmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu müellifin hayatını söz eden bazı tabakat kitaplarının ilgili bölümlerinin Kazakça tercümesi ise kalan kısmı İtkânî'nin seçilmiş risâlelerinin yine Kazakça tercümesidir. İlk 7 ekte sırasıyla İbn Hatîb en-Nâsıriyye'nin (ö. 843/1440) *ed-Dürrü'l-müntehab fî Târîhi Haleb*, Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin (ö. 990/1582) *Ketâʾibü'l-aʿlâmi'l-ahyâr*, Kâsım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tâcü't-Terâcim*, Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Şemsüddîn İbn Tolun'un (ö. 953/1546) *Kitâbü'l-Gurefi'l-ʿaliyye fî terâcimi müteʾahhiri'l-Hanefiyye*, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî'nin (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* adlı eserlerinin ilgili bölümlerinin tercümesi, son 2 ekte ise İtkânî'nin namazda rükûdan önce ve sonra ellerin kulak hizasına kaldırılması konusundaki risâlesi ile arş ve hac hakkındaki kısa bir yazısı Kazakça'ya tercüme edilerek verilmiştir.

Bunların yanı sıra eserin son kısmında kitapta geçen bazı kelimeleri açıklayan bir lugatçe, kitabın istimalini kolaylaştıracak çok ayrıntılı bir dizin ve 8 ile 9. eklerin Arapça metninin el yazmaları yer almıştır.

2. Şamşedin Kerim, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî – gulama galım, akın*,[82] Almatı: Nur Mübarek Yayınevi, 2017, 232 s.

3. Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî, *el-Kasîdetü'l-mevsûme bi'l-leâli'l-masûne fi's-sarf ve şerhuhâ*, haz. Şamşedin Kerim, Almatı: Nur Mübarek Yayınevi, 2016, 160 s.

4. Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî el-Hanefî, *et-Tebyîn*, thk. Sâbır Nasr Mustafa Osman, I-II, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1999. Muhakkik tarafından 1980 yılında Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmıştır.

[82] *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî – büyük âlim, şair.*

2.1.7.2. Tezler

1. Abdullah Üsâme Hüsnî Yûsuf, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-kasâme ilâ nihâyeti kitâbi'l-meâkıl min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'ş-şeyhi'l-imâm Emîr Kâtib el-İtkânî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

2. Visâm Tevfik Tâfiş, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'l-evân li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Amîd el-İtkânî el-Hanefî (bâbü'l-cinâyât fi'l-hac)*, Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedü'd-da'veti'l-câmi'î li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 2012.

3. Abdullah Muhammed Henânû, *Dirâsetü ve tahkîku cüzʾin min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Amîd el-İtkânî el-Hanefî (min bâbi haddi'l-kazf ilâ nihâyeti kitâbi'l-hudûd)*, Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedü'd-da'veti'l-câmi'î li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 2011.

4. Subh Akle el-Beddâh, *Dirâsetü ve tahkîku cüzʾin min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Amîd el-İtkânî el-Hanefî (min bidâyeti kitâbi'l-hudûd ilâ nihâyeti bâbi'l-eşribe)*, Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedü'd-da'veti'l-câmi'î li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 2011.

5. Abdullah Muhammed Abdurrahîm es-Sâvî, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-bey'i'l-fâsid ve hattâ evveli bâbi'l-ikâle min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

6. Ali es-Seyyid Ali el-Keylânî, *Dirâse ve tahkîk min evveli mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' ilâ nihâyeti bâbi'l-encâs ve tathîrihâ li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2007.

7. Ramazan Rizk Bedevî es-Seyyid el-Vekîl, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi's-salât ilâ nihâyeti fasli salâti'l-vitr min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2007.

8. Vâil Saîd Zekî Sabreh, *Dirâsetü ve tahkîku kitâbi'l-vedîa ve'l-âriye ilâ nihâyeti kitâbi'l-hibe min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2009.

9. Muhammed Muhammed Mahmûd el-Cârihî, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-ikrâr (fasl fi'l-ikrâr li'l-haml) ilâ nihâyeti kitâbi'l-mudârebe (kitâbü'l-ikrâr - kitâbü's-sulh - kitâbü'l-mudârebe) min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

11. Beyyûmî İsmâil Ali Sâlim, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-mükâteb ilâ nihâyeti kitâbi'l-velâ (kitâbü'l-mükâteb - kitâbü'l-velâ) min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

12. Ahmed Seyyid Ahmed Abdülmaksûd Seyyid Ahmed, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-icârât ilâ nihâyetih min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

13. Ali Âtıf Abdül'âtî Emâreh, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-büyû' ilâ nihâyeti hıyâri'r-rü'ye min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

14. Muhammed Seyyid Muhammed İbrâhim, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-ikrâh ve kitâbi'l-hacr ilâ nihâyeti kitâbi'l-me'zun min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân li'l-imâm Kıvâmiddîn Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî el-Amîdî el-Hanefî ve hüve şerh alâ'l-Hidâye li'l-imâm Burhâniddîn el-Mergînânî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

15. Ahmed Atallah Abdülbâsit Ahmed, *Dirâse ve tahkîk fî kitâbi'l-hac min evveli bâbi'l-cinâyât ve hattâ nihâyeti bâbi'l-ihsâr min mahtût Gâyetü'l-beyân*

nâdiretü'z-zemân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2008.

16. Muhammed Sa'düddin Abdülazîz Mütevellî, *Dirâse ve tahkîk min bidâyeti bâbi talâki'l-marîz ilâ nihâyeti bâbi'z-zıhâr min kitâbi't-talâk min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân alâ şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2008.

17. Ahmed Sabâh Cum'a Selâme, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-fevât min kitâbi'l-hac ilâ âhiri bâbi'l-evliyâ ve'l-ekfâ' min kitâbi'n-nikâh ve zâlike min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân ve hüve şerh li'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2008.

18. Amr Fethî Hasbû İbrâhim, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-veled men ehak bih hattâ nihâyeti bâbi'l-abd yu'tak ba'zuh min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2009.

19. Mustafa el-Muhammedî ed-Demirdâş el-Mütevellî, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâb fi'l-hırz min kitâbi's-serika ilâ nihâyeti fasl fi't-tenfîl min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

20. Muhammed Abdussamî' Yûnus Muhammed, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi ıtki ahadi'l-abdeyn ilâ bâbi'l-yemîn fi'd-duhûl ve's-süknâ min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

21. Mustafa el-Mugâvirî Muhammed Hasan, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-yemîn fi'l-hurûc ve'l-isbât ve'r-rukûb ilâ nihâyeti fasl fi keyfiyyeti'l-had ve ikâmetih min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî şerhi'l-Hidâye ala'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

22. Muhammed Muhammed Abdülmun‘im Ali Gânim, *Dirâsetü ve tahkîku kitâbi’ş-şehâdât min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân alâ şerhi’l-Hidâye li’l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

23. Abdullah Atıyye Hasan Abdullah, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi’s-sarf ilâ nihâyeti kitâbi’l-havâle min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân fî şerhi’l-Hidâye fi’l-furû‘ li’l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

24. Ahmed Muhammed eş-Şevâdifî Emîn Ebû Âmir, *Dirâse ve tahkîk min evveli fasl fi’l-keffâre ilâ nihâyeti bâbi sübûti’n-neseb min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân alâ şerhi’l-Hidâye li’l-imâm Kıvâmiddîn Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

25. Mahmûd eş-Şebrâvî Muhammed İbrâhim, *Dirâsetü ve tahkîku kitâbi’l-vekâle min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân fî şerhi’l-Hidâye li’l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2013.

26. Ahmed Muhammed Muhammed Muhammed İbrâhim, *Dirâse ve tahkîk min evveli fasl fi’l-kefâet hattâ nihâyeti talâki’s-sünne min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî şerhi’l-Hidâye fi’l-furû‘ li’l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2013.

27. Muhammed Fevzî Sa‘d eş-Şemmâ‘, *Tahkîku cüz’in min mahtût Gâyetü’l-beyân nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân şerhu kitâbi’l-Hidâye li-Kıvâmiddîn Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (min kitâbi’l-kerâhiyye min evveli fasl fi’l-vat’ ve’n-nazar ve’l-lems ve’l-kuble ilâ nihâyeti kavli’l-musannif: fusûl fî mesâili’ş-şirb)*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2015.

28. Ahmed Emîn Tagyân Kemâlüddîn, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi’l-müsâkât ilâ evveli fasl fi’l-vat’ ve’n-nazar ve’l-lems ve’l-kuble min mahtût Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’z-zemân fî âhiri’l-evân şerhu kitâbi’l-Hidâye li’l-imâm Kıvâmiddîn*

Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

29. Hamad Ahmed Muhammed Ridvân, *Dirâse ve tahkîk min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân şerhu kitâbi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (min evveli fasl fi'ş-şicâc ilâ evveli bâbi'l-kasâme)*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2011.

30. Hüsâm Tal'at Bekir Sa'd, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'l-cinâyât ilâ nihâyeti fasli hükmi'd-diyet fîmâ dûne'n-nefs min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân ve hüve şerh bi'l-kavl ala'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Kıvâmiddîn Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî el-Amîdî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2013.

31. Hişâm Muhammed Ferrâc Humeyd, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi'l-gasb ilâ evveli fasl fîmâ yü'hez bihi'l-meşfû' min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân şerhu kitâbi'l-Hidâye li'l-imâm Kıvâmiddîn Ebî Hanîfe Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2013.

32. Raşâ Tâhâ Muhammed Hasan, *Tahkîk min evveli bâbi'n-nevâfil ilâ nihâyeti bâbi'l-cumu'a min Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân li'l-imâm el-Fârâbî el-İtkânî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2010.

33. Fâtıma Abdülazîz Ca'ne, *Dirâsetü ve tahkîku kısm min mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân şerhu'l-furû' ala'l-Hidâye li-musannifih Emîr Kâtib b. Ömer el-Fârâbî min bidâyeti bâbi istîlâ'i'l-küffâr alâ emvâli gayrihim mine'l-küffâr ilâ nihâyeti bâbi'l-bugât*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2008.

34. Nühâ Abdülazîz Muhammed Hamâde, *Dirâse ve tahkîk min evveli kitâbi'd-da'vâ ilâ bidâyeti bâb mâ yeddeîhi'r-recülân min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2013.

35. Fâtıma İbrâhim Kâmil Abdurrahman, *Dirâsetü ve tahkîku kitâbi'd-da'vâ min bâbi da've'r-recüleyn ilâ fasl fi'l-ikrâr li'l-haml min mahtût Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'l-evân şerhu'l-Hidâye li'l-allâme Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-Hanefî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2009.

36. Hibe Abdülmevlâ Muhammed Abdülmevlâ,[83] *Dirâsetü ve tahkîku mahtût Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân fî şerhi'l-Hidâye fi'l-furû' li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî min evveli bâbi salâti'l-îdeyn ilâ nihâyeti fasl ve leyse fi'l-humlân ve'l-fuslân ve'l-acâcîl sadaka*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2007.

37. Hişmet Muhammed Abduh, *Dirâse ve tahkîk min evveli'l-Kur'an fi'n-nazm ve'l-Kur'an fi'l-hükm ilâ nihâyeti re'yi'l-Hanefiyye fî hamli'l-mutlak ala'l-mukayyed min kitâb eş-Şâmil ve hüve şerh alâ Usûli Fahrilislâm el-Pezdevî te'lîf Emîr Kâtib b. Ömer el-Fârâbî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2004.

38. Ramazan es-Seyyid Muhammed Hâtır, *Dirâsetü ve tahkîku kısmi'l-evvel mine'l-cüz'i's-sâlis min kitâb eş-Şâmil alâ Usûli'l-Pezdevî min s. 1 – s. 91 li'l-allâme eş-şeyh Emîr Kâtib b. Emîr el-Fârâbî el-İtkânî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2003.

39. Ahmed el-Umrânî Nâcî Sâbir Osman, *Dirâse ve tahkîk min evveli bâbi's-sarîh ve'l-kinâye ve hattâ nihâyeti delâleti'n-nas min kitâb eş-Şâmil ve hüve şerh alâ Usûli Fahrilislâm el-Pezdevî li'l-imâm Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî el-İtkânî*, Yüksek Lisans Tezi, Ezher Üniversitesi, 2003.

40. Îsâ b. Muhammed el-Büleyhid, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüz'ü'r-râbi' min bâbi's-sarîh ve'l-kinâye ilâ âhiri bâbi beyâni esbâbi'ş-şerâi'– dirâseten ve tahkîkan*, Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2003.

41. Saîd b. Cem'ân el-Ömerî, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüz'ü'l-hâmis min bâbi aksâmi's-sünne ilâ âhiri bâbi't-ta'n*

[83] Bazı yerlerde araştırmacının ismi Suâd İbrâhim Sâlih olarak da geçmektedir (05.04.2019, http://thesis.mandumah.com/Record/91497/Details).

yelhaku'l-hadîs min kıbeli gayri râvîh– dirâseten ve tahkîkan, Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2004.

42. Abdullah b. Nâsır en-Nâsır, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüzʾü's-sâdis min bâbi'l-muâraza ilâ âhiri bâbi beyâni ef'âli'n-nebî sallallâhü ʿaleyhi ve sellem– dirâseten ve tahkîkan*, Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2008.

43. Faysal b. Suûd el-Huleybî, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüzʾü's-sâbi' min bâbi taksîmi's-sünne ilâ âhiri'ş-şarti's-sânî min şurûti'l-kıyâs– dirâseten ve tahkîkan*, Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2003.

44. Abdülkâdir b. Yâsîn el-Hatîb, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüzʾü't-tâsi' min bâbi ma'rifeti ahvâli'l-müctehidîn ila'l-kısmi's-sânî min bâbi ma'rifeti aksâmi's-sebeb ve'l-'ille ve'ş-şart ve'l-'alâme– dirâseten ve tahkîkan*, Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2002.

45. Hamad b. Abdillah el-Hammâd, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüzʾü's-sâmin el-kısmü's-sânî min bâbi't-tard ahade kavâdihi'l-'ille hattâ âhiri envâ'i'l-istihsân– dirâseten ve tahkîkan*, Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2001.

46. Ahmed b. Süleyman er-Râcihî, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –el-cüzʾü's-sâmin el-kısmü'l-evvel mine'ş-şarti's-sâlis li'l-kıyâs hattâ bâbi't-tard– dirâseten ve tahkîkan*, Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2002.

47. Faysal b. Âmir ez-Züveybî, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî li-Ebî Hanîfe Emîr Kâtib el-İtkânî –mine'l-kısmi's-sânî ve hiye's-sebeb ve'l-'ille ve'ş-şart ve'l-'alâme ve aksâmühâ ilâ âhiri'l-kitâb– dirâseten ve tahkîkan*, Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 2003.

2.1.7.3. Makaleler

1. Şamşedin Kerim, "Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî'din morfologiya (jiktelu) boyınşa kasidası jane ogan jasagan tüsindirmesi",[84] *Kazak Milli Üniversitesi Habercisi Doğu Bilimleri Serisi*, c. 74, sy. 4, Mayıs 2015, s. 198-206.

2. Şamşedin Kerim, "el-İtkânî el-Fârâbî'din eş-Şâmil kitabı (I Bölim)",[85] *Kazak Milli Üniversitesi Habercisi Teoloji Serisi*, c. 9, sy. 1, Ekim 2017, s. 62-67.

3. Şamşedin Kerim, "el-İtkânî el-Fârâbî'din eş-Şâmil kitabı (II Bölim)",[86] *Kazak Milli Üniversitesi Habercisi Teoloji Serisi*, c. 10, sy. 2, Ekim 2017, s. 42-50.

2.1.7.4. Bildiri ve Tebliğler

1. Şamşedin Kerim, "el-İtkânî'din eki enbeginin koljazbası turalı",[87] *Uluslararası İlahiyat ve Arap Filolojisi Problemleri İlmî Konferans Materyalleri*, Almatı, 2013, s. 60-76.

2. Şamşedin Kerim, "el-İtkânî'din es-Safâ ed-Darâʾir attı kasidası jane osı kasidaga jasagan şarhı turalı",[88] *Uluslararası İlahiyat ve Arap Filolojisi Problemleri İlmî Konferans Materyalleri*, Almatı, 2014, s. 7-20.

3. Şamşedin Kerim, "Emîr Kâtib el-İtkânî'din Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâʾi'l-merviyye fi'l-müʾenneseti's-semâʿiyye attı enbegi",[89] *Uluslararası Kazakistan'daki İslâm İlim ve Kültürüne XII Asır İlmî Konferans Materyalleri*, Almatı, 2014, s. 34-38.

2.2. NAMAZ BÖLÜMÜNÜN METOT OLARAK İNCELENMESİ

Bu bölümde İtkânî'nin namaz bölümünü yazarken takip ettiği yöntemi ile yararlandığı eserleri hakkında söz edilecektir.

---

[84] Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî'nin morfoloji (çekim) üzerine kasidesi ve ona yazdığı şerh.
[85] el-İtkânî el-Fârâbî'nin eş-Şâmil adlı eseri (I. Bölüm).
[86] el-İtkânî el-Fârâbî'nin eş-Şâmil adlı eseri (II. Bölüm).
[87] el-İtkânî'nin iki eserinin elyazması hakkında.
[88] el-İtkânî'nin *es-Safâ ed-Darâʾir* adlı kasidesi ve bu kasideye yapmış olduğu şerh hakkında.
[89] Emîr Kâtib el-İtkânî'nin *Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâʾi'l-merviyye fi'l-müʾenneseti's-semâʿiyye* adlı eseri.

2.2.1. Müellifin Namaz Bölümünde Takip Ettiği Yöntem

Bu başlık, müellifin meseleyi ele alış şekli, şer‘î delilleri kullanması, farklı görüşlere yer vermesi ve kendi görüşünü belirtmesi konularını içerir.

2.2.1.1. Meseleyi Ele Alış Şekli

Müellifin meseleyi ele alış şekli; tasnif, terimler, tarifler, dilsel açıklamalar, kavâid-i fıkhiyye, usul konuları, latife ve hikâyeler, ek bilgiler başlıklarıyla aktarılacaktır.

2.2.1.1.1. Tasnif

Mâlûm olduğu gibi, fıkıh ilminin amelî-tatbikî kısmının (fürû) hemen tüm konularının ele alınmasının amaç edinildiği fıkıh kitaplarında ana bölüm olarak “kitap” ismi verilen üst başlık kullanılmıştır. Bu nedenle, fıkıh literatüründe yer alan konuların işlenişine “kitap sisteminin” hâkim olduğu söylenebilir. Bu sisteme göre yazılan kitaplarda, müstakil meseleler bir başlık altında bir araya getirilmiş, anlamlı bir bütün içinde art arda dizilerek araştırılmaya çalışılmıştır. Sözü edilen sistemdeki “kitap” başlığı, “müstakil addedilen meselelerin bir arada araştırıldığı bölüm” olarak önümüze çıkmaktadır. Bu arada, kendi içinde belli bir derecede bütünlük oluşturan ve “kitap” ana başlığının altında toplanan meseleler ise, ekseriyetle “bab”, “fasıl” gibi daha alt başlıklar halinde araştırmaya tâbi tutulmuştur.

Hanefî fıkıh literatüründe, “üst başlık-alt başlık” sıralaması yönünden daima aynı metot izlenmemiş; bazı kaynaklarda ikili, diğer bazı kaynaklarda ise üçlü başlık sistemi uygulanılmıştır. Örneğin, Hanefî fıkıh literatürünün temel metinlerinden birini teşkil eden Kudûrî’nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*’ında, üst başlık olarak “kitap”, alt başlık olarak “bab” tarzında ikili tasnif kullanılmıştır. Yine İbnü’s-Sââtî’nin (ö. 694/1295) *Mecmau’l-bahreyn* adlı eserinde üst başlık “kitap”, alt başlık ise “fasıl” şeklindedir. Buna mukabil, biçim ve muhteva açısından kendinden sonraki kaynaklara büyük ölçüde tesir eden Mergînânî’nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*’sinde ve temel metinlerden kabul edilip bu hususta *el-Hidâye*’yi takip ettiği anlaşılan eserlerden Mevsılî’nin (ö. 683/1284) *Muhtâr* ve Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin (ö. 710/1310) *Kenzü’d-dekâik* adlı eserlerinde

üst başlık olarak "kitap", alt başlıklar olarak "bab" ve "fasıl" şeklinde üçlü tasnif sistemi kullanılmıştır.

İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân*'ında başlıkların "üst-alt" sıralamasını nasıl düzenlediğine bakıldığında, onun "kitap-bab-fasıl" sıralamasını kullanarak, mevzubahis metotlardan ikincisini tercih ettiği görülmektedir. Bu metodu tercih etmesinin nedeni, müellifin yazdığı eserin *el-Hidâye*'nin şerhi olmasıdır. Başka bir deyişle, İtkânî eserinin tamamında hem kitap hem bab hem de fasıl başlık ve tertiplerinde Mergînânî'ye ters düşmeyip, onun sistemine sadık kalmaktadır.

Ancak *Gâyetü'l-beyân* bir şerh kitabı olduğu için her kitap, bab ve fasıl başlıklarının başlandığı yerlerde *el-Hidâye*'de olmayan birtakım ek bilgiler içerir. Müellif, namaz bölümünün ilk babında namaz vakitlerinden söz ederken *el-Hidâye*'de yer almayan bir mukaddime ile başlamıştır. Daha sonra da ilgili bölümün şerhini sunmuştur.[90] Örneğin namaz konusunun giriş kısmı olarak değerlendirilebilecek bölümde, sırası ile vakit mevzuunun önce incelenmesinin sebebi, salât kelimesinin sözlük ve terim anlamları, namaz vakitleri ile ilgili bazı Kur'an âyetlerinden hangi namazların kastedildiği ve Mergînânî'nin ilk olarak sabah namazının vaktinden başlamayı tercih etmesinin nedeni gibi konular ele alınmaktadır.

İtkânî, *el-Hidâye*'de bir konunun diğerinden önce veya sonra anlatılmasının sebebini yeri geldikçe kısaca açıklamıştır. Örneğin namaz vakitleri babından namazların kılınması müstehap olduğu vakitler fasılına geçişte müstehaplık esas vakit üzerine zaid olan bir sıfattır, bu yüzden mevsufun önce sıfatın ise sonra zikredilmesi uygundur demiştir.[91]

2.2.1.1.2. Terimler

İtkânî, eserinde "şerh bi'l-kavl" ismini verdiğimiz yöntemi benimsemiştir. Bu yöntemde, üzerinde şerh yapılan asıl metnin tamamı zikredilmez, yalnızca şerh edilen ibareye işaret edilir. Böylelikle İtkânî, kimi yerlerde metni kelime kelime veya cümle

[90] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 38^{b}-39^{a}.
[91] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40^{b}.

cümle şerh etmektedir. Kelime ya da cümle şerhlerinde ibarenin başına "قوله" ibaresini koymakta ve bu şekilde kendi kanaatlerini ve beyanlarını aktarmaktadır.

Müellif, konuyla ilgili görüşlerin delilini aktarırken "وجه قول..." ifadesini kullanmaktadır.

İtkânî'nin, eserinde meseleleri ele alırken diğer mezhep ve fakihlerin görüşlerini aktarmasının yanı sıra, sınırlı da olsa birkaç meselede kendi görüşlerine yer verdiği de görülmektedir. Müellif, kendi kanaatlerini aktarırken "أقول" veya "عندي" ifadelerini kullanmaktadır. Örneğin teravih namazının vakti açıklanırken Mergînânî'nin esah olan görüşe göre teravih namazının vakti vitirden önce olsun veya sonra olsun yatsı namazının arkasından gecenin son kısmına kadar geçen süredir demesine karşın İtkânî, عندي tâbirini kullanarak benim nezdimde esah olan görüş teravihin yatsı ile vitir arasında kılınmasıdır demiştir.[92]

Müellifin أقول ve عندي sîgalarıyla kendine nisbet ederek açıkça belirttiği görüşlerinin yanında bir de şahsına izâfe etmeksizin فيه نظر ifadesini kullanarak kendi kanaatlerini bildirdiği de görülmektedir.[93]

Müellif, eserinde meseleleri izah ederken pek çok kitaptan faydalanmıştır. Bu kitapları, kimi yerlerde müellifine atfederek, kimi yerlerde ise kitabın ilk ismini belirterek zikretmiştir. İtkânî, istifade ettiği kaynakları belirtirken, örneğin "...في *Kaynakta şöyledir*", "...قال صاحب *Kaynağın sahibi şöyle demiştir*", "...ذكر في *Kaynakta zikredilmiştir*", "كذا *Kaynakta da böyledir*" gibi ifadeleri kullanmıştır.

İtkânî, konuyla ilgili görüşleri ve değerlendirmeleri aktarırken, mesele hakkındaki bir görüşe ya da ilgili açıklamaya yöneltilebilecek muhtemel itirazları da çoğu zaman gündeme getirmektedir. Bu farazî mevzular için de "فإن قلت... قلت" ifadesini kullanmaktadır. Bu üslûpla, bir anlamda savunduğu görüşün istikrarını ortaya koyan

[92] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 82[b].
[93] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].

müellif, okuyucunun veya muhaliflerin yöneltebilecekleri muhtemel soruları da cevaplamaya çalışmıştır. Örneğin muhâzâtü'n-nisâ konusuyla ilgili sen, cenaze namazında kadınlar erkeklerle aynı hizada bulunsalar bile erkeklerin namazları bozulmadığına göre diğer namazlarda da bozulmamalıdır dersen, yaptığın kıyasın yanlış olduğunu söylerim; çünkü rükûlu ve secdeli olmadığından cenaze namazı eksik rükünlü namaz kabul edilir, orada böyle bir durum câiz görülmüştür, ancak diğer namazlar kâmil rükünlü olduğundan muhâzâtü'n-nisâya izin verilmemiştir.[94]

İtkânî, öne sürülen iddia veya getirilen delile katılmıyorsa "*kabul etmeyiz* لا نسلم" tabirini kullanır. Kabul etmeyişinin sebebini zikredecekse bunu "*çünkü* لأن" ile başlayan cümle ile verir. Sonra benimsediği görüşün delilini aktarır. Bu delil âyet, hadis olabileceği gibi fıkıh kitaplarından nakiller de olabilir. Örneğin İmâmeyn ile İmam Şâfiî'nin ittifak ettiği şafak kırmızılıktır görüşünü kabul etmeyiz. Çünkü örf kullanımı her ikisi için yani hem kırmızılık hem beyazlık için müşterektir. Bu nedenle bu meselede örf kayıtlayıcı bir unsur olarak düşünülemez. Ebû Bekr er-Râzî (ö. 370/981) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserinde şafağın ne olduğu Sa'leb'e (ö. 291/904) sorulunca o beyazlıktır diye cevap verdiği nakledilir. Tekrar soruyu soran kişi yalnız şafağın kırmızılık olduğuna dair şevâhidin çok olduğunu söyleyince Sa'leb mânası herkesçe bilinmeyen gizli şeyler şevâhide ihtiyaç duyar, şafağın beyazlığı ifade ettiğine gelince Araplar'ın dilinde şâhide itiyaç duymayacak kadar meşhurdur karşılığını vermiştir.[95]

Yoğun ve tafsilatlı izahların zikredildiği meselelerde, müellifin kimi yerlerde okuyucunun dikkatini çekmek istediği ya da bazı hususların önemini vurgulamak istediği görülmektedir. Bunun için "ألا ترى" ve "اعلم" ifadelerini kullanmaktadır. Örneğin tume'nîne konusunu detaylı bir şekilde ele alırken bu ifadeyi kullanmıştır. Rükû ve secdede tume'nîne Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre farz değildir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ise tesbih miktarı farz olduğunu söylemiştir, İmam Şâfiî (ö. 204/820) de bu görüştedir. Bu görüş ayrılığına binaen kendilerine ta'dîl-i erkân ismini verdiğimiz rükûdan doğrulma (kavme) ve iki secde arasındaki oturuş (celse)

[94] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 65[a].
[95] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40[a].

meseleleri Ebû Yûsuf'un aksine Tarafeyn nezdinde farz değildir. İtkânî, bu tartışmanın neticesi nerede ortaya çıkacağını göstererek her iki tarafın delillerini vermiştir. Namaz kılan kimse tume'nîneyi terkederse Tarafeyn'e göre namazı geçerli olur, Ebû Yûsuf'a göre ise geçerli olmaz. Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in rükû ve secdede gereklerine riayet etmeden namaz kılan bir bedevîye "قم فصلّ فإنك لم تصلّ"[96] diye buyurmasını ve " إن أسوأ الناس سَرِقَةً مَن يسرق من صلاته"[97] hadisini delil göstermiştir. Tarafeyn'in delili "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا"[98] âyetidir. Müellif, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhâh*'ını referans göstererek rükû "eğilmek", secde ise "kapanmak" anlamlarına geldiğini, hatta ihtiyarın yaşlılıktan dolayı eğilmesine "ركع الشيخ" denildiğini söylemiştir.[99] Eğilme veya kapanma fiili tume'nîne olmadan da gerçekleşir. Bundan dolayı âyette geçen rükû ve secdeye haber-i vâhid ile ziyade (tume'nîne) yapılamaz. Çünkü rükû ve secde ayette emir sigasıyla geldiklerinden hâs ve beyana ihtiyaç duyurmayacak ölçüde çok açık kelimedirler.[100]

2.2.1.1.3. Tarifler

Müellif, salât kelimesinin sözlükte "dua" anlamına geldiğini, terim olarak ise kıyam, rükû ve secde gibi belirli hareketlerden oluşan (bedenî) ibadeti ifade ettiğini bildirmiştir.[101]

Müellif, fecirden söz ederken onun fecr-i kâzib ve fecr-i sâdık şeklinde iki kısma ayrıldığını bildirerek her birinin tanımını ayrı ayrı şöyle yapmıştır:

---

[96] Hadis kitaplarında "قم" lafzı yerine "ارجع" lafzı kullanılmıştır. Bkz. İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXI, 333; Tirmizî, "Salât", 111; Buhârî, "Ezân", 94; Müslim, "Salât", 45; Ebû Dâvûd, "Salât", 148.

[97] Aynı lafızlarla rivayet edilen hiçbir hadis yoktur. Ancak diğer lafızlarla nakledilen aynı anlamdaki hadisler vardır. Bunların bazısı "إن" kelimesinin hazfi ile, bazısı "مَن" kelimesinin yerine "الذي" kelimesinin kullanılmasıyla, bazısı da "من" harf-i cerri olmadan rivayet edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 319, XVIII, 90; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 539; Hâkim, *Müstedrek*, I, 353.

[98] Hac 22/77.

[99] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 4. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1990, III, s. 1222.

[100] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 55[a].

[101] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[a].

Fecr-i kâzib, kendisinden sonra yine kısa bir süre karanlık basan, doğuda tan yerinde kurt kuyruğu (zenebü's-sirhân) gibi gözüken, ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen geçici uzunlamasına beyazlıktır (beyâz-ı müstatîl). [102]

Fecr-i sâdık, kendisinden sonra bir daha karanlık çökmeyen, doğu ufkunda tan yeri boyunca aydınlığı yatay olarak giderek genişleyip yayılan enlemesine beyazlıktır (beyâz-ı müstatîr).[103]

Beş vakit namazda okunacak sûreler gruplandırılarak tıvâlü'l-mufassal, evsâtü'l-mufassal ve kısârü'l-mufassal diye adlandırıldığı bilinmektedir. Bu adlandırma muhtemelen onların uzunluğuna ve kısalığına göre yapılmıştır. İtkânî, Hucurât sûresi ile Abese sûresi arasındaki bütün sûreler tıvâlü'l-mufassal, Tekvîr sûresinden Duhâ sûresine kadar olan sûreler evsâtü'l-mufassal, Duhâ sûresi ile Nâs sûresi arasındaki geri kalan sûreler ise kısârü'l-mufassal olarak isimlendirildiğini söyleyerek bu üç terimi tarif etmiştir.[104]

Müellif, ağaçtan yontulmuş, altın yahut gümüşten dökülmüş olup belli bir şekle sahip olan puta sanem; sadece taştan yapılan, fakat belli bir şekli olmayan puta ise vesen denildiğini ifade ederek sanem ile vesen arasındaki farka değinmiştir.[105]

2.2.1.1.4. Dilsel Açıklamalar

Müellif, kelimelerin lugat mânalarını açıklarken en çok Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhâh*'ını, Herevî'nin (ö. 401/1011) *el-Garîbeyn*'ini ve Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Mugrib*'ini referans almıştır.

Müellif, Ebû Hanîfe'nin şafak güneş battıktan sonra ufukta meydana gelen kızıllıktan sonra ortaya çıkan beyazlıktır görüşünü destekleme amaçlı kelimenin iştikakına başvurarak meseleye dil açısından yaklaşmıştır. Ona göre şafak sözcüğü,

[102] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39ª.
[103] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39ª.
[104] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 62ª.
[105] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 75ª.

kalbin inceliği anlamındaki şefaka (şefkat) kelimesinden türemiştir. Güneş ışınlarından beyazlık kırmızılığa göre daha zayıf olduğu için ona şafak denilmiştir.[106]

İtkânî, bazı hadislerin garîb kelimelerini açıklayan Mergînânî'yi desteklemek ve yine varsa diğer benzer mânaları onları da eklemek için farklı sözlüklere başvurarak alıntılar yapmıştır. Örneğin secdede kollar (dirsekler) yerden yüksek tutulurken pazıların da yana doğru çıkık olması gerektiği *el-Hidâye*'de anlatılırken delil olarak " وأَبْدِ ضَبْعَيْك" hadisi zikredilir. Mergînânî, hadisin "أَبْدِ" kelimesi yerine "uzatmak" anlamına gelen الإبداد masdarından türemiş "أَبِدَّ" fiili ile de rivayet edildiğini söylemiştir.[107] İtkânî, bu rivayetteki fiilin *el-Garîbeyn* adlı eserde "uzatmak" anlamıyla izah edilmekle beraber[108] *el-Mugrib* adlı eserde ise buna yakın "açmak" anlamıyla izah edildiğini söyleyerek[109] Mergînânî'nin bu açıklamasını hem doğrulamış hem de ona benzer yeni bir mâna eklemiştir.

Müellif, yeri geldiğinde zor kelimelerin nasıl okunması gerektiğini ve hangi anlamlara geldiğini belirtmiştir. Örneğin bir önceki hadiste zikredilen "الضبع" kelimesinin bir tek okunuşu olduğuna yani aynü'l-fiilinin sâkin olduğuna işaret ederek pazı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu anlama ilâveten pazının orta kısmı veya iç tarafı diyenlerin de olduğunu söylemiştir.[110]

Müellif, nâdiren de olsa bazı kelimelerin yapı ve anlamlarını kanıtlamak üzere doğruluğu kesin olan şiirlerden örnek vermiştir. Örneğin salât kelimesinin sözlükte "dua" anlamına geldiğini söyleyerek, A'şâ'nın (ö. 7/629 [?]) " وصَهْباءَ طافَ يَهوديُّها • وأَبرَزَها وعليها

[106] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40ª.
[107] Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Ebû Lübâbe Şâh Mansûr, Karaçi: el-Büşrâ, 2017, I, s. 177.
[108] Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 1. bs., Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999, "bdd" md., I, s. 153.
[109] Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts., "bdd" md., s. 36.
[110] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56ª.

ختمْ • وقابَلَها الريحُ في دَنّها • وصلّى على دنّها وارتَشَمْ"[111] beytlerini delil olarak getirmiştir.[112]

İtkânî, zikrettiği özel isimlerin hatasız bir şekilde okunmasını sağlamak için bazı harflerin harekesini belirtmiş ve ara sıra ne anlama geldiğini de söylemiştir. Örneğin kıraatı açıktan ve gizli okumanın sınırlarından bahsederken "el-Hinduvân" kelimesi "hâ" harfinin kesresi ile okunacağını, bu sözcüğün Belh'teki bir kalenin ismi olduğunu ve buraya Hanefî fakihi Ebû Ca'fer (ö. 362/973) nisbet edilerek el-Hinduvânî nisbesini aldığını dile getirmiştir.[113]

Müellif, sık olmasa da bazen kullanılan kelimelerin ne anlama geldiğini mu'temed sözlükleri referans göstererek açıklamaya çalışmıştır. Örneğin cuma namazı ile bayram namazlarında kıraatın açıktan okunacağına Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'inde geçen "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ" hadisini[114] delil gösterirken "المستفيض" kelimesinin sözlük manası *es-Sıhâh*'da شاع "yaygın" anlamında olduğunu[115] ve *el-Hidâye*'deki "en-naklü'l-müstefîd" ifadesinin[116] "en-naklü'l-münteşir" yani meşhur hadis anlamına geldiğini belirtmiştir.[117]

İtkânî, *el-Hidâye*'deki kadınların kendi aralarında cemaatle namaz kılmaları mekruhtur, buna rağmen cemaatle namaz kılacak olurlarsa imamları ortalarında durur ifadesinde zikredilen "imam" lafzına dikkat çekerek,[118] ona herhangi bir dişil alâmeti eklenmeksizin tek başına her iki cins için kullanılabileceğini söylemiştir ve bunun

---

[111] İkinci beytin son mısrasındaki "وارتَشَمْ" kelimesi aynı anlama gelen "وارتَسَمْ" kelimesiyle de rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel A'şâ, *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Muhammed er-Rıdvânî, 1. bs., Doha: Matâbiu Katar el-Vataniyye, 2010, I, s. 168-169; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebîr fî ebyâti'l-me'ânî*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1984, I, s. 447-448.

[112] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[a].

[113] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 61[a].

[114] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Müsnedü'l-imâm Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 1. bs., Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994, s. 52.

[115] Cevherî, *es-Sıhâh*, "fyd" md., III, s. 1099.

[116] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 189.

[117] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60[b].

[118] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 198.

peşinden Mutarrizî'nin "imam, erkek olsun kadın olsun kendisine uyulan yani önderlik eden kimse"[119] tanımını getirerek dediklerinin yanlış olmadığını belirtmiştir.[120]

2.2.1.1.5. Kavâid-i Fıkhiyye

Burada *Gâyetü'l-beyân*'ın ilgili bölümünde zikredilen usul ve fürû dalının küllî kaidelerinden ve zâbıtlardan bazıları aktarılacaktır.

İtkânî, fakihlerden öğle namazının vakti hakkında farklı rivayetler yani bir görüşe göre cisimlerin gölgelerinin fey'-i zevâl dışında kendilerinin bir misline diğer bir görüşe göre ise iki misline ulaştığı anda son bulur hükümleri nakledilip delilleri birbirine teâruz edince "اليقين لا يزول بالشك" küllî kaidesini meâlen kullanmıştır. Öğle namazının vakti zeval vaktinin bitiminden itibaren başladığı kesindir. Ancak fukaha arasında öğle namazı vaktinin sona ermesi konusunda ihtilâf vardır. Müellifin burada mâlum küllî kaideyi kullanarak kendisinin öğlenin vakti cisimlerin gölgelerinin -zeval vaktindeki gölgesi hariç- kendilerinin iki misline ulaştığı anda son bulur ve ikindi namazı başlar görüşünü tercih ettiğini göstermiştir.[121]

Müellif, secde yaparken hangi uzuvların yere önce konulacağı ve oradan kalkarken hangi uzuvların önce kaldırılacağı konusunda " ما كان أقرب إلى الأرض يوضع أولا، وما كان أقرب إلى السماء يرفع أولا" diyerek bir zâbıt kaydetmiştir.[122]

Namazı geçerli kılacak kıraatın miktarı söz edilirken İtkânî, İmâmeyn'in kıraat hakkındaki emir mutlaktır, mutlak konusunda örf (âdet) esas alınır görüşünü naklederek "المطلق ينصرف إلى المتعارف" kaidesini kullanmıştır. Bu kaideye dayanarak İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed farz olan kıraat üç kısa âyet veya ona denk gelecek uzun bir âyettir, zira bu miktardan daha az okuyan kimseye örfen okuyucu denmez demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe farz olan kıraat miktarı için kısa bir âyeti yeterli görmüştür.[123]

---

[119] Mutarrizî, *el-Mugrib*, "emm" md., s. 28.
[120] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 64[a].
[121] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b].
[122] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 55[a].
[123] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 61[b].

Müellife göre herhangi bir rek‘atta okunan âyetlerin sayısı diğer rek‘atta okunan âyetlerin sayısından üç âyete kadar eksik veya fazla olmasının bir mahzuru yoktur. Zira yorucu bir takip yapmadan, güçlük çekmeden bundan korunmak mümkün değildir. Bu mevzuu işlerken İtkânî, zorluk şer‘an defedilmiştir anlamındaki “ الحرج مدفوع شرعا” kaidesini zikretmiştir.[124]

İmam olan çocuğa büyüklerin uyması câiz olmayacağı bahsi incelenirken buna çocuğun üzerine namaz farz olmadığından onun kıldığı namaz nâfile kabilinden sayıldığını neden olarak gösteren İtkânî, “الإِمَامُ ضَامِنٌ” hadisine[125] dayanarak sahih ve fâsid olma bakımından muktedînin namazı imamın namazına bağlıdır mânasına gelen “ صلاة الإمام متضمنة صلاةَ المقتدي صحةً وفساداً” zâbıtını dile getirmiştir. Daha sonra bâliğ kimsenin namazı (farz) ile çocuğun namazı (nâfile) arasındaki sıfat farkına dikkat çeken müellif, bir şey derece bakımından kendisinin üzerinde olana değil sadece kendisinden aşağı olana kefil olabilir anlamındaki “الشيء إنما يتضمن ما هو دونه لا ما هو فوقه” kaideyi zikretmiştir.[126] Bir şeyin kendisinden aşağı olana kefil olabildiği gibi kendi dengine de kefil olabileceğini göz önünde bulundurarak yukarıdaki kaideye “الشيء إنما يتضمن ما هو دونه أو مثله لا ما هو فوقه” diye ekleme yapılabilir.

Abdestli imam teşehhüd miktarı oturduktan sonra kahkaha atsa veya bilerek abdestini bozsa imama sonradan uyan kimselerin (mesbûk) namazı İmam Ebû Hanîfe’ye göre bozulacağı, İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’e göre ise bozulmayacağı konusu anlatıldığında müellif, öncelikle İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’in gerekçe olarak muktedînin namazı imamın namazına bağlıdır, eğer imamın namazı bozulmadıysa o zaman mesbûkun da namazı bozulmamıştır dediklerini aktarmıştır. Daha sonra İmam Ebû Hanîfe’nin imam teşehhüdden sonra kasıtlı olarak abdest bozsa veya kahkaha atsa namazının son kısmı fesada uğrar, durum böyle olunca ona sonradan uyan kimselerin namazında da bir miktar fesatlık bulunur dediğini nakleden İtkânî, imam ile mesbûkun namazlarındaki hüküm farklılığı neden

[124] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 62[a].
[125] Ebû Dâvûd, “Salât”, 32; Tirmizî, “Salât”, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 89.
[126] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 64[b].

kaynaklandığını açıklamıştır. İmam, bunları bütün rükünleri tamamladıktan sonra yaptığından onun namazı geçerlidir, ancak mesbûkun hâlâ tamamlaması gereken rükünleri olduğu için yerine getirecek geri kalan rükünleri fesat kısma binâ edilecektir. İşte burada müellif, "البناء على الفاسد فاسد" kaidesini zikretmiş ve mesbûkun namazı bu kaideye binaen fâsittir yani bozulmuş olan namaza devam edilemez demiştir.[127]

Namaz kılarken yanlışlıkla veya unutarak konuşmak namazı bozacak mı bozmayacak mı konusu işlenirken Hanefîler, Muâviye b. Hakem es-Sülemî'nin namaz esnasında yanındaki aksıran kişiye "yerhamükellah" diye dua etmesi üzerine Peygamber Efendimiz namazı bitirdikten sonra kendisine "إِنَّ صَلَاتَنَا هَذِهِ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ" buyurduğunu[128] delil getirerek bu hadisin mûcibince namazın bozulacağına hükmetmişlerdir. İtkânî, okuyucunun veya muhaliflerin yöneltebilecekleri "Muâviye b. Hakem'in hadisi kasıtlı konuşmaya delildir, çünkü teşmîtü'l-âtıs genelde amden yapılır; burada bilerek değil yanlışlıkla veya ununatarak konuşmak söz konusudur" tarzındaki muhtemel itirazlarına karşın "العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب" şeklindeki usul kaidesini zikrederek itirazlarının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Hüküm Muâviye b. Hakem'in aksırana dua etmesi gibi sebebin hususuna (hususîliğine) göre değil, Hz. Peygamber'in kavlindeki lafzın umûmuna göredir. Zira hükme ulaşmada sebeplerle değil lafızlarla istidlâl yapılır. Hadisteki "شَيْءٌ" lafzının âm olduğu açıktır. Müellif, lafzın âm olduğunu isbatlamak için bu sefer "olumsuz cümledeki belirsiz (nekre) kelimeler umumilik ifade ederler" anlamındaki "النكرة إذا وقعت في موضع النفي تعم" dil kaidesine başvurmuştur. Lafız umumilik ifade edince bilerek, unutarak ve yanlışlıkla konuşma çeşitlerinin tümünü içermiş olacak. Namazda bunlardan biri bulunduğunda o namaz geçersizdir.[129]

Namaz sırasında resimli elbise giyen kişi üstünde putları taşıyan kimselere benzediğinden kıldığı namazı mekruh olmakla birlikte geçerlidir, çünkü sıhhat şartları yerine getirilmiştir ancak mekruh olduğu için ihtiyaten bir daha kılması gerektiği konusu incelenirken müellif, bu hükmün kerahetle kılınan tüm namazlar için geçerli

[127] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 70[a].
[128] Nesâî, "Sehiv", 20; Dârimî, "Salât", 353.
[129] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 70[b].

olduğunu bildirmek için meâlen "كل صلاة أدِّيت مع الكراهة تعاد على وجه غير مكروه" zâbıtını zikretmiştir.[130]

2.2.1.1.6. Usul Konuları

İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*'ın namaz bölümünde ara sıra usul konularına yer vermiştir. Onları çok kısa değerlendirip, "تمام البيان مرّ في شرح الأصول" veya " قد مرّ التفصيل في شرح الأصول" diyerek ayrıntılı bilgi için kendisinin şerhettiği *et-Tebyîn* adlı eserine müracaat edilmesini tavsiye etmiştir. Bu nedenle burada o konulardan sadece birkaçı örnek olarak zikredilecektir.

Namaz bölümünde vakitlerin önce zikredilmesinin gerekçesini müellif şöyle izah etmiştir. Vakitler sebeptirler. Sebep ise kendisine sebeb olduğu şeyden yani mesebbebden önce gelir. Burada vakit namaza sebeptir. O halde namazdan önce namazın vakti ele alınır.

Müellif, hükümlerin meydana gelmesinde müessirin sadece Allah olduğunu vurgulamıştır. Ancak insanlar Allah'ın icabını bilemediği için onlara kolaylık olsun diye vakit, vücûb sebebi yapılmıştır. Yani vakit, hükümlerin bilinmesini sağlayan alâmet/emâre anlamında sebep olmuştur. Bundan dolayı hükümlerin meydana gelmesinde asıl müessirin Allah olmasıyla beraber şer'î hükümler sebeplere bağlanmıştır.

İtkânî, ibadetin bizzat vâcip oluşu (nefsü'l-vücûb) ile edâsının vâcip oluşunu (vücûbü'l-edâ) birbirinden ayırarak vakti bizzat vücûb sebebi, şâriin hitabının yönelmesini edânın vücûbunun sebebi olarak adlandırmıştır. Müellif nefsü'l-vücûbun, zimmetin meşgul olmasından ibaret olduğuna; vücûbü'l-edânın ise zimmetin meşguliyetinden kurtulma isteğinden ibaret olduğuna kısaca değinmiştir.[131]

[130] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 75[a].
[131] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 38[b]-39[a].

Rükû ve secdelerde getirilen tesbihler vâcip olmayıp sünnettirler. Zira rükû ve secdelerin farziyyetini bildiren nas yani "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا"[132] âyeti, rükû ve secdelerdeki tesbihlere şâmil değildir. İtkânî, tesbihlerle ilgili " إِذَا رَكَعَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، وَذَلِكَ أَدْنَاهُ، وَإِذَا سَجَدَ فَلْيَقُلْ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى ثَلَاثًا، وَذَلِكَ أَدْنَاهُ لَمَّا نَزَلَتْ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ "[133] ile "قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى قَالَ اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ"[134] hadislerin birer haber-i vâhid olduğunu belirterek âyette geçen salt rükû ve secdeye haber-i vâhid ile ziyade (tesbihlerin getirilmesi) yapılamayacağını ve bundan dolayı hükmünün sünnet olarak kaldığını bildirmiştir.[135]

İtkânî, rükûya giderken ve rükûdan başı kaldırırken ellerin kaldırılması meselesinde İmam Şâfiî'nin rivayet ettiği hadis Hanefîler'in delil olarak getirdiği Müslim'in (ö. 261/875) kendi *Sahîh*'inde Câbir b. Semüre'ye isnad ederek rivayet ettiği "مَا لِي أَرَاكُمْ رَافِعِي أَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ شُمْسٍ؟ اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ" hadisi ile neshedildiğini söylemiştir. Böylelikle müellif sünnetin sünnet ile neshedildiğine bir örnek vermiş oldu. İtkânî, bahsi geçen hadisteki "شُمْس" sözcüğü "zor/azgın" anlamına geldiğini ve cemi sigasında olup müfredinin ise "شَمُوس" olduğunu belirtmiştir.

Müellif, yalın bir şekilde mensuh olduğunu söylemeyip bir de buna delil olabilecek diğer haberleri de nakletmiştir. Daha önce İmam Şâfiî'nin İbn Ömer'den (ö. 73/692) naklettiği hadiste ellerin kaldırılacağı bahsedilse de müellifin Mücâhid'den rivayet edilen şu haberi "صحبت ابن عمر رضي الله عنهما سنين وكان لا يرفع يديه إلا عند تكبيرة الافتتاح" aktarmasıyla artık İbn Ömer'in bu işten vazgeçtiği görülmektedir.[136]

2.2.1.1.7. Latife ve Hikâyeler

Gâyetü'l-beyân'da konular üzerinde etraflıca durulurken pek çok âyet ve hadis zikredilmekle birlikte yer yer nükteli sözlerle latife ve hikâyeler anlatılmıştır. Bu başlık altında onlardan bazıları nakledilecektir.

---

[132] Hac 22/77.
[133] Ebû Dâvûd, "Salât", 154; Tirmizî, "Salât", 79; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 20.
[134] Ebû Dâvûd, "Salât", 151; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 630.
[135] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[b].
[136] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 57[a].

Müellif, köle, a‘râbî (bedevî), fâsık, kör ve veled-i zinâ gibi şahısların imam olmasının mekruh görüldüğünün nedenlerini anlatırken a‘râbîyi umumiyetle dinî meselelerde bilgi sahibi olamadığıyla illetlendirerek onun hakkında şu latifeye yer vermiştir. Günlerin birinde bir a‘râbî imamın arkasında namaz kılmıştır. İmam, namazda "الأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا" âyetini[137] okumuştur. Bundan dolayı a‘râbî, imamı dövmüş ve kafasını yarmıştır. Bir müddet sonra a‘râbî, tekrar aynı imamın arkasında namaz kılar. Bunu farkeden imam, bu sefer namazda "وَمِنَ الأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ" âyetini[138] okur. Namaz bitince a‘râbî, işte şimdi sana dayak fayda verdi demiştir.[139]

İtkânî, namaz kılan kimse üzerine giydiği elbisenin bir ucuna secde ederse câiz olacağı konusunu işlerken Ebû Hanîfe hakkında bir hikâye nakletmiştir. Bir gün Ebû Hanîfe yerin sıcaklığından korunmak için bir hırka üzerinde namaz kılıyordu. Bir adam ona: "Ey şeyh! Böyle yapma, çünkü o mekruhtur" dedi. Ebû Hanîfe ona nereli olduğunu sorunca Hârizm'den olduğunu söyledi. Ebû Hanîfe bu cevabı duyunca "Allâhü ekber" diyerek ilim Hârizm'den buraya değil aksine buradan oraya götürüldü der. Ebû Hanîfe'nin bir diğer "sizin mescidlerinizde yeşillik var mı/bitiyor mu?" sorusuna "evet" yanıtını verince, "yeşillik üzerine namaz kılmak câiz olur da, hırka üzerinde namaz kılmak mı câiz olmaz!?" diyerek Ebû Hanîfe adamın bildiklerinin yanlış olduğunu ima etmiştir.[140]

Müellif, rükûya giderken ve rükûdan kalkarken eller kaldırılır mı kaldırılmaz mı meselesinde şöyle bir olay aktarmıştır. İmam Evzâî (ö. 157/774) Mescid-i Harâm'da Ebû Hanîfe ile karşılaşıp der ki: Irak ehli neden rükûya giderken ve rükûdan başın kaldırıldığı sırada ellerini kaldırmıyor? Zührî'nin bana Sâlim ve İbn Ömer senediyle naklettiğine göre, Hz. Peygamber rükûya giderken ve rükûdan başını kaldırırken ellerini kaldırırdı.

[137] Tevbe 9/97.
[138] Tevbe 9/99.
[139] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 63[b].
[140] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[a].

Bunun üzerine Ebû Hanîfe şöyle dedi: Bana Hammâd; İbrâhîm en-Nehaî, Alkame ve Abdullah b. Mes‘ûd senediyle “Peygamber iftitah tekbiri aldığında ellerini kaldırır, bundan sonra tekrar ellerini kaldırmazdı” hadisini rivayet etti.

İmam Evzâî: “Hayret Ebû Hanîfe’ye! Ben ona Zührî’nin Sâlim’den rivayet ettiği hadisi naklediyorum. O bana Hammâd’ın İbrâhîm’den, onun da Alkame’den aldığı hadisi rivayet ediyor. Zührî’nin rivayeti isnadının âlîliğinden dolayı tercih edilmelidir” dedi.

Bunun üzerine Ebû Hanîfe dedi ki: “Ama Hammâd Zührî’den daha fazla fıkıh bilir. İbrâhîm de Sâlim’den daha çok fıkıh bilgisine sahiptir. İbn Ömer zaman bakımından önce gelmemiş olsaydı Alkame’nin de ondan daha çok fıkıh bildiğini söylerdim. Abdullah’a gelince onun rivayeti, râvilerinin fıkıh bilgisinden ötürü tercih edilmiştir. Bu görüş kabul edilecek olan görüştür. Zira tercih, isnadın âlîliği ile değil râvilerin fıkıh bilgisiyledir.”[141]

2.2.1.1.8. Ek Bilgiler

Müellif, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den bahsedilirken isminin Abdullâh b. Kays olduğunu, 63 yaşındayken hicrî 42 yılında vefat ettiğini belirterek onun biyografisine dair kısaca ek bilgi kaydeder.[142]

İtkânî, her rek‘atta bir rükû olduğu halde iki secdenin olması fıkıh âlimleri nezdinde teabbüdî yani şâri nasıl emretti ise öylece uyulması gereken, ayrıca başka bir anlam aramaya ihtiyaç olmayan emirlerden sayıldığını, yalnız çok az da olsa bazı âlimlerin bunda bir hikmetin olduğunu ileri sürdükleri de görüldüğünü ifade etmiştir. Daha sonra müellif, ileri sürülen hikmetlerin arasında şunları: ilk secdenin emre uymak için, diğerinin ise kibirlenerek secde etmeyen İblîs’in burnunu yere sürtmek için olduğunu; birinci secdenin iman nimeti için şükretmek, ikinci secdenin ise imanda sebat etmek için olduğunu; ilk secdenin insanın topraktan yaratıldığına, ikinci secdenin

[141] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 57ª.
[142] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 62ª.

Allah'ın "مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ"[143] diye buyurduğu gibi insanın tekrar toprağa döneceğine işaret olduğunu zikretmiştir.[144]

Müellif, ikindi namazından önce dört rek'at namaz kılmayı İmam Muhammed *el-Asl* adlı eserinde mustahap gördüğünü söylerken *el-Asl*'ın diğer isminin *el-Mebsût* olduğunu ifade etmiş ve İmam Muhammed'in ilk yazdığı eseri olduğundan dolayı ona *el-Asl* ismi verildiğini, daha sonra sırasıyla *el-Câmiʿu's-sagîr*, *el-Câmiʿu'l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât*'ı yazdığını bildirerek İmam Muhammed'in eserlerinin adlandırılmasına ve eserlerinin yazılımındaki zaman sıralamasına dair ek bilgiler vermiştir.[145]

2.2.1.2. Şer'î Delilleri Kullanması

Namaz bölümünün şerhine bakıldığında, İtkânî'nin yaptığı her izahta birden fazla şer'î delil kullanıldığı görülmekte. Bu mânada, eserin deliller açısından zengin bir kaynak olduğu rahatça söylenebilir.

2.2.1.2.1. Kitâb

İtkânî, meseleleri delillendirirken şer'î delillerin ilki olmasından dolayı öncelikle ilgili âyet-i kerimeleri zikretmiştir.

Müellif, bununla birlikte gerekli görülen yerlerde âyetlerin te'vil ve tefsirini de aktarmıştır. Örneğin müellif, bazı âyetlerde namaz kılınacağı vakitlere Kur'an'ın kendine özgü üslûbu içinde işaret yoluyla değinildiğinden bu âyetleri açıklığa kavuşturmaya ve namaz sayısını beşe tamamlamaya gayret göstermiştir.

Kur'an'da namazın müminler için vakitleri belirlenmiş bir farîza olduğu " إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا"[146] âyeti ile ifade edilmiştir. İtkânî, bu âyette sözü edilen vakitlerin mücmel olduğunu ve bu mücmelliğin daha çok Hz. Peygamber'in fiil ve sözleriyle açıklık kazandığını belirtmiştir.

---

[143] Tâhâ 20/55.
[144] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[b].
[145] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 79[a].
[146] Nisâ 4/103.

Ayrıca İtkânî, "أَقِمِ الصَّلاَةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ"[147] âyetinde geçen "*dülûkü'ş-şems*"in "*güneşin batması*" veya "*güneşin zevali*" anlamlarına gelebileceğini ifade etmiştir. Müellif, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ına atıfta bulunarak[148] âyette geçen "*dülûkü'ş-şems*"i "*güneşin batması*" olarak ele alırsak öğle ve ikindi namazlarını içine almayacağını dillendirmiştir. Eğer "*dülûkü'ş-şems*"i "*güneşin zevali*" olarak anlarsak o zaman "*dülûkü'ş-şems*" öğle ve ikindiyi, "*gasaku'l-leyl*" akşam ve yatsıyı, "*kur'ânü'l-fecr*" sabah namazını ifade edeceğini yani beş vakit namazın tümünü kapsayacağını belirtmiştir.

Bunun dışında İtkânî, "وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ"[149] âyetinde gündüzün iki tarafında kılınması emredilen namazlardan biri sabah namazı, diğeri ise güneş batmadan önceki kısımdaki (taraf) öğle ve ikindi olarak yorumlamıştır. Âyette geçen "*zülef (gündüze yakın saatler)*" kelimesinin gecenin gündüze yakın olan ilk saatlerini ifade ettiği dikkate alınarak bu saatlerde kılınması emredilen namazların da akşam ve yatsı namazları olduğu görüşü benimsemiştir.[150]

2.2.1.2.2. Sünnet

Müellifin *Gâyetü'l-beyân*'da kullandığı hadis malzemesi, onun hadis ilmine dair geniş bir birikime sahip olduğunu, bu alanda da kayda değer bir yerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

İtkânî, eserinde *el-Hidâye*'de yer alan hadislerin varsa farklı rivayetleri onları da aktararak *el-Hidâye*'ye bir zenginlik katmıştır. Örneğin Mergînânî, imamlık eden kişinin namazı fazla uzatmaması gerektiği konusunu ele aldığında " مَن أمَّ قوماً فليُصلِّ بهم صلاةَ أضعَفِهم فإن فيهم المريضَ والكبير وذا الحاجة" hadisini delil gösterirken[151] *Gâyetü'l-beyân*'da Ebû

[147] İsrâ 17/78.
[148] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ıkı gavâmizi't-tenzîl*, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986, II, s. 686.
[149] Hûd 11/114.
[150] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[a].
[151] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 198.

Dâvûd'un *es-Sünen*'inden bu hadisin farklı lafızlarla " إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ فَإِنَّ فِيهِمُ السَّقِيمَ وَالشَّيْخَ الْكَبِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ" olarak[152] rivayet edildiği başka varyantı nakledilmiştir.[153]

Müellif, *el-Hidâye*'de hadis olarak zikredilen rivayetleri inceleyip onların bazılarının hadis olmadığını tespit etmiştir. Örneğin İmam Mâlik'in Arafat'ta kılınacak öğle ile ikindi namazlarında kıraat açıktan okunur demesine karşı delil olarak *el-Hidâye*'de "صلاة النهار عجماء" hadisi zikredilmiştir. İtkânî, bu sözün hadis olmayıp Herevî'nin *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs* ve Zemahşerî'nin *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs* adlı eserlerinde de geçtiği gibi[154] Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) sözü olduğunu belirtmiştir.[155]

Bunların yanında bahsi geçen mesele hakkında aksi görüşte olanların delili olabilecek, ancak *el-Hidâye*'de yer almayan hadisleri de zikretmiş ve bu hadislerin sened veya metin tenkitlerine yer vermiştir. Örneğin imam namazda kıraatı unuttuğunda cemaatin hatırlatmasına genel olarak cevaz verilirken bazı kimseler imama hatırlatmanın yasak olduğunu savunmuşlardır. Delilleri de Ebû İshak'ın Hâris'ten onun da Hz. Ali'den rivayet ettiği "يَا عَلِيُّ لَا تَفْتَحْ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ" hadisidir.[156] Müellif, bu hadisin ta'n edildiğini söylemiştir. Çünkü Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde Ebû İshak'ın Hâris'ten sadece dört hadis işittiğini ve bu hadisler arasında söz konusu rivayetin olmadığını kaydetmiştir.[157]

İtkânî, *el-Hidâye*'de kullanılan "Hz. Peygamber zamanından beri böylece yapıla gelmiştir" anlamındaki "هذا هو المتوارث" ifadesinden sonra çoğu kez onun hadisten delilini zikretmiştir. Örneğin imam olan kimsenin sabah namazının her iki rek'atında, akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rek'atında kıraatı açıktan, son rek'atlarında gizli okuması Hz. Peygamber zamanından beri yapıla gelmiş bir durum olduğunu Ebû

[152] Ebû Dâvûd, "Salât", 127.
[153] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 64[a].
[154] Herevî, *el-Garîbeyn*, "'acm" md., IV, s. 1234; Zemahşerî, *el-Fâʾik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts., II, s. 395.
[155] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60[b].
[156] Ebû Dâvûd, "Salât", 163.
[157] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 71[b].

Dâvûd'un *es-Sünen*'inde Ebû Hüreyre'ye isnad edilen " فِي كُلِّ صَلَاةٍ يُقْرَأُ فَمَا أَسْمَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْمَعْنَاكُمْ وَمَا أَخْفَى عَلَيْنَا أَخْفَيْنَا عَلَيْكُمْ" hadisi[158] ile delillendirmiştir.[159]

Müellif, hadis-i şerifleri hem fıkıh hem de dil meselelerinde bir delil olarak kullanmaktadır. Örneğin müellif, salât kelimesinin sözlükte "dua" anlamına geldiğini söyleyerek, Hz. Peygamber'in "إذا دعي أحدكم إلى طعام فليجب، فإن كان مفطرا فليأكل، وإن كان صائما فليُصلِّ"[160] sözünü delil olarak getirmiştir.[161]

Fıkıh kitaplarında hadislerin kullanımına bakıldığında, hadislerin genellikle senedleri ile birlikte değil yalnızca metin olarak aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, fıkıhta hadislerin râvi zincirlerinden ziyade mânalarına daha fazla önem verilmesi ile ilişkilendirilebilir. Bu yaklaşımla *Gâyetü'l-beyân*'a bakıldığında, İtkânî'nin hadislerin senedlerini aktarma hususunda farklı bir üslûbu takip ettiğini söylemek mümkündür.

İtkânî, nâdiren de olsa hadisin senedindeki râvilerin konumunu belirtmek için çok kısa tanıtıcı bilgilere de yer vermiştir. Örneğin hadisin senedinde zikredilen Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 83/702) hakkında 120 sahâbî ile görüşen tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden biri olduğu bilgisini aktarmıştır.[162]

Müellif, bir kısım hadislerde hadisin senedi olarak yalnızca sahâbeden olan râviyi, bazen de senedde yer alan bütün râvileri zikrederek ve hangi hadis eserinde geçtiğini de yer yer belirterek hadisi nakletmiştir. Örneğin secdenin şekli konusunu ele alırken alın veya burun üzerine secde yapmanın câiz olduğunu söyleyen Ebû Hanîfe'nin delili, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen el-Abbâs b. Abdilmuttalib'in (ö. 32/653) rivayet ettiği "إذا سجد العبد سجد معه سبعة آراب، وجهه، ويداه، وركبتاه، وقدماه"[163] hadisidir der. Daha sonra müellif, yüzün tamamını yere değdirmek zorluk ve özürden dolayı murat edilmediğini dile getirerek "الطاعة بحسب الطاقة" fıkıh kaidesine yer vermiştir. İcmâ ile yanak ve çenenin de

[158] Ebû Dâvûd, "Salât", 129.
[159] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60ª.
[160] Müslim, "Nikâh", 106; Ebû Dâvûd, "Savm", 75; Tirmizî, "Savm", 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 172, XVI, 229, XVI, 344.
[161] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39ª.
[162] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 57ª.
[163] Ebû Dâvûd, "Salât", 155.

kastedilmediği sabittir. Durum böyle olunca yüzden alın ile burnun murat edildiği ortaya çıkmış oldu. Sadece alın üzerine secde etmek mezhep içerisinde ittifakla câizdir. Sadece burun üzerine secde yapmak Ebû Hanîfe'ye göre yine câizdir. Çünkü onun kabul ve anlayışına göre burun da bir secde yeridir. Hatta alında bir özür bulunursa secdeyi burun üzerine yapmak gerekir. Halbuki yanak ve çene gibi secde yeri sayılmayanlar, özür nedeniyle secde yeri haline gelmezler. Böylece burnun secde yeri olduğu kesinleşmiştir. İtkânî, uygun gördüğü yerlerde bazen çoğul sigasında gelen kelimelerin tekilini vermiştir. Örneğin yukarıdaki hadiste yer alan "آراب" kelimesinin tekili "إرْب" olduğunu belirtmiştir.[164] Yine bir hususa değinmekte fayda vardır. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bu hadis bir kelime farkıyla, yani "ويداه" sözcüğünün yerine "وكفّاه" sözcüğü kullanılarak rivayet edilmiştir.

İtkânî, bazı konularda ele aldığı konu ile ilgili pek çok hadisi kaynağını göstererek arka arkaya sıralamıştır. Bu şekilde müellifin hem kullandığı hadislerin güvenilirliğini arttırmaya hem de sahip olduğu hadis birikimini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Örneğin imamın arkasında namaz kılan kimsenin kıraat yapıp yapmayacağı konusunda önce İmam Şâfiî'nin görüşünü naklettikten sonra Hanefî mezhebinin bu konuda delil olarak gösterdiği hadisleri art arda sıralamıştır. İmam Şâfiî'ye göre muktedî, " لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب" hadisi gereğince Fâtiha sûresini okur. Çünkü kıraat bir rüküdür. Sâir rükünlerde nasıl ki imam ile muktedî ortak (eşit) iseler bu rükünde de ortak olmalıdırlar. Daha sonra müellif, Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'inde yer alan "مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ، فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ" hadisi,[165] *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'teki "إنما جُعِل الإمام إماماً ليؤتم به فإذا قرأ فأنصتوا" hadisi,[166] *el-Muvatta*ʾda bulunan " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنْ صَلَاةٍ جَهَرَ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ فَقَالَ هَلْ قَرَأَ مَعِي أَحَدٌ مِنْكُمْ آنِفًا فَقَالَ رَجُلٌ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ إِنِّي أُنَازَعُ الْقُرْآنَ قَالَ فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا جَهَرَ فِيهِ

[164] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 55[b]-56[a].
[165] Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-imâm Ebî Hanîfe*, s. 32.
[166] Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh maa şerhihî Mirʿâti'l-mefâtîh*, 3. bs., Varanasi: İdâretü'l-buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-da've ve'l-iftâ, 1984, III, s. 168.

"رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فِي الصَّلَوَاتِ حِينَ سَمِعُوا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ hadisi,[167] Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-âsâr*'ındaki " صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ فَقَالَ "[168] ve "أَتَقْرَءُونَ وَالْإِمَامُ يَقْرَأُ فَسَكَتُوا فَسَأَلَهُمْ ثَلَاثًا فَقَالُوا إِنَّا لَنَفْعَلَ قَالَ فَلَا تَفْعَلُوا لَيْتَ الَّذِي يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ مُلِئَ فُوهُ تُرَابًا"[169] hadisleri, diğer hadis kaynaklarında zikredilen "يَكْفِيكَ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ جَهَرَ أم خَافَتَ" hadisi[170] ile " مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ" hadisini[171] bu konuda Hanefîler'in delil olarak öne sürdüklerini söyleyerek peş peşe getirmiştir.[172]

Müellifin hadisleri aktarırken gerekli olan noktalarda, söz konusu hadis ile ilgili rivayet farklılıklarına da işaret ettiği görülmektedir. Örneğin secdede kollar (dirsekler) yerden yüksek tutulurken pazıların da yana doğru çıkık olması gerektiği meselesini Mergînânî anlatılırken delil olarak zikrettiği "وأَبْدِ ضَبْعَيْكَ" hadisini müellif, elinde bulunan hadis külliyatından bulamadığını belirtmiş[173] ve bu bağlamdaki başka hadisleri isnad farklılığına dikkat çekerek sıralamış, sıralanmış bu hadislerin hangi hadis eserinde yer aldığını da göstermiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde Berâ'dan rivayet edilen " إِذَا سَجَدْتَ، فَضَعْ كَفَّيْكَ وَارْفَعْ مِرْفَقَيْكَ"[174], yine aynı eserde Meymûne bint Hâris'ten rivayet edilen " إِذَا سَجَدَ لَوْ شَاءَتْ بَهْمَةٌ أَنْ تَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ لَمَرَّتْ" ve "إِذَا سَجَدَ جَافَى حَتَّى يَرَى مَنْ خَلْفَهُ وَضَحَ إِبْطَيْهِ"[175] hadisler ile Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdullah b. Mâlik İbn Buhayne'den rivayet edilen " كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ"[176]

---

[167] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvattaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Tıtvân: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1985, XI, s. 23.

[168] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak, 1. bs., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994, I, s. 218.

[169] Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, s. 219.

[170] Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 126.

[171] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 12; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 107, 113, 122, 125, 260; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 330, 331; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 228.

[172] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 62[b]-63[a].

[173] Hadis garîbdir. Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) bu hadisi *el-Musannef*'inde Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692) sözü olarak nakletmiştir. Aksine İbn Hibbân (ö. 354/965) *Sahîh*'inde, Hâkim (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde bunu Abdullah b. Ömer'den merfû hadis olarak fakat başka lafızlarla rivayet etmişlerdir. Bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, 2. bs., Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, ts., I, s. 386.

[174] Müslim, "Salât", 234.

[175] Müslim, "Salât", 239.

[176] Müslim, "Salât", 237.

بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى يَبْدُوَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِ"[177] hadisi sırasıyla nakletmiştir.[178] İtkânî, kendisi eklediği hadislerin birinde geçen "بَهْمَةٌ" sözcüğünün -İbn Düreyd'in *el-Cemhere*'sine dayanarak- kuzu veya oğlak mânalarını taşıdığını bildirmiştir.[179]

Hadislerin metinlerinin kullanımına bakıldığında ise müellifin, bu konuda da eserinin tamamında aynı çizgiyi takip ettiğini söylemek oldukça zordur. İtkânî, metinlerini tam olarak zikrettiği hadislerin çoğunlukla sened ve kaynaklarını belirtmiştir. Ancak sınırlı da olsa bazı konularda hadislere sened ve kaynak zikretmeksizin yalnızca metin olarak yer verdiği de görülmektedir. Müellif, bazı meselelerde ise delil olarak nakledeceği hadislerin tam metnini aktarmayıp, birkaç kelime ile hadislere işaret etmiştir.

el-Hidâye'de "Secdeden sonra kişi başını kaldırır ve tekbir getirir. Otururken mutmain bir vaziyet aldığı zaman tekrar tekbir getirir ve secde eder. Zira Hz. Peygamber bedevîye namazı öğretirken "ثم ارفعْ رأسك حتى تستويَ جالسا" buyurmuştur" denilir. Müellif, çoğu kez yaptığı gibi burada da hadisin tam metnini vermeye çalışmıştır. Bunu yaparken "Müslim *Sahîh*'inde bu hadisin tamamını Ebû Hüreyre'ye isnad ederek zikretmiştir" diyerek metinde geçen a'râbî hadisinin[180] tamamını nakletmiştir.[181]

Müellif, bazen karşı tarafın delil olarak ileri sürdüğü hadisi tam metin olarak vermeden sadece sahâbî râvisini zikrederek onun hadisinde rivayet edildiği üzere demekle yetinmiştir. Örneğin İmam Şâfiî'nin rükûya giderken ve rükûdan başı kaldırırken eller kaldırılır görüşü İbn Ömer ve diğerlerinin Hz. Peygamber böyle yapardı rivayetine dayandırılır demiştir.[182]

---

[177] Buhârî, "Salât", 27, "Ezân", 128.

[178] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[a].

[179] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luga*, thk. Ramzi Munir Baalbaki, 1. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987, "bhm" md., I, s. 381.

[180] Müslim, "Salât", 45. " أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّلَامَ قَالَ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ فَرَجَعَ الرَّجُلُ فَصَلَّى كَمَا كَانَ صَلَّى، ثُمَّ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ ثُمَّ قَالَ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ الرَّجُلُ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أُحْسِنُ غَيْرَ هَذَا عَلِّمْنِي، قَالَ إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْدِلَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا"

[181] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[b].

[182] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 57[a].

2.2.1.2.3. İcmâ

İslam hukukunun kitap ve sünnetten sonra üçüncü kaynağı olan icmâ, "Hz. Peygamber'in ümmetinden olan müctehidlerin, O'nun vefatından sonraki herhangi bir dönemde şer'î bir hüküm hakkındaki kanaatlerinin aynı noktada toplanması"[183] demektir.

İtkânî, meselelerin delili olarak zikrederken icmâ kelimesini "عليه الإجماع *icmâ bunun üzerinedir/icmâ vardır*", "بالإجماع *icmâ ile*", "أجمعوا *icmâ ettiler*", "أجمع *icmâ edildi*" gibi muhtelif şekillerde kullanmıştır. Böylelikle müellif, bazen sadece meselenin delili olarak icmâa vurgu yapmış, bazen de sözü edilen vurgulamanın yanı sıra icmâ delilini meselenin dayanağı yapan imamlara da değinmiş olmaktadır.

Müellifin, icmâ delilini eserinde her şeyden önce Hanefî mezhebinin ilk üç imamı veya onlardan sonra gelen Hanefî fukahası için kullandığı anlaşılmaktadır.

İtkânî'nin, çok az da olsa ümmetin ve müctehidlerin icmâ etmesine dair örnekler verdiği görülmektedir. Örneğin vitir namazının Ramazan ayı dışında cemaatle kılınmayacağı konusunda bütün müslümanların icmâ ettiklerini söylemiştir.[184]

2.2.1.2.4. Kıyas

Fıkıh usulü ilminde kıyas, "bilinen iki meseleden birinin nasla açıkça bildirilen hükmünü aralarındaki müşterek illetten örürü hakkında açık hüküm bulunmayan diğer meselede izhar etmektir" şeklinde tarif edilmiştir.[185]

İtkânî, benzer vasıfları bulunan fürû meseleleri genellikle "كذا *aynı şekilde*" ifadesini kullanarak birbirine kıyaslamış ve müşterek hükümlere bağlamıştır.

İtkânî'nin ma'kûl kelimesini kıyas anlamında kullandığı görülmektedir. Örneğin rükûya giderken ve rükûdan başı kaldırırken ellerin kaldırılmaması gerektiğini

[183] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*, haz. Muhammed Adnân Dervîş, Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts., II, s. 95; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 2. bs., Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016, s. 58.
[184] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 82[b].
[185] Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1988, s. 57.

ma‘kûl yani kıyas da desteklemektedir demiş ve devamında kıyas işlemini açıklamıştır. Buradaki kıyas şudur: Namazdaki tekbirler iki çeşittir. Birincisi iftitah tekbiri gibi farz olanlar. Böyle tekbirlerde elleri kaldırmak icmâ ile sünnettir. Diğeri ise secde tekbirleri gibi sünnet olanlardır. Buralarda elleri kaldırmak icmâ ile sünnet değildir. Rükû tekbirleri de sünnettir. O halde secde tekbirlerine kıyas edilerek rükû tekbirlerinde de ellerin kaldırılması sünnet değildir.[186]

2.2.1.2.5. İstihsân

Usûl-i fıkıhta istihsân, müctehidin bir meselede nas (eser), icmâ, zaruret, hafî kıyas, örf ve maslahat gibi özel ve daha kuvvetli gözüken bir delile istinat ederek, o meselenin emsallerinde takip edilen genel kuraldan ve ilk akla gelen celî kıyastan vazgeçmesi, hukukun maksadına daha uygun farklı bir hüküm vermesi şeklinde tanımlanmıştır.[187]

el-Hidâye'de ibadetlerle ilgili istihsânların ağırlıklı olarak nas (eser) sebebiyle yapıldığı görülmektedir. Fıkıh ilminde nas denilince Kur'an ve Sünnet lafzı, eser denilince çoğunlukla akranlarından bir başkasının muhalefeti olmayan sahâbî sözü kastedilir. Hanefî fakihleri, ara sıra sahâbe sözü veya fiili nedeniyle kıyas hükmünden vazgeçerek istihsân yapmışlardır. Çünkü sahâbeden kıyasa aykırı olarak gelen eserlerin Hz. Peygamber'den gelmiş olma ihtimali vardır.

Beş vakit namaz müddetince veya ondan daha az süren baygınlık halinde geçen namazların kazâsı istihsânen gerekir. Baygınlık durumunun beş vakitten fazla devam etmesi halinde ise namazların kazâsı gerekmez yani namaz borcu düşer. Kıyas hükmüne göre, beş vakitten fazla baygın kalan kimse gibi bir namaz vakti süresince baygın kalan kimsenin de o namazı kaza etmesi gerekmez. Şâfiîler ise beş vakitten çok sürmesi şartını aramaksızın kıyasın gereği her hâlükârda namaz borcunun düştüğü görüşündedirler. Fakat sahâbeden Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) beş vakit, Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) dört vakit namaz süresince baygın kaldıklarından sonra namazlarını kazâ ettiklerine ve Abdullâh b. Ömer'in (ö. 73/692) baygınlığı beş vakitten fazla

[186] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 57ª.
[187] Zekiyyüddîn Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, 2. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 181-182; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 107-109; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 71-72.

sürdüğünden namazlarını kazâ etmediğine dair nakledilen fiiller sebebiyle İtkânî de kendinden önceki Hanefî âlimleri gibi, bu kıyas hükmünü terketmiş ve istihsânen kazâ eder demiştir.[188]

2.2.1.3. Farklı Görüşlere Yer Vermesi ve Kendi Görüşünü Belirtmesi

Gâyetü'l-beyân, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Hanefî furû fıkhına dair yazılan *el-Hidâye* isimli eserin şerhidir. Mergînânî, eserinde Hanefî mezhebinin görüşlerini aktarmakla birlikte, bazı meselelerde mezhep içerisindeki farklı görüşleri de zikretmiştir. Bir kısım meselelerde de diğer mezheplerin -özellikle de Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin- görüşlerini aktarmıştır. İtkânî de tabiî olarak ilgili meselelerin şerhinde, hem Hanefî mezhebi içerisindeki farklı görüşlere hem de diğer mezheplerin görüşlerine ve delillerine yer vermiştir.

Çalışmada belirtilen bu durum, müellifin eserine dahil ettiği mezhep içerisindeki farklı görüşler ve diğer mezheplerin görüşleri olarak ayrı başlıklarda ele alınacaktır. Bunların yanında farklı bir başlık altında İtkânî'nin konuyla ilgili ortaya koyduğu kendi görüş ve değerlendirmelerine de değinilecektir.

2.2.1.3.1. Mezhep İçerisindeki Farklı Görüşlere Yer Vermesi

Mergînânî, namaz bölümünde pek çok meselede İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Muhammed'in ve İmam Ebû Yûsuf'un farklı görüşlerine yer vermiştir. Aynı zamanda bu görüşlerin kısaca gerekçelerini de zikretmiştir.

İtkânî de, Mergînânî'nin bu usûlünü takip etmiş, konu ile ilgili İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmâmeyn'in görüşlerini aktarmıştır.

İtkânî'nin *el-Hidâye*'de zikredilen mezhep içi farklı görüşlere yine mezhep içinden diğer görüşleri eklediği görülmektedir. Örneğin yolcu statüsünde olmayan mukîm kimsenin sabah namazında Fâtiha sûresi hariç okuması gerektiği miktar konusunda kırk veya elli, kırk ile altmış, altmış ile yüz âyet gibi her biri hadisle desteklenen üç farklı görüş aktarıldığında Mergînânî, bu değişik rivayetleri

[188] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 93[a].

birleştirebilmek için iki ara bulucu görüş nakletmiştir. Onların ilki imamın, namazda kıraatın uzun olmasını isteyen cemaat için yüz, üşengeçler için kırk, bu ikisinin arasındaki orta durumda olanlar için elli ile altmış arasında âyet okumasıdır, diğeri ise gecelerin kısa veya uzun olmasına bir de işlerin azlık veya çokluğuna bakılmasıdır.[189] Müellif kendi şerhinde ise yukarıda bahsi geçen ara bulucu iki görüşe hiç değinmeden Fahrülislâm'dan meşâihimizin eğer âyetler kısa ise altmış ile yüz arası, orta uzunlukta ise elli, uzun ise kırk âyet okunur dediğini üçüncü bir uzlaştırıcı görüş olarak eklemiştir.[190]

Bunun dışında İtkânî'nin, Mergînânî'nin farklı görüşlere yer vermediği meselelerde mezhep içindeki farklılıklara temas ettiğini görmekteyiz. Örneğin İtkânî, başı secdeden ne kadar kaldırırsa yeterli olacağı konusunda mezhep içi ihtilâfın var olduğunu bildirmekle kalmayıp söz konusu farklı görüşleri aktarmıştır. Müellif, *Şerhu't-Tahâvî* adlı eserde Ebû Hanîfe'den eğer kişi başını secdeden kaldırırken oturma pozisyonuna daha yakın ise yaptığı secde geçerlidir, eğer yere daha yakın ise yaptığı secde geçerli değildir görüşü rivayet edildiğini söylemiştir. Yine Muhammed b. Seleme'nin (ö. 278/891) kişi başını secdeden onu gören birinin başını kaldırdığını anlayacak miktarda kaldırırsa yaptığı secde geçerlidir dediğini, Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) kişi secdeden başını altından rüzgar geçecek miktarda kaldırırsa secdesi geçerli olacağını söylediğini, Kudûrî'den (ö. 428/1037) kişinin secdesi geçerli olması için başını kaldırma sözcüğünün kullanılabileceği en az miktar kadar kaldırması yeterli olduğu görüşünün aktarıldığını ve bu görüşü Ebû Bekir Hâherzâde (ö. 483/1090) de benimsediğini nakletmiştir.[191]

el-Hidâye'de İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed dışında İmam Züfer'in de görüşlerine rastlanmaktadır. Müellif, bu meselelerde diğer üç imamın görüşlerinde olduğu gibi İmam Züfer'in kanaatlerini de gerekçelendirmiştir. Örneğin imam rükûda iken namaza tekbir alıp başlayan kişi eğilmeden imamın rükûdan kalkmasını ayakta beklese, onun o rek'ata yetişmiş olduğunu söyleyen İmam Züfer'in gerekçesinin "kişi imama kendisinde kıyam hükmü olan rükûda yetişmiştir, bu durumda

[189] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 191-192.
[190] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 62[a].
[191] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[b].

ona gerçek kıyamda yetişmiş gibi olur; çünkü rükû bedenin alt yarısının dik olmasıyla kıyama benzemektedir, yine bu özellik kıyamda olan kimseyi bedeninin sadece üst yarısı dik olan oturan kimseden ayırt etmektedir, böylelikle kişi kıyama benzeyen rükûa varmadan imamı ayakta beklese, namaza gerçek kıyamda katılmış gibi o rek'ata yetişmiştir" olduğunu belirtmiştir.[192]

Bunun yanında İtkânî'nin, *el-Hidâye*'de İmam Züfer'in görüşlerinin zikredilmediği meselelerde onun değerlendirmelerini de aktardığı görülmektedir. Örneğin aynı vaktin namazını beraber cemaatle kıldıklarında kadınlar erkeklerle yan yana saf tutarlarsa sadece erkeklerin namazı bozulacağı konusu izah edilirken kıyasın anlatılanın tersine olduğu ve İmam Şâfiî'nin kıyas gereği amel ettiği belirtilmiştir. Müellif, bu konuda İmam Züfer'in İmam Şâfiî ile hemfikir olduğu bilgisini eklemiş ve onun gerekçelendirmesini aktarmıştır. İmam Züfer'e göre aynı namazı beraber kılarken kadın erkeğin hizasına durduğunda kadının namazı bozulmayacaksa kıyas gereği erkeğin de namazı bozulmaması gerekir. Çünkü namaz, ancak kendisini bozacak şeyler vuku bulduğunda veya rükünlerinden biri terkedildiğinde geçersiz olur.[193]

2.2.1.3.2. Diğer Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi

Gâyetü'l-beyân'ın önemli özelliklerinden biri de Hanefî mezhebinin görüşlerinin yanında diğer mezheplerin ve fakihlerin görüşlerini de ihtiva ediyor olmasıdır. Pek çok meselede bu farklı görüşler, delilleri ile birlikte zikredilmekte ve bu delillerin nitelikleri de tartışılmaktadır. Bu anlamda, daha önce de belirttiğimiz gibi eser, klasik bir şerhten ziyade mukayeseli ve tartışmalı bir fıkıh kitabı özelliği taşımaktadır.

Mergînânî eserinde, Hanefî mezhebinin dışında yalnızca Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerine yer vermektedir. Hanbelî mezhebinin görüşleri ise *el-Hidâye*'de hiç zikredilmemektedir. Aynı şekilde bu mezheplerin dışındaki diğer mezheplerin veya fakihlerin görüşlerine de değinilmemektedir.

[192] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 84[b].
[193] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 65[a].

el-Hidâye'de Hanefî mezhebinden sonra görüşlerine en fazla yer verilen mezhep Şâfiî mezhebidir. İtkânî de Mergînânî'nin zikrettiği meselelerin şerhinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermektedir. *el-Hidâye*'nin muhtasar bir metin olması nedeniyle eserde, genel olarak diğer mezheplerin sadece görüşleri zikredilmekte, bu görüşlerin delillerine ise yer verilmemektedir. İtkânî bu konularda yalnızca görüşleri aktarmamakta, ihtiyaç duyulan meselelerde görüşlerin delillerini de sıralamaktadır. Pek çok meselede zikredilen delillerin açıklama ve değerlendirmelerini de sunmaktadır. Örneğin namaz esnasında yanlışlıkla konuşmanın Hanefî mezhebine göre namazı bozacağı, Şâfiî mezhebine göre ise namazı bozmayacağı meselesi ele alınırken müellif, Hz. Peygamber'in "رُفع عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه" hadisi[194] Şâfiî mezhebinin delili olduğunu belirtmiştir. Delil olarak öne sürülen bu hadisle anlatılmak istenilen ya hakikaten ümmette hata, unutma ve ikrahtan hiçbiri bulunmadığıdır ya da hata, unutma ve ikrah sonucu yapılan fiil ve söylenen sözlerin sonucunun (hüküm) kaldırıldığıdır. Söz konusu hadisten ilk ihtimalin kastedilmesi imkânsızdır. Çünkü ümmette bu gibi haller çokça bulunduğundan vâkıaya ters düşmektedir. Durum böyle olunca ikinci ihtimalin kastedildiği kesinleşmiş oldu. Bu takdirde ikinci ihtimalin yani hata, unutma ve ikrah sonucu yapılan fiil ve söylenen sözlerin, dünyevî sonucunun mu yoksa uhrevî sonucunun mu kaldırıldığı konusu yine olasılık olarak önümüze çıkar. Yanlışlıkla bir müslümanı öldüren kişinin diyet ödeyeceğinden yola çıkarak dünyevî sonucun kaldırıldığını söylememiz mümkün değildir. Hal böyle olunca ümmetten kaldırılanın uhrevî sonuç yani günah olduğu bilinmiştir. Öyleyse hadis, "ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları şeylerin günahı kaldırılmıştır" şeklinde anlaşılmalıdır. İtkânî, Hz. Peygamber'in sözünden kastedilenin dünyevî sonuç değil uhrevî sonuç olduğu kesinleşince yanlışlıkla veya unutarak konuşmanın namazı bozacağını söylemek pek de zor olmayacaktır diyerek karşı mezhebin delilini değerlendirmiştir.[195]

İtkânî'nin Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermesinin, *el-Hidâye*'deki meseleler ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Mergînânî'nin yalnızca mezhep görüşünü aktardığı meselelerde İtkânî, mezhep görüşlerinin yanı sıra Şâfiî mezhebinin de görüşlerini zikretmiş ve kendi mezhebini savunmak adına bazı delilleri öne sürerek

[194] Aynı anlamda bkz. İbn Mâce, "Talâk", 16.
[195] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 70[b].

itirazda bulunmuştur. Örneğin müellif, Cebrâil namaz vakitlerinin ne zaman başlayıp, ne zaman sona ereceğini bildiğinden her iki günde aynı vakitte kıldırdığına göre akşam namazının vakti şafak kayboluncaya kadar değil ondan erken sona ereceğini söyleyen İmam Şâfiî'ye karşın Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) " أول وقت المغرب حين تغرب الشمس وآخره حين تغيب الأفق" hadisini nakletmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki İtkânî, kendi mezhebini savunmak adına karşı tarafa *el-Hidâye*'de yer almayan bazı deliller de sunmuştur. İtkânî'ye göre Cebrâil'in akşam namazını her iki günde aynı vakitte kıldırması mekruh vakitte onu eda etmekten kaçınması içindir. Çünkü akşam namazının son vaktine ertelenmesi mekruhtur. Müellif, durum böyle olunca Cebrâil'in imâmeti İmam Şâfiî'nin görüşünü desteklemeye yetersizdir diyerek ona itiraz etmiştir.[196]

Gâyetü'l-beyân'a bakıldığında Şâfiî mezhebi için geçerli olan durumun Mâlikî mezhebi için de aynen uygulandığı görülmektedir. Ancak müellifin, Mâlikî mezhebinden söz ederken -Şâfiî mezhebinde olduğu gibi- delillerini zikredip üzerinde detaylı bir şekilde durduğuna çok nâdir rastlanır. Genelde Hanefî veya Şafiî mezhebinden hangisine uygun görüşü varsa oralarda ismi zikredilir. Örneğin küsûf namazındaki kıraatin durumu incelenirken İmam Ebû Hanîfe'nin İbn Abbas[197] ile Semüre b. Cündeb'in[198] rivayetlerine istinat ederek kıraatin gizli okunacağını söylediğini ve İmam Mâlik'in de aynı görüşte olduğunu nakletmiştir.[199]

İtkânî, İmam Mâlik'i yalnızca bir mezhep imamı olarak değerlendirmez. Fıkhî yönünün yanında İmam Mâlik'in muhaddis kişiliğinden de istifade eder ve *el-Muvatta* adlı eserinden hadis nakilleri yapar.

Hanbelî mezhebine geldiğimizde ise Mergînânî'nin, eserinde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşlerine yer vermediğini belirtmiştik. İtkânî ise bunun aksine bazı meselelerde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini zikretmektedir. Zikrederken de tutumunu enine boyuna izah etmeyip kendisinin hemfikir olduğu görüşlerden sonra

---

[196] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b]-40[a].

[197] "مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ حَرْفًا" Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, s. 332.

[198] "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ لَا نَسْمَعُ لَهُ صَوْتًا" Tirmizî, "Sefer", 7; Nesâî, "Küsûf", 6; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, s. 332.

[199] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 110[a].

sadece ismini anmıştır. Örneğin Hz. Âişe'nin rivayetine[200] dayanarak küsûf namazında kıraatin açıktan okunacağını söyleyen İmâmeyn'in görüşü anlatıldıktan sonra Ahmed b. Hanbel'in de aynı düşüncede olduğu kaydedilmiştir.[201]

Müellifin, zikredilen mezheplerin dışında bazı konularda münferit görüş olarak Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060 [?]), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ebû Bekr el-Esamm'ın (ö. 200/816) görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Örneğin müellif, *el-Hidâye*'de rükû ve secdelerde üçten fazla tesbih getirmek müstehap olduğu ancak kişi imam ise cemaati usandırmamak ve namazdan soğutmamak için tesbihleri uzatmayacağı konusu anlatılırken Süfyân es-Sevrî'nin "cemaat üç defa tesbih getirebilmesi için imamın beş defa tesbih getirmesi gerekir" görüşünü[202] naklederek sayının beşle sınırlı kalması gerektiğine dair kendi tutumunu açıkça ifade etmiştir.[203]

Müellif secdeden sonra tekrar kıyama kalkarken hafif bir oturuşun gerekli olup olmadığı konusunu ele alırken, Hamîdüddin ed-Darîr (ö. 666/1268) *Fevâ'idü'l-Hidâye* adlı şerhinde Şemsüleimme el-Halvânî'den "İki mezhep arasındaki görüş ayrılığının cevaz konusunda değil fazilet konusunda olduğunu ve bu sebeple kişi kıyama kalkarken hafif bir oturuş gerçekleştirdiğinde bize göre bir beis olmadığı gibi hafif bir oturuşu terkettiğinde de İmam Şâfiî'ye göre bir beis yoktur" görüşünü naklettiğini söylemiştir. İtkânî, İmam Şâfiî'nin delili Mâlik b. Huveyris'in rivayet ettiği "كان إذا رفع رأسه من السجود قعد ثم نهض" hadisi demiştir. Ardından bizim delilimiz diyerek "كان إذا قام إلى الثانية قام كأنه على الرضف" hadisini Hanefîler'in delili olarak göstermiştir. Yine buna Ebû Hüreyre'nin "كان ينهض في الصلاة على صدور قدميه" hadisi ile Âsım b. Küleyb'in "كَانَ إِذَا نَهَضَ فِي فَصْلِ الرَّكْعَتَيْنِ، نَهَضَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، وَاعْتَمَدَ عَلَى فَخِذَيْهِ" hadisini eklemiştir. Daha sonra müellif her iki mezhebin delillerini değerlendirerek İmam Şâfiî'nin delil olarak naklettiği hadisin Hz. Peygamber'in bunu

[200] "قَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً فَجَهَرَ بِهَا يَعْنِي فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ" Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 5.

[201] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 110[a].

[202] Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1986, I, s. 208; Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2004, I, s. 360.

[203] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 56[a]-56[b].

ihtiyarladıktan sonra yaptığı mânasına hamledileceğini söylemiştir. Çünkü bu oturuşta bir dinlenme vardır. Namaz ise dinlenmek için vaz‘ edilmemiştir. Eğer burada hafif bir oturuş câiz olsaydı, namaz ortasındaki ka‘de-i ûlâda olduğu gibi secdeden ka‘deye, ondan da kıyama tekbirle geçiş olması gerekirdi.[204]

İtkânî, farz namazlarının kaç rek‘atında kıraatın vâcip olduğunu söz ederken Hasan-ı Basrî’nin “الأمر بالشيء لا يقتضي التكرار” kaidesi gereğince kıraatı sadece bir rek‘atta farz gördüğünü, Ebû Bekr el-Esamm’ın emrin birkaç veche ihtimalinin olduğundan dolayı hiçbir rek‘atta farz görmediğini aktarmıştır. Daha sonra tek bir rek‘atta kıraatın yeterli olduğu hususunda ne Hz. Peygamber’den ne de sahâbîlerden herhangi bir rivayetin bize ulaşmadığından Hasan-ı Basrî’nin görüşü zayıftır, icmâa ters düştüğünden ötürü Ebû Bekr el-Esamm’ın görüşü çok zayıftır demiştir. Bu konuda Hanefîler iki rek‘atta kıraatı farz görürken İmam Mâlik üç, İmam Şâfiî ise nâfile namazlarında olduğu gibi her rek‘atta farz görmüştür.[205]

2.2.1.3.3. Kendi Görüşünü Belirtmesi

İtkânî’nin, eserinde meseleleri ele alırken diğer mezhep ve fakihlerin görüşlerini aktarmasının yanı sıra, sınırlı da olsa birkaç meselede kendi görüşlerine yer verdiği de görülmektedir. Müellif, kendi kanaatlerini aktarırken “أقول” veya “عندي” ifadelerini kullanmaktadır. Örneğin teravih namazının vakti açıklanırken Mergînânî’nin esah olan görüşe göre teravih namazının vakti vitirden önce olsun veya sonra olsun yatsı namazının arkasından gecenin son kısmına kadar geçen süredir demesine karşın İtkânî, عندي tâbirini kullanarak benim nezdimde esah olan görüş teravihin yatsı ile vitir arasında kılınmasıdır demiştir.[206] Meşâihin geneli de bu görüştedir.

Müellifin أقول ve عندي sîgalarıyla kendine nisbet ederek açıkça belirttiği görüşlerinin yanında bir de şahsına izâfe etmeksizin فيه نظر ifadesini kullanarak kendi kanaatlerini bildirdiği de görülmektedir. Örneğin Hz. Âişe ile İbn Abbas’ın

[204] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 56[b].
[205] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 79[b]-80[a].
[206] İtkânî, *Gâyetü’l-beyân*, vr. 82[b].

rivayetlerine[207] dayanarak küsûf namazının her rek'atı iki kıyam, iki rükû ve iki secdeyle kılınacağını ifade eden Şâfiîler'e karşın Abdullah b. Amr'ın rivayetine[208] dayanarak küsûf namazının normal nâfile namazları gibi her rek'atı bir kıyam, bir rükû ve iki secdeyle kılınacağını söyleyen Hanefîler, kadın sahâbîler her zaman bu namazlarda hazır bulunamazlardı, bulunsalar bile arka saflarda namaz kılarlardı, erkek sahâbîler ise namazda Hz. Peygamber'e daha yakın idiler ve bundan dolayı bu tür namazlara çoğunlukla onların vakıf olacağını öne sürerek Abdullah b. Amr'ın rivayeti Hz. Âişe'nin naklettiği rivayete tercih edilir demişlerdir. İtkânî, Hanefîler'in burada Hz. Âişe'nin diğer kadın sahâbîler gibi arka saflarda namaz kılıyor olmasından ötürü rivayet ettiği hadisin tercih edilecek bir yanı yok demelerine karşın "فيه نظر" diyerek buna kendi itirazının var olduğunu belirtmiştir. Hanefîler'in kendi mezhebini savunmada öne sürdüğü bu argüman, Şâfiîler bu konuda bir tek Hz. Âişe'nin rivayetine dayanıyor olsalardı doğru olabilirdi. Ancak onlar, delil olarak Hz. Âişe'nin rivayetiyle beraber erkek sahâbîlerden İbn Abbas'ın rivayetini de getiriyorlar. O zaman bunun yerine başka bir argüman söylenmesi gerekir. O da şu olabilir diyerek şöyle devam etmiştir: Asıl olan bir namazın mutat bir şekilde kılınmasıdır. Bu namazın, namaz olma açısından diğer namazlardan bir farkı yoktur. Diğer namazların bir rek'atında iki rükû olmadığı gibi bu namazda da olmaması gerekir.[209]

Bununla birlikte müellifin, birkaç hususta Mergînânî'nin görüşlerini isabetli bulmadığı yönünde değerlendirmeleri de mevcuttur. Örneğin Mergînânî *el-Hidâye*'de akşam namazının vakti hakkında İmam Şâfiî'nin "akşam namazının vakti, kişinin üç rek'at namaz kılabileceği kadardır, zira Cibrîl akşam namazını hem birinci hem ikinci günde aynı vakitte kıldırmıştır" kavlini nakletmiştir.[210] İtkânî, bu kavle müteakip Alâüddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*' adlı eserinden bu konuyla ilgili diğer bir görüşü, yani "bir kimsenin abdest alıp, ezan okuyup, kamet getirebileceği ve peşinden üç rek'at namaz kılabileceği bir süre geçince akşam namazının vakti sona

---

[207] "فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ، وَأَرْبَعَ سَجَدَاتٍ" Buhârî, "Küsûf", 19; Buhârî, "Küsûf", 9.

[208] "انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْكَعُ ثُمَّ رَكَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَسْجُدُ ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَسْجُدُ ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ وَفَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ" Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 9.

[209] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].

[210] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 136.

erer" görüşünü aktarmıştır.[211] İtkânî, Şâfiî mezhebi ile ilgili meselelerde kendi mezhebinden alıntılar yapmakla yetinmeyip, o mezhebin muteber kaynaklarına da baş vurmuştur. Müellif, bu konuda Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *el-Vasît* adlı eserinden "Akşam namazının vakti hakkında iki görüş vardır. Birine göre -Ahmed b. Hanbel de buna kâildir- akşam namazının vakti şafak kaybolunca kadardır. Diğer rivayete göre ise güneş battıktan sonra bir kimsenin abdest alıp, ezan okuyup, kamet getirebileceği ve peşinden beş rek'at namaz kılabileceği kadardır" görüşünü aktarmıştır.[212] Görüldüğü gibi Mergînânî, Şâfiî mezhebinin konuyla alakalı iki görüşünden sadece birini birtakım eksiklikleriyle zikretmiştir. İtkânî, diğer mezhebin güvenilir kaynağına müracaat ederek Mergînânî'nin bu naklini tashih etmiştir.[213]

Müellif, arada Mergînânî'nin *el-Hidâye*'de kullandığı bazı kelimelerinin neden öyle kullanıldığına dikkat çekerek açıklık getirmiştir. Örneğin "*Onun (İmam Şâfiî'nin) rivayet ettiği hadis*[214] *İbn Ömer'e (ö. 73/692) nisbet edilmiştir* "وما رواه موقوف على ابن عمر cümlesinde Mergînânî, İmam Şâfiî aleyhine gerekçe sayılabilmesi için Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed de aynı hadisi rivayet etmiş oldukları halde cemi zamiriyle "ve mâ revavhu" şeklinde değil fiili tekil sigasıyla "ve mâ revâhu" olarak vermiştir.[215] Çünkü İmam Şâfiî, Hz. Peygamber sözü dışında sahâbe ve tâbiîn sözlerini hüccet olarak kabul etmez. İmâmeyn ise hüccet olarak kabul ederler. Hanefîler'e göre sahâbî sözü Peygamber'den duymuş olması (semâ) ihtimaline hamledilir. İmam Şâfiî'ye göre ise Peygamber'den semâ ihtimali olsun veya olmasın sahâbeden kimsenin sözü delil olamaz. Bundan dolayı Mergînânî, İmam Şâfiî'ye karşın bağlayıcı bir delil hüviyeti taşıması için metinde fiili tekil sigasında zikretti. Bu meselede olduğu gibi daha önce kendisinden hiç bahsedilmediği konuları ele alıp izah ederken en sonunda "*Şârihler buna dikkat etmediler* "قد غفل عنه الشارحون cümlesine yer vererek açıklamasını bitirir.[216]

---

[211] Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1984, I, s. 101.

[212] Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim, Muhammed Muhammed Tâmir, 1. bs., Kahire: Dârü's-Selâm, 1997, II, s. 13-15.

[213] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b].

[214] Şafağın kırmızılık olduğunda İmâmeyn ile İmam Şâfiî hemfikirdirler ve delil olarak naklettikleri hadis de aynıdır. Delil olarak gösterilen "الشفق الحمرة" hadisidir.

[215] Mergînânî, *el-Hidâye*, I, s. 137.

[216] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40[a].

İtkânî, rükû ve secdede tume'nînenin farz olup olmadığı konusunda Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in ve Ebû Yûsuf'un delillerini aktardıktan sonra kendisinin hangi görüşü benimsediğini bildirir. Yalnız bunu bildirirken seçtiği görüşü açıkça söylemek yerine kabul etmediği tarafın delilini değerlendirmeyi tercih etmiştir. Ebû Yûsuf'un delil olarak öne sürdüğü "قم فصلّ فإنك لم تصلّ" hadisi bizim dediğimizi kanıtlayacak bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber bedevîye namazını bitirinceye kadar dokunmamıştır. Eğer onun namazı sahih olmasaydı tamamlayıncaya kadar beklemeyip birden namazını bozmasını ona emrederdi. Hz. Peygamber'in namazı tekrar iade etmesini emretmesi ise eksikliği telafi etmek ve bu şekilde namaz kılmayı âdet edinmeyi engellemek içindir. Bir de Hz. Peygamber bu hadisin sonunda " وما نقصت من هذا شيئا فقد نقصت من صلاتك"[217] buyurarak bu tür namazlara namaz ismini vermiştir. Ebû Yûsuf'un naklettiği ikinci "إن أسوأ الناس سَرِقَةً مَن يسرق من صلاته"[218] hadisi de namazın sahih olmadığına işaret etmez, bilakis namaz diye isimlendirdiğine göre onun noksan oluşuna delâlet eder.

İtkânî, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece rükû ve secde edin dendiği için sözlük mânalarının gerçekleşeceği en az bir fiile tealluk edeceklerini belirtmiş ve devamında "الأمر بالفعل لا يقتضي الدوام" diyerek bir usul kaidesine yer vermiştir. Yani en az eğilme ve kapanma ile emri yerine getirmiş olur. Bundan sonra rükû ve secdede ta'dîl-i erkân denildiği tume'nîneyi gerçekleştirmek için beklemek farz değildir.[219]

2.2.2. Müellifin Namaz Bölümünde Yararlandığı Eserler

İlmî bir çalışmada istifade edilen kaynak eserlerin bilinmesi, hem müellifin hem de eserinin değerinin belirlenmesinde çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu

---

[217] Hadisin sonu da ön kısmında olduğu gibi farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Hadis kaynaklarında "نقصت" fiillerinin yerine "انتقصت" fiilleri, "فقد" kelimesinin yerine ise "فإنما" kullanılmıştır. Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 148; Tirmizî, "Salât", 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXI, 333.

[218] Aynı lafızlarla rivayet edilen hiçbir hadis yoktur. Ancak diğer lafızlarla nakledilen aynı anlamdaki hadisler vardır. Bunların bazısı "إن" kelimesinin hazfi ile, bazısı "مَن" kelimesinin yerine "الذي" kelimesinin kullanılmasıyla, bazısı da "من" harf-i cerri olmadan rivayet edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 319, XVIII, 90; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 539; Hâkim, *Müstedrek*, I, 353.

[219] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 55[b].

nedenle İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân*'da atıf yaptığı eserlerin tespiti, çalışmada ayrıca ele alınacaktır.

Müellif, eserinde meseleleri izah ederken pek çok fıkıh, fıkıh usulü, fetva, hadis, tefsir ve lugat kitaplarından faydalanmıştır. Bu eserleri, kimi yerlerde müellifine atfederek, kimi yerlerde ise eserin ilk ismini belirterek zikretmiştir. İtkânî, istifade ettiği kaynakları belirtirken, örneğin "...في *Kaynakta şöyledir*", "...قال صاحب *Kaynağın sahibi şöyle demiştir*", "...ذكر في *Kaynakta zikredilmiştir*", "كذا *Kaynakta da böyledir*" gibi ifadeleri kullanmıştır.

İtkânî'nin namaz bölümünde istifade ettiği eserler fıkıh, hadis, tefsir ve lugat kitapları olarak aşağıda ele alınacaktır. Eserler müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanıp ismen belirtilecek ve aynı müellife ait eserler birlikte zikredilecektir. Son olarak zikri geçen ilim dallarından birine girmeyen farklı konularda yazılan eserlere yer verilecektir.

İlgili bölümde atıf yapılan fıkıh kitapları şu şekilde sıralanabilir:

Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805), *el-Asl (el-Mebsût), el-Câmiʿu's-sagîr, ez-Ziyâdât.*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydillâh et-Temîmî el-Kûfî (ö. 233/848), *Nevâdirü'l-mesâʾil ʿan Muhammed b. el-Hasan.*

Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933), *İhtilâfü'l-ʿulemâʾ*.

Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952), *Şerhu'l-Câmiʿi's-sagîr*.

Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs (ö. 370/981), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî.*

Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983), *Muhtelefü'r-rivâye, en-Nevâzil.*

Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Hüseyn b. Hasen b. el-Cellâb el-Basrî (ö. 378/988), *et-Tefrîʿ*.

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037), *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, *el-Muhtasar*.

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtıfî et-Taberî (ö. 446/1054), *el-Ecnâs ve'l-furûk*.

Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (ö. 474/1081), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*.

Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089), *Şerhu'l-Câmiʿi's-sagîr*.

Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *el-Mebsût*, *Usûlü's-Serahsî*.

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111), *el-Vasît*.

Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (ö. 537/1142), *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye*.

Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî (ö. 539/1144), *Tuhfetü'l-fukahâ'*.

Ebü'l-Feth Zahîrüddîn Abdürreşîd b. Ebî Hanîfe b. Abdirrezzâk el-Velvâlicî (ö. 540/1146'dan sonra), *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*.

İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147), *Hulâsatü'l-fetâvâ*.

Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyn el-Üsmendî es-Semerkandî (ö. 552/1157 [?]), *Hasrü'l-mesâʾil ve kasrü'd-delâʾil*.

Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190), *Şerhu'l-Câmiʿi'l-kebîr*.

Hamîdüddin Ali b. Muhammed ed-Darîr (ö. 666/1268), *Fevâ'idü'l-Hidâye*.

İtkânî'nin namaz bölümünde zikrettiği hadis kaynakları şu şekilde sıralanabilir:

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767), *el-Müsned*.

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*.

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*.

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh*.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Me'âni'l-âsâr*.

Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998), *Şerhu's-sahîh (A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî)*.

Ebû Abdullah Veliyyüddîn Muhammed b. Abdullah et-Tebrîzî (ö. 741/1340), *Mişkâtü'l-Mesâbîh*.

Namaz bölümünde istifade edilen eserlere bakıldığında tefsir kaynaklarınan sadece Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ına rastlanmaktadır.

Müellifin ilgili bölümde müracaat ettiği lugat kitapları ise şöyle sıralanabilir:

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), *Cemheretü'l-luga*.

Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö. 350/961 [?]), *Dîvânü'l-edeb*.

Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), *es-Sıhâh*.

Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011), *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*.

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*.

Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213), *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*.

İtkânî'nin ilgili bölümü yazarken yukarıda zikri geçen ilim dallarından başka farklı konularda yazılan eserleri kullandığı da görülmektedir. O eserler şöyle sıralanabilir:

Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), *Kitâbü'l-Esnâm*.

Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisî es-Sebezmûnî (ö. 340/952), *Keşfü'l-esrâr (âsâr) fî menâkıbi Ebî Hanîfe*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÂYETÜ'L-BEYÂN'IN NAMAZ BÖLÜMÜNÜN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

3.1. Namaz Vakitleri

Müellif, Mergînânî'nin ilk olarak sabah namazının vaktinden başlamayı tercih etmesinin nedenini şöyle açıklamıştır: Beş vakit namaz içerisinde vaktinin girişi veya çıkışı konusunda âlimler arasında hiç ihtilaf bulunmayan tek namaz sabah namazıdır. Yine sabah namazı gündüz vaktinin ilk namazı olması hasebiyle ilk zikredilmesinin nedeni olabilir. Ancak namaz vakitleri konusuna öğle namazından başlayan fukaha da vardır. Onlardan biri İmam Muhammed'tir. O, *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserinin orijinalinde[220] meseleye başka yönden yaklaşarak yani Hz. Peygamber ve O'nun ümmetine ilk farz olunan namazın öğle namazı olduğunu dile getirerek konuya buradan başlamıştır.

Görüldüğü gibi İtkânî, farklı her iki anlatımdan söz ettikten sonra hangisinin daha isabetli olduğuna dair bir bilgi vermemiştir. Çünkü birinin yaptığının diğerinin yaptığına tercih edilecek bir yanı yoktur yani eşittir. Bunu belirtmek için müellif, "*insanlar kendi isteklerine göre bir yol tutarlar*" anlamındaki "وللناس فيما يعشقون مذاهبُ" kalıbını kullanmıştır.[221]

3.1.1. Sabah Namazının Vakti

Müellif, sabah namazının vaktini belirtmeden önce fecirden söz etmiş, onun kısımlarına ve bu kısımların tanım ve hükümlerine yer vermiştir.

---

[220] İmam Muhammed *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserini, muhtemelen muhtasar oluşu sebebiyle meseleleri bablara ayırmadan kaleme almıştır. Daha sonra Hasan b. Ahmed ez-Za'ferânî ve Ebû Tâhir ed-Debbâs (ö.322/933'den sonra) *el-Câmi'u's-sagîr*'in meselelerini bablar halinde yeniden tertip ve tasnife tâbi tutmuşlardır. Elimizdeki Doç. Dr. Mehmet Boynukalın'ın tahkik ettiği matbu nüsha Debbâs'ın tertip ettiği nüshadır. Eserin orijinal hali ve Za'ferânî'nin tertip ettiği nüsha günümüze müstakil olarak ulaşmamıştır. Ancak bunların üzerine yapılan şerhler bulunmaktadır. Meselâ Ebü'l-Usr Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) şerhleri eserin orijinali üzerine, Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) şerhi ise Za'ferânî'nin tertibi üzerine yapılmıştır. İtkânî burada verdiği bilgiyi doğrudan eserin orijinalinden aktarmış olabileceği gibi Pezdevî ile Serahsî'nin şerhlerinden yararlanarak da nakletmiş olabilir. Bkz. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-sagîr*, haz. Mehmet Boynukalın, 1. bs., İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009, s. 5.

[221] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39ª.

Fecir, fecr-i kâzib ve fecr-i sâdık şeklinde ikiye ayrılır. Fecr-i kâzib, kendisinden sonra yine kısa bir süre karanlık basan, doğuda tan yerinde kurt kuyruğu (zenebü's-sirhân) gibi gözüken, ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen geçici uzunlamasına beyazlıktır (beyâz-ı müstatîl). Fecr-i kâzib dinî bir hükme konu teşkil etmez. Yani sabah namazının vakti girmez, sahur sona ermez.

Fecr-i sâdık, kendisinden sonra bir daha karanlık çökmeyen, doğu ufkunda tan yeri boyunca aydınlığı yatay olarak giderek genişleyip yayılan enlemesine beyazlıktır (beyâz-ı müstatîr). Fecr-i sâdık dinî hükümlerde esas kabul edilir. Yani bu andan itibaren sabah namazının vakti girer, sahur sona erip oruç başlar.

İtkânî, bu bilgileri verdikten sonra sabah namazının vaktini ikinci fecrin (fecr-i sâdık) ortaya çıkmasından güneşin doğuşuna kadar geçen süredir diye belirterek bu anlamdaki şu hadisi "إن للصلاة أولا وآخرا، وإن أول وقت الفجر حين يطلع الفجر، وإن آخر وقتها حين تطلع الشمس"[222] aktarmıştır.[223]

3.1.2. Öğle Namazının Vakti

Öğle namazının vakti zeval vaktinin bitiminden, yani güneşin gökyüzündeki tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasından itibaren başladığı hususunda fukaha arasında görüş birliği vardır. Bundan dolayı müellif, öğle namazı vaktinin girişinden bahsetmeyip, ihtilâflı olan öğle namazı vaktinin çıkışından söz etmiştir. Burada İtkânî, sadece İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den nakledilen farklı görüşleri zikretmiş ve hangi görüşü kimler benimsediğini belirtmiştir.

Öğle namazının sona erme anı hakkında İmam Ebû Hanîfe'den aktarılan görüşler şunlardır:

İmam Muhammed, İmam Ebû Hanîfe'den "öğlenin vakti cisimlerin gölgelerinin -zeval vaktindeki gölgesi hariç- kendilerinin iki misline ulaştığı anda son bulur ve ikindi namazı başlar" görüşünü rivayet etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin üzerinde karar kıldığı görüş bu görüştür.

---

[222] Tirmizî, "Salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 94; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 492; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 281; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 552.

[223] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[a].

Hasan b. Ziyâd, İmam Ebû Hanîfe'den "öğlenin vakti cisimlerin gölgelerinin fey'-i zevâl dışında kendilerinin bir misline ulaştığı anda son bulur ve ikindi namazı başlar" görüşünü rivayet etmiştir. Bu görüşü İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Züfer ve İmam Şâfiî benimsemişlerdir.

Esad b. Amr (ö. 188/804), İmam Ebû Hanîfe'den "öğlenin vakti cisimlerin gölgelerinin fey'-i zevâl dışında kendilerinin bir misline ulaştığı anda son bulur, ancak ikindi namazı vakti hemen başlamayıp cisim gölgelerinin kendilerinin iki misline ulaştığı anda başlar" görüşünü rivayet etmiştir. Bu durumda sabah ve öğle namazları vakitlerinin arasında olduğu gibi öğle ve ikindi namazları vakitlerinin arasında da mühmel yani namazsız bir vakit bulunmuş olacaktır.[224] Esad b. Amr'ın rivayeti, Ebû Nasr el-Akta''ın (ö. 474/1081) *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* adlı eserinde aktardığı Muallâ b. Mansûr'un (ö. 211/826) İmam Ebû Yûsuf'tan, o da İmam Ebû Hanîfe'den naklettiği "öğle namazının vakti cisimlerin gölgelerinin kendilerinin iki mislinden az olunca son bulur ancak ikindi namazının vakti başlamaz, ikindi vakti cisim gölgelerinin kendilerinin iki misline ulaştığı anda başlar" rivayetiyle örtüşüyor. Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) hadislerin zâhirine uygun olması nedeniyle son rivayetin kendisine daha hoş geldiğini söyleyerek onu tercih etmiştir.

Kerhî'nin tercih ettiği rivayetin delili Cebrâil'in Hz. Peygamber'e öğle namazını ikinci gün her şeyin gölgesi kendi boyu kadar olduğu zaman kıldırması hadisi olduğunu belirtmiştir.[225] Bilindiği üzere namaz işi gölgenin bir misilden iki misile ulaşmasına kadar uzun sürmez. Demek oluyor ki öğle namazının son vakti gölgeler cisim boylarının iki misline ulaşmadan nihayete erecektir. İkinci günde Hz. Peygamber'in yaptığı fiil öğle namazının sona erdiğinin bir beyanıdır.[226]

İtkânî, daha sonra yukarıda zikredilen İmam Ebû Hanîfe'nin üzerinde karar kıldığı görüşün delilini vermiştir. Müellif, İmam Ebû Hanîfe " أبردوا بالظهر، فإن شدة الحر من فيح جهنم" hadisindeki "öğle namazını serinliğe bırakın" anlamındaki "*ebridû bi'z-zuhr*"

[224] Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, I, s. 100.
[225] Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 202; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 280; Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 531.
[226] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[a]-39[b].

ifadesinden yola çıkarak öğlenin vakti, bir cismin gölgesinin -zeval vaktindeki gölgesi hariç- kendisinin iki misline ulaştığı anda son bulur demiştir. Çünkü ona göre serinlik, bir cismin gölgesinin fey'-i zevâl dışında kendisinin bir misline ulaştığında değil bundan sonra oluşur. Demek öğle namazının vakti cismin gölgesinin kendisinin bir misline ulaştığı anda son bulmayıp, iki misline ulaşıncaya kadar devam eder.[227]

İtkânî, yukarıda sözü edilen farklı görüşlerin delilleri birbirine teâruz edince "اليقين لا يزول بالشك" küllî kaidesini meâlen kullanmıştır. Öğle namazının vakti zeval vaktinin bitiminden itibaren başladığı kesindir. Ancak fukaha arasında öğle namazı vaktinin sona ermesi konusunda ihtilâf vardır. Müellifin burada mâlum küllî kaideyi kullanması ve sadece İmam Ebû Hanîfe'nin üzerinde karar kıldığı görüşün delilini vermesi, kendisinin de öğlenin vakti cisimlerin gölgelerinin -zeval vaktindeki gölgesi hariç- kendilerinin iki misline ulaştığı anda son bulur ve ikindi namazı başlar görüşünü tercih ettiğini göstermektedir.[228] Günümüzde Türkiye'de İmâmeyn'in görüşü esas alınırken, Kazakistan'da Ebû Hanîfe'nin görüşü uygulanmaktadır.

3.1.3. İkindi Namazının Vakti

İkindi namazının vakti fakihlerin çoğunluğuna göre eşyanın gölgesinin bir misline, İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise iki misline ulaştığı andan itibaren başlar ve güneşin batışına kadar devam eder.[229]

3.1.4. Akşam Namazının Vakti

Akşam namazının vakti güneşin batmasıyla başlar, batı ufkundaki şafağın kaybolmasıyla sona erer.

İtkânî, akşam namazının vakti hakkında bilgi verirken şafak konusuna da değinmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre şafak, güneş battıktan sonra ufukta meydana gelen kızıllıktan sonra ortaya çıkan beyazlıktır. Esad b. Amr, İmam Ebû Hanîfe'den şafağın kızıllık olduğuna dair diğer bir görüş rivayet etmiştir. İşte bu görüşü İmâmeyn ile İmam Şâfiî benimsemişlerdir. Bunlar delil olarak şafağın örfte kızıllık için

[227] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b].
[228] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b].
[229] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 39[b].

kullanıldığını söylemişler. İmam Ebû Hanîfe'nin delili ise " أَقِمِ الصَّلاَةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ"[230] âyetidir. Müfessirlere göre gecenin karanlığından maksat yatsı namazıdır. Yatsı namazının vakti de ancak beyazlık arkası meydana gelen karanlıktan sonra girir. Buna Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği şu hadis "وآخر وقت المغرب إذا اسودّ الأفق" delil olur. Hadisten de görüldüğü gibi ufkun kararması ancak kızıllığın peşinden gelen beyazlığın zail olmasıyla gerçekleşir.

Müellif, İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünü destekleme amaçlı yine birtakım deliller sıralamıştır. Onlardan biri kelimenin iştikakına başvurarak meseleye dil açısından yaklaşmıştır. Ona göre şafak sözcüğü kalbin inceliği anlamındaki şefaka (şefkat) kelimesinden türemiştir. Güneş ışınlarından beyazlık kırmızılığa göre daha zayıf olduğu için ona şafak denilmiştir. Yine İtkânî, ihtilaflı bu konuda "اليقين لا يزول بالشك" küllî kaidesine müracaat ederek akşam namazının vakti güneşin batmasından itibaren başladığı kesindir, ancak imamlar arasında akşam namazı vaktinin sona ermesi hususunda ihtilâf olsa da küllî kaide gereği batı ufkundaki beyazlığın kaybolmasıyla sona ereceğini söylemiştir.

İtkânî, şafak konusunda İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünü ne kadar da kendine uygun bulsa da İmâmeyn'in görüşünü tamamen silip atmamıştır. Bu sözümüzün kanıtı olarak onun İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü için "evsak" yani delil bakımından daha sağlam, İmâmeyn'in görüşü için "erfak" yani insanları zora düşürmeme bakımından daha uygun anlamlarına gelen kelimeleri kullanmasını getirebiliriz. Müellifin insanları zora düşürmeme bakımından daha uygun demesinin sebebi, akşam namazının vakti erken çıkarsa yatsı namazının vakti de zorunlu olarak erken girmiş olacak. Durum böyle olunca insanlar yatsı namazını erken kılarak erken yatmış olacaklar.[231]

3.1.5. Yatsı Namazının Vakti

Yatsı namazının vakti şafağın kaybolmasından itibaren başlar, ikinci fecrin doğuşuna kadar devam eder.

---

[230] İsrâ 17/78.
[231] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40[a].

Mergînânî'nin *el-Hidâye*'de İmam Şâfiî'ye nisbet ettiği hatalı görüşlerini İtkânî tashih etmeden olduğu gibi kabul edip, onun üzerine konuştuğuna da bazen rastlanır. Örneğin yatsı namazı vaktinin sona ermesi hakkında Hanefîler'in getirdiği " وآخر وقت العشاء حين يطلع الفجر" hadisi, yatsı namazının son vaktini gecenin üçte biriyle sınırlayan İmam Şâfiî'nin aleyhine delildir. İmam Şâfiî bu meselede Cebrâil'in ikinci günü gecenin üçte birinde namaz kıldırmasını delil olarak öne sürmüştür.

Müellif genelde farklı iki hadis arasında teâruz bulununca onları cemederek te'vil işlemine girişmiştir. Yukarıdaki meselede İmam Şâfiî'den öyle bir görüşün aktarıldığını var sayan İtkânî, onun gecenin üçte biriyle sınırlandırmasını namaz vaktinin sonu olarak değil içerisinde namazın kılınması müstehap olduğu vaktin son sınırını kastettiği mühtemeldir diyerek te'vil etmiştir. İtkânî'yi tev'il etmeye zorlayan sabah namazından önce müslüman olan kâfir veya bülûğa ermiş çocuk için o sırada yatsı namazını kılmaları gerektiği durumdur. Sabah namazından önceki zaman diliminin kâfir ve çocuk için yatsı namazını kılabilecekleri bir vakit sayılıyorsa diğer kişiler için de geçerli vakit sayılmalıdır. Dikkat edilirse müellif, Şâfiî mezhebinden bu konuda gelen görüşü kökten yanlış saymayarak ondan muhtemelen müstehap vaktin son sınırı kastedilmiş olmalıdır diyerek yorumlamıştır.

Vitir namazının vakti yatsı namazının vaktiyle aynıdır, ancak yatsı namazının ardından kılınması gerekir. Bu İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in görüşleri ise vitir namazının vakti yatsı namazının vaktinden sonradır. İmam Ebû Hanîfe nezdinde vitir namazı farz olan vakit namazları gibi kılınması gerekli namazlardandır. Eğer vakit, kılınması gerekli olan iki namazı da içine alıyorsa -kaza namazı ile vakit namazı gibi ikisinden birinin önce kılınması emredilse bile- her iki namazın da vakti sayılır. " إن الله زادكم صلاة إلى صلاتكم ألا وهي الوتر فصلوها ما بين العشاء إلى طلوع الفجر" hadisinde emredildiği tertibe binaen kişi vitir namazını bilerek yatsı namazından önce kılamaz. Müellif, böyle bir görüş ayrılığının semeresi nerede ortaya çıkacağını göstermek için bir misal vermiştir. Eğer kişi bilmeden necis elbisesi ile yatsı namazını kıldıktan sonra necis elbisesini çıkarıp vitir namazını kılsa, daha sonra elbisesinin necis

olduğunu öğrense İmam Ebû Hanîfe'ye göre yatsı namazının iadesinden sonra tekrar vitir namazını kılmaz, İmâmeyn'e göre ise tekrar kılar.[232]

3.2. Farz Namazlarında Kıraat

İtkânî her kitap, bab ve fasılların başında işlenecek olan konunun bazen önceki anlatılan konu ile irtibatını kurmaya bazen de aynı başlık altında ele alınacak meselelerin takdim-tehir nedenlerini beyan etmeye çalışır. Burada da müellif, *el-Hidâye*'de incelendiği konuların birinin diğerinden önce zikredilmesinin sebebini belirtmiştir. Namazın rükünlerini, farz ve sünnetlerini bitirince kıraatle ilgili hükümlerin açıklamasına başlayan Mergînânî, konuya kıraatın miktarı ile değil, kıraatın açıktan ve gizli okunuş şeklini anlatmakla girişmiştir. Çünkü açıktan veya gizli okuma vaciptir. Rükün olan miktardan fazla okumak ise müstahaptır. Birincisi diğerinden daha güçlü olduğu için evleviyet gereği konuya onunla başlanmıştır.[233]

3.2.1. Açıktan ve Gizli Okuma Açısından Kıraatın Durumu

İmam olan kimse sabah namazının her iki rek'atında, akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rek'atında kıraatı açıktan, son rek'atlarında ise gizli okur. Tek başına namaz kılan kimse kıraatı dilerse kendisi işitecek kadar açıktan okuyabilir, zira kendi şahsına imamlık yapıyor sayılır. Dilerse kıraatı gizli okur, çünkü arkasında kendisini dinleyen kimse bulunmuyor.[234]

İmam, öğle ve ikindi namazlarında kıraatı gizli okur. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde Ebû Ma'mer'e isnad edilen " قُلْنَا لِخَبَّابٍ، هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ؟ قَالَ نَعَمْ، قُلْنَا بِمَ كُنْتُمْ تَعْرِفُونَ ذَاكَ؟ قَالَ بِاضْطِرَابِ لِحْيَتِهِ" hadisi[235] bunun delilidir.[236]

3.2.2. Açıktan ve Gizli Okumanın Sınırı

Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (ö. 362/973), açıktan okumanın en alt sınırını başkalarının duyabileceği bir sesle, gizli okumanın en alt sınırını ise sadece okuyanın

[232] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 40[a]-40[b].
[233] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60[a].
[234] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60[a].
[235] Ebû Dâvûd, "Salât", 129.
[236] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 60[b].

kendisinin duyabileceği bir sesle okumaktır diye belirler. Ona göre dili hareket ettirerek sessiz okumak, okumak sayılmaz.

Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952), açıktan okumanın en alt sınırı olarak sadece okuyanın kendisinin duyabileceği bir sesle okumayı, gizli okumanın en alt sınırı olarak da harflerin mahreçlerinden düzgün çıkmasını (tashîh-i hurûf) belirler. Ona göre okumak kulağın değil dilin işidir.[237] Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin (428/1037) *el-Muhtasar*'ında "İsterse kendisi duyacak kadar açıktan okur, isterse gizli okur" ibaresi vardır.[238] Buradan onun Kerhî ile hemfikir olduğu anlaşılıyor.

Bu görüş farklılığının neticesi şuralarda ortaya çıkar: Eğer kişi harfleri düzgün çıkardığı halde kendisi duymazsa kıldığı namaz Kerhî'ye göre geçerli, Hinduvânî'ye göre geçersiz olur. Yine kişi kendisine duyurmadan "Sen boşsun" veya "Sen hürsün" derse, Kerhî'ye göre Hinduvânî'nin savunduğu görüşün aksine hem talâk hem itâk gerçekleşmiş olur. Hayvan kesilirken söylenen besmele ile secde âyetinin dinlenmesi veya okunması durumunda yapılması gereken tilâvet secdesi de bu kurala göre farklılık arz ederler.[239]

3.3. Namazda Kur'an'ı Mushaftan Okumak

Namazda Kur'an'ı yüzünden okumak İmam Ebû Hanîfe'ye göre namazı bozar. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise bozmaz. Çünkü Kur'an okumak nasıl bir ibadet ise mushafa bakmak da ayrı bir ibadettir. Namaz sırasında okunduğunda bir ibadet diğerine katılmış olur ki bu zarar vermez. Ancak bu hareket Ehl-i kitab'ın işine benzediği için mekruhtur. İmam Ebû Hanîfe'nin iki gerekçesi var: Biri Kur'an'ı yüzünden okuyan kimse onu taşımak, açıp içine bakmak ve sayfalarını çevirmek gibi bir çok hareketler (amel-i kesîr) yapmak zorunda kalması, diğeri âdeta başkasından bir şey öğrenir (ders alır) gibi olmasıdır. Birinci gerekçeye göre kişi Kur'an'ı eline almadan bir

[237] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 61[a].
[238] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1997, s. 29.
[239] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 61[b].

şeyin üzerine koyarak okursa namazı bozulmaz. İkinci gerekçeye göre ise Kur'an'ı eline alsın veya almasın her hâlükârda namazı bozulur.[240]

3.4. Vitir Namazının Hükmü

Vitir namazının hükmü hakkında İmam Ebû Hanîfe'ye üç farklı rivayet nisbet edilmiştir. Birincisi İmam Züfer'in benimsediği Hammâd b. Zeyd'den (ö. 179/795) gelen vitrin farz olduğu görüşüdür. İkincisi İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in ve İmam Şâfiî'nin tercih ettiği Esad b. Amr'dan gelen vitir namazının sünnet olduğu görüşüdür. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin naklettiği ve mezhepte tercih edilen üçüncü görüşe göre ise vitir namazı vâciptir. Vitrin sünnet olduğunu söyleyenler " ثلاث كتبت علي ولم تكتب عليكم الوتر والضحى والأضحى" hadisi ile istidlâl ederler. Ayrıca bu namazı inkâr edenin kâfir addedilmeyeceği, bu namaz için ezan ve kâmetin gerekli olmayışı gibi sünnet alâmetlerine itibar ederek vitir namazının vâcip değil sünnet olduğuna kanaat getirmişlerdir. Ebû Hanîfe vitir namazının vâcip oluşunu " إن الله تعالى زادكم صلاة ألا وهي الوتر فصلوها ما بين العشاء إلى طلوع الفجر", "يَا أَهْلَ الْقُرْآنِ أَوْتِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ", "[241] مَنْ نَامَ عَنْ وِتْرِهِ فَلْيُصَلِّ إِذَا أَصْبَحَ"[242] ve " مَنْ نَامَ عَنْ وِتْرِهِ أَوْ نَسِيَهُ فَلْيُصَلِّهِ إِذَا ذَكَرَهُ"[243] hadisleriyle temellendirmiştir. İlk hadiste Hz. Peygamber, Allah'a izafe ederek vitir namazının ilave edildiğini buyurmuştur. Bu onun vâcip olduğuna delâlet eder. Çünkü hadiste emir sigası kullanılmıştır. Bilindiği üzere mutlak emir vücûb ifade eder. Bir de hadisin son kısmında vitir namazına belli bir vakitin tayin edilmesi yine onun vâcip olduğuna delildir. Son iki hadiste Hz. Peygamber, vakti içinde kılınmayan vitir namazının daha sonra ifa edilmesini emretmiştir. Bu da onun vâcip olduğunu gösterir. Ebû Hanîfe'den gelen farz ve sünnet oluşuyla ilgili farlı rivayetler şöyle yorumlanabilir: bu namazın farz oluşu ilmen ve itikaden değil amelendir, sünnet oluşu ise vücûbiyetinin hadisle sabit olmasıdır.[244]

---

[240] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 71[b].
[241] İbn Mâce, "İkâmet", 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 413.
[242] Tirmizî, "Vitir", 11
[243] Ebû Dâvûd, "Vitir", 6.
[244] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 76[b]-77[a].

3.5. Küsûf Namazı

Bazı fakihler, küsûf kelimesini ayın tutulması için de kullanan İmam Muhammed'i eleştirmişlerdir. İtkânî, bu eleştirilerin doğru olmadığını savunmuştur. Küsûf ve husûf sözcükleri eş anlamlı kelimelerdir. Bu iki kelime güneş ve ay tutulması hususunda birbirinin yerine kullanılmaktadır.[245] Nitekim Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Mes'ûd'dan rivayet edilen " إِنَّ الشَّمْسَ وَالقَمَرَ لاَ يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَقُومُوا فَصَلُّوا"[246] hadisi ile İbn Ömer'den rivayet edilen " إِنَّ الشَّمْسَ وَالقَمَرَ لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَصَلُّوا"[247] hadisinde geçtiği gibi aralarında bir fark gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmıştır.

3.5.1. Küsûf Namazının Keyfiyeti

Şâfiîler'e göre küsûf namazı iki rek'attır. Bu namaz her rek'atta iki kıyam, iki rükû ve iki secdeyle kılınır. Tasvirle ifade edilecek olursa, namaz kılan kimse önce kıraatini yapar arkasından rükûa gider, rükûdan doğrulduktan sonra bir daha kıraatini yapar ardından tekrar rükûa gider, daha sonra secdeye giderek ilk rek'atını ifa etmiş olur. Aynı sıralamayla ikinci rek'at da kılınarak namaz sona erdirilir.[248] Delilleri ise Hz. Âişe'nin naklettiği "فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ، وَأَرْبَعَ سَجَدَاتٍ"[249] hadisi ile İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadistir.[250]

Hanefîler'e göre küsûf namazı iki rek'attır. Hasan b. Ziyâd, Ebû Hanîfe'nin "Dileyen iki rek'at yerine dört veya daha fazla da kılabilir" dediğini nakletmiştir. Her rek'at bir kıyam, bir rükû ve iki secdeyle kılınır. Görüşlerinin dayanağı ise Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde yer alan Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği " انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ

[245] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 110[a].
[246] Buhârî, "Küsûf", 1.
[247] Buhârî, "Küsûf", 1.
[248] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].
[249] Buhârî, "Küsûf", 19.
[250] Buhârî, "Küsûf", 9.

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْكَعُ ثُمَّ رَكَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَسْجُدُ ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ فَلَمْ يَكَدْ يَسْجُدُ ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكَدْ يَرْفَعُ ثُمَّ رَفَعَ وَفَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ"[251] hadisidir.[252]

Bu rivayet, Şâfiîler'in görüşünü destekleyen Hz. Âişe ile İbn Abbas'ın rivayetleri ile teâruz halindedir. Bu namaz, genellikle erkeklerin vakıf olacağı durumlardandır. Çünkü kadın sahâbîler her zaman bu namazlarda hazır bulunamazlardı, bulunsalar bile arka saflarda namaz kılarlardı. Erkek sahâbîler ise namazda Hz. Peygamber'e daha yakın idiler. Bu sebeple Hanefîler'in Abdullah b. Amr'dan naklettiği rivayet, Şâfiîler'in dayandığı Hz. Âişe'nin rivayetine tercih edilir. Nitekim Hz. Âişe de kadın sahâbîlerle birlikte arka saftaydı. Yine Hz. Âişe'nin diğer bir rivayetinde bir rek'atta üç tane rükûun bulunduğu söylenmiştir. Bu nedenle Şâfiîler'in istinat ettikleri hadisler, bu tür çelişkilere mahal olmuştur.[253]

İtkânî, böylelikle tercih sebebi sayılabilecek Hanefî mezhebinin özelliklerinden bazılarını sıraladıktan sonra Hz. Âişe'nin diğer kadın sahâbîler gibi arka saflarda namaz kılıyor olmasından ötürü rivayet ettiği hadisin tercih edilecek bir yanı yok demelerine karşın "فيه نظر" diyerek buna kendi itirazının var olduğunu belirtmiştir. Hanefîler'in kendi mezhebini savunmada öne sürdüğü bu argüman, Şâfiîler bu konuda bir tek Hz. Âişe'nin rivayetine dayanıyor olsalardı doğru olabilirdi. Ancak onlar, delil olarak Hz. Âişe'nin rivayetiyle beraber erkek sahâbîlerden İbn Abbas'ın da rivayetini getiriyorlar. O zaman bunun yerine başka bir argüman söylenmesi gerekir. O da şu olabilir: Asıl olan bir namazın mutat bir şekilde kılınmasıdır. Bu namazın, namaz olma açısından diğer namazlardan bir farkı yoktur. Diğer namazların bir rek'atında iki rükû olmadığı gibi bu namazda da olmaması gerekir.[254]

3.5.2. Küsûf Namazında Kıraat

İmam Ebû Hanîfe'ye göre küsûf namazında kıraat gizli okunur. Çünkü İbn Abbas "مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ حَرْفًا"[255] demiştir. Yine bu mevzuda

[251] Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 9.
[252] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].
[253] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].
[254] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].
[255] Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, s. 332.

Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ لَا نَسْمَعُ لَهُ صَوْتًا"[256] hadisini rivayet etmiştir. İmam Mâlik ile İmam Şâfiî de bu görüştedirler.

İmâmeyn'e göre ise küsûf namazında kıraat açıktan okunmalıdır. Delilleri ise Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadistir: "قَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً فَجَهَرَ بِهَا يَعْنِي فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ"[257] Bu görüşü Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) benimsemiştir. Bir rivayette İmam Muhammed'in İmam Ebû Hanîfe gibi düşündüğü de nakledilmiştir. Nitekim gündüz kılınan namazlarda asıl olan kıraatin gizli okunmasıdır. Küsûf namazı da gündüz olur.[258]

3.5.3. Küsûf Namazında Hutbe

Şâfiîler'e göre küsûf namazından sonra hutbe okumak sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber, bu namazı kıldıktan sonra iki hutbe okumuştur.

Hanefîler'e göre ise bu namazdan sonra hutbe okunmaz. Hz. Peygamber'in namazdan sonra konuşması, hutbe anlamındaki bir konuşma değildi. O sıralarda Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim vefat etmiş ve insanlar güneşin bu sebeple tutulduğunu söylemişlerdi. Hz. Peygamber bu yanlış düşünceyi düzeltmek için namazdan sonra konuşmuştur. Ayrıca bu konuşmanın dışında güneş tutulması esnasında bilindiği anlamda hutbe irad edileceğine dair bir rivayet yoktur.[259]

3.5.4. Küsûf Namazının Cemaatle Kılınması

Küsûf namazının ezan ve kâmet okunmaksızın cemaatle kılınması sünnet olduğu gibi, münferiden kılınması da câizdir. Şayet namaz cemaatle kılınacak olursa onu cuma namazını kıldıran imamın kıldırması gerekir. Eğer o bulunmazsa fitne çıkmaması için herkes kendi başına kılar.[260] Nitekim küsûf namazı nâfile namazlardandır. Nâfile ibadetlerde asıl olan kişinin onu yalnız olarak yerine getirmesidir.[261]

---

[256] Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, s. 332; Tirmizî, "Sefer", 7; Nesâî, "Küsûf", 6.
[257] Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 5.
[258] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b]-110[a].
[259] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 110[a].
[260] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 110[a].
[261] İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, vr. 109[b].

SONUÇ

"Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân* Adlı Eserinin Metot ve Muhteva Açısından İncelenmesi (Kitâbü's-Salât Örneği)" başlıklı bu çalışma, Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden İtkânî'nin fürû-i fıkha dair yazdığı *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân* isimli eserinin "namaz bölümü" özelinde inceleme yapılması amacı ile hazırlanmıştır.

İtkânî ilk tahsilini doğduğu memleketinde alarak ileri seviyeye gelmiş ve gençliğini kendi ülkesinde geçirmiştir. Daha sonra yurt dışı yolculuklarına çıkmış ve oralarda tedrîs, iftâ ve kazâ görevlerinde bulunmuştur. Müellifin Bağdat, Şam ve Kahire gibi önemli ilim merkezlerinde ders verdiği sürelerde çok sayıda öğrenci onun rahle-i tedrîsinde bulunmuştur. Böylelikle müellif elde ettiği ilmî birikimi ile insanlara yararlı olmayı da gözardı etmemiştir.

Eserin müellife aidiyetinde hiç şüphe yoktur. Bütün biyografi yazarları İtkânî'nin hayat öyküsünü ele alırken onun *el-Hidâye*'yi şerhettiğini ve *Gâyetü'l-beyân* adlı eserinin olduğunu kaydederler. Ayrıca bazı Hanefî fakihlerinin *Gâyetü'l-beyân*'dan nakiller yapmaları eserin İtkânî'ye aidiyetini tartışılmaz hale getirmektedir.

Müellif, 721 yılında 30 yaşlarında Mısır'da iken samimi, ahdine vefalı bir şahsın arzusu ve ısrarı üzerine eserini yazmaya başlamıştır. Eserin bazı kısmı Arrân'da, çoğu kısmı Bağdat'ta, son tarafındaki sayılı konular Dımaşk'ta yazılmıştır. Emîr Kâtib el-İtkânî'nin yazdığı bu şerh 26 yıl 7 ay 17 günlük bir çalışmadan sonra 17 Zilkade 747 (1 Mart 1347) Perşembe günü tamamlanmıştır. Eser matbu değildir, çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân* adlı eseri hakkında Mısır ile Lübnan üniversitelerinde pek çok çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür. Bunların tümü eseri tahkik eden yüksek lisans düzeyinde yazılmış tezlerdir.

Gâyetü'l-beyân'ın namaz bölümüne bakıldığında İtkânî'nin fürû-i fıkıh aktarımı konusunda geleneğe muvâfık bir tutum içerisinde olduğu gözlenmektedir.

Kemalpaşazâde'nin "*er-Risâle fî tabakâti'l-mücdehidîn*" adlı eserinde "müctehid" unvanı verilmiş 50'den fazla Hanefî âliminin içinde İtkânî'nin de ismini zikretmesinden yola çıkarak onun mezhepte müctehid bir âlim olduğu ifade edilebilir. İtkânî'nin, eserin namaz bölümünde birkaç hususta Mergînânî'nin görüşlerini isabetli bulmaması ve kendi kanaatlerini tebârüz ettirmesi buna delil olarak gösterilebilir ve aynı zamanda bu müellifin taassuba kapılmaksızın kitabında sergilemiş olduğu ilmî duruşun da en önemli belirtileri olarak değerlendirilebilir.

Müellif, kitabı şerh ederken konu tertibi hususunda metnin aslına bağlı kalmıştır. Ancak İtkânî, diğer bölümlerde olduğu gibi namaz bölümüne de *el-Hidâye*'de bulunmayan bir girizgâh ile başlamıştır. Böylelikle mevzuun teknik yönlerine girişmeden evvel okuyucular için ön bilgiler sunmuştur.

Müellifin, namaz bölümünde işlediği konuların açıklamasında pek çok şer'î delilden yararlandığı görülmektedir. Bu anlamda kitabın deliller açısından oldukça zengin bir kaynak olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Müellifin adı geçen eserinde kullandığı delillere vukufiyeti ve meselelere yaklaşımında sergilediği yöntem, fıkhın gerek fürû gerekse usulü alanındaki üstün konumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gâyetü'l-beyân'da şer'î delillerle alâkalı tartışmalara da ara sıra yer veren İtkânî'nin, eserinde çok sık hadis kullanması ise ilgi çekicidir. Nitekim İtkânî, eserinde genel olarak hadislere yaklaşım konusunda Hanefî mezhebine yöneltilen tenkitlere karşı âdeta mezhebi savunur bir tavır sergilemiştir.

Fıkıh kitaplarında hadislerin kullanımına bakıldığında, hadislerin genellikle senedleri ile birlikte değil yalnızca metin olarak aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, fıkıhta hadislerin râvi zincirlerinden ziyade mânalarına daha fazla önem verilmesi ile ilişkilendirilebilir. Fıkıh edebiyatının genel niteliğinin hilâfına İtkânî, meselelerle ilgili pek fazla hadisin metni ile beraber senedini de aktarmıştır. Bu durum *Gâyetü'l-beyân*'ın ahkâm hadisleri ağırlıklı bir fıkıh eseri olarak değerlendirilmesine de yol açmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler birbirleri ile çeliştiğinde İtkânî'nin imkânlar dahilinde bütün

rivayetleri değerlendirmeye yönelik bir gayret içinde bulunması da vurgulanması gereken diğer bir özelliktir.

Eserde, hadis malzemesinin takdim edilmesi ile onun değerlendirilmesine dikkat edildiğinde İtkânî'nin hadis sahasında da ciddi bir birikim ve donanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İtkânî, ilgili bölümde Hanefî mezhebindeki değişik görüşleri belirtmekle beraber Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerine de çok sık yer vermiştir. Bunun yanında birkaç meselede bile olsa diğer fukahanın münferit görüşlerini de aktarmıştır. Bu durum kitaba, alışılmış bir şerh çalışması olmasından ziyade tartışmalı ve mukayeseli bir fıkıh eseri vasfı kazandırmaktadır.

İlmî bir çalışmanın telif edilmesinde faydalanılan kaynak eserler, o çalışmanın ve yazarının değeri konusunda genel bir fikir oluşturmaya yarayan öğelerden biridir. Bu çerçeveden bakıldığında İtkânî'nin kendi dönemine kadar oluşan ilim geleneğinden ciddi bir destek aldığı ve sadece namaz bölümünde bile yeterince bol fıkıh ve hadis kitaplarından yararlandığı görülmektedir. Bununla birlikte *Gâyetü'l-beyân*'ın kendisinden sonra yazılan eserlere de kaynaklık ettiği zikredilebilir. Bahsedilen bu hususlar çerçevesinde *Gâyetü'l-beyân*'ın, mezhep literatüründe önemi haiz olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân* adlı eserinin sadece namaz bölümü esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın sınırlarının genişletilmesi ve benzer uygulamaların diğer bölümler için de gerçekleştirilmesi, söz konusu eserin farklı mevzularla muhtelif boyutlardan incelenmesi, eserin daha iyi anlaşılması ve farklı açılımlar kazanmasını sağlayacaktır. Ayrıca İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyân* adlı eseri ile daha önce yazılan ve sadece önceki fakihlerin görüşlerini aktarmakla yetindiği söylenilen Siğnâkî'nin *en-Nihâye* adlı eseri metot ve muhteva açısından karşılaştırılarak benzer noktalar ve ayrıştığı fikirler bağlamında farklı çalışmaların da yapılması esere ayrı bir önem kazandıracaktır. Bununla birlikte Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Binâye*'sinde *Gâyetü'l-beyân*'dan cümle cümle alıntılar yapmasıyla beraber bir takım tenkitleri de bulunmaktadır. Bu tenkitlerin doğruluk değeri açısından incelenmesi de önem

taşımaktadır. Aynî'nin *el-Binâye* adlı eserinde Kıvâmüddîn el-İtkânî, "İtkânî" nisbesi ile değil diğer nisbesi olan "Otrârî" nisbesi ile anılmaktadır. Ancak "Otrârî" nisbesi tashihli matbu nüshalarda "Otrâzî" olarak yanlış yazılması sonucunda, Kıvâmüddîn el-İtkânî'nin başkası gibi algılanmasına sebep olmaktadır. İtkânî'ye ait *et-Tebyîn* ve *eş-Şâmil* adlı fıkıh usulü eserleri de akademik açıdan incelenerek araştırmaya konu olabilir.

KAYNAKÇA

A‘şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel, *Dîvânü’l-A‘şâ el-Kebîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Muhammed er-Rıdvânî, I-II, 1. bs., Doha: Matâbiu Katar el-Vataniyye, 2010.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A‘zamî, I-XI, 2. bs., Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1983.

Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr., I-L, 1. bs., Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1995-2001.

Akgündüz, Ahmet, “İtkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, s. 464-465, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, 2. bs., Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1988.

Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-ʿârifîn esmâʾü’l-müʾellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge v.dğr., I-II, Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-XI, 3. bs., Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, 1. bs., Beyrut: Dâru tavki’n-necât, 2002.

Burhânüddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz, *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-fıkhi’n-Nu‘mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, I-IX, 1. bs., Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2004.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, I-VI, 4. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1990.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr., I-V, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *Müsnedü'l-imâmi'd-Dârimî*, thk. Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî, I-II, 1. bs., b.y., 2015.

Derbisali, Absettar, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî et-Türkistânî (1286-1357) Ömiri men murası*, Almatı, 2013.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Müsnedü'l-imâm Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 1. bs., Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim, Muhammed Muhammed Tâmir, I-VII, 1. bs., Kahire: Dârü's-Selâm, 1997.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-IV, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1990.

Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, I-VI, 1. bs., Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b.

Ahmed el-Alevî v.dğr., I-XXVI, Tıtvân: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1967-1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ʿale'd-Dürri'l-muhtâr*, I-VI, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luga*, thk. Ramzi Munir Baalbaki, I-III, 1. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, 1. bs., Beyrut: Dârü't-Tâc, 1989.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî maʿrifeti aʿyâni ʿulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, I-II, Kahire: Dârü't-Türâs, 1972.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tebsîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr, I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

----------, *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mi'eti's-sâmine*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1993.

----------, *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Marʿaşlî, I-IV, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Maʿrife, 1992-1994.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meʿâni'l-kebîr fî ebyâti'l-meʿânî*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, I-III, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1984.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr., I-V, 1. bs., Dımaşk: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.

İbn Nâsırüddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tavzîhu'l-Müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî, I-X, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, I-VIII, 2. bs., Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

İbn Râfi', Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Râfi' es-Selâmî, *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdî Abbâs, I-II, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-vâfî*, thk. Nebîl Muhammed Abdülazîz, I-VII, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1985.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût, I-XI, 1. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.

İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî, *et-Tebyîn*, thk. Sâbır Nasr Mustafa Osman, I-II, 1. bs., Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1999.

----------, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 1336: 2^{a}, Çorum Hasan Paşa Ktp.

----------, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Fatih, 1929: 346^{b}, Süleymaniye Ktp.

----------, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zemân fî âhiri'l-evân*, Mehmed Ağa Camii, 96: 38^{b}-120^{b}, Süleymaniye Ktp.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*, I-VII, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1986.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, I-II, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, I-IV, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Kerim, Şamşedin, *Kıvâmüddîn el-İtkânî el-Fârâbî – gulama galım, akın*, Almatı: Nur Mübarek Yayınevi, 2017.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1997.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-IV, 2. bs., Cîze: Hicr li't-tıbâa ve'n-neşr, 1993.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1998.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *el-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Yaʿlâvî, I-VIII, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2006.

Merâgî, Abdullah Mustafa, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, I-III, Kahire: Abdülhamîd Ahmed Hanefî, ts.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Ebû Lübâbe Şâh Mansûr, I-IV, 1. bs., Karaçi: el-Büşrâ, 2017.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, I-II, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts.

Muminov, Aşirbek (ed.), *İstoriya Kazahstana v arabskih istoçnikah*, I-III, Almatı: Daik-Press, 2006.

----------, *Hanafitski mazhab v istorii Tsentralnoi Azii*, Almatı, 2015.

----------, *Rol i mesto Hanafitskih ulama v jizni gorodov Tsentralnogo Mavarannahra (I-VII/VIII-XIII)*, Taşkent, 2003.

Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm, *Mişkâtü'l-Mesâbîh maa şerhihî Mir'âti'l-mefâtîh*, I-IX, 3. bs., Varanasi: İdâretü'l-buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-da've ve'l-iftâ, 1984.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1956.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, 2. bs., Haleb: Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1986.

Nesefî, Ebû Nâsır, *Nazmü'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Lâleli, 1189: 169[a], Süleymaniye Ktp.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Alî Ebû Zeyd v.dğr., I-VI, 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-Fikr, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1998.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, I-III, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1984.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, I-II, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.

----------, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, I-II, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1967.

----------, *Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz, I-II, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1991.

Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, 2. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Câmi'u's-sagîr*, haz. Mehmet Boynukalın, 1. bs., İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak, I-V, 1. bs., Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, I-III, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2002.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*, haz. Muhammed Adnân Dervîş, I-II, Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.

Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-IV, 1. bs., Riyad: Dârü'r-Rifâî, 1983.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Velîd b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî v.dğr. (haz.), *el-Mevsûatü'l-müyessere fî terâcimi e'immeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luga*, I-III, 1. bs., Medine: Mecelletü'l-Hikme, 2003.

Yaman, Ahmet, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasiği Kenzü'd-dekâık", *Selçük Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, sy. 8, 1998, s. 345-364.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ıkı gavâmizi't-tenzîl*, I-IV, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.

----------, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, I-IV, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, I-IV, 2. bs., Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, ts.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstaribîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, 9. bs., Beyrut: Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1990.